

मिलिन्दपञ्चो

[मिलिन्दप्रश्नः]

(मूलपालिसंस्कृतच्छायासवलित.)

१३

संस्कृतच्छायाकार

जगन्नाथपाठकः

प्रकाशक

मोतीलाल बनारसीदास

वाराणसी, दिल्ली, पटना

प्रकाशक

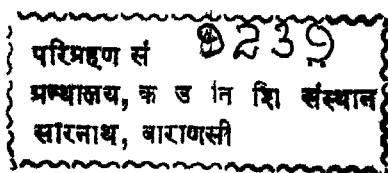
सुन्दर लाल जैन

मोतीलाल बनारसीदास

पो० बा० ७५, नेपाली खपडा वाराणसी

सर्वाधिकार सुरक्षित

मूल्य ४ रु०

मुद्रक

गौरीशंकर प्रेस,

मध्यमेश्वर, वाराणसी-१

ग्रीसेषु जातो नृपतिमिलिन्द.

शास्ता समग्रोत्तरभारतस्य ।

उपागमत् प्रश्नविनोदनार्थं

स नागसेन स्थविर कदाचित् ॥

प्रश्नान् बहूनेव स वादिधुर्यः

प्रप्रच्छ भिक्षुं विदितोत्तमार्थम् ।

क्रमेण सर्वान् स निनाय भिन्नान्

‘मिलिन्दप्रश्नो’ऽयमिति प्रसिद्धः ॥

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

मिलिन्दपञ्चो

मिलिन्दो नाम सो राजा सागलाय पुरु त्तमे ।
उपगञ्छि नागसेन गज्जा व यथा सागर ॥ १ ॥
आसज्ज राजा चित्रकर्त्ति उक्काधार तमोनुद ।
अपुञ्छि निपुणे पञ्हे ठाना ठानगते पुथ्थ ॥ २ ॥
पुञ्छा विसज्जना चे व गम्भीरत्थूपनिस्सिता ।
हृदयङ्गमा कण्णसुखा अब्भुता लोमहसना ॥ ३ ॥
अभिघम्मविनयोगाब्हा सुत्तजालसमत्थिता ।
नागसेनकथा चित्रा ओपम्मेहि नयेहि च ॥ ४ ॥
तत्थ आण पणिघाय हासयित्वान मानस ।
सुणाथ निपुणे पञ्हे कङ्खाठानविदालने ति ॥ ५ ॥

त यथा नुसूयते । अथ य अत्थि योनकान नानापुटभेदन
सागल नाम नगर नदीपब्बनसोभित रमणीयभूमिप्पदेसभाग
आराम्मु'य्यानोपवननडागपोक्खरणीसम्पन्न नदीपब्बतवनराम
णय्यक सुनवन्तनिम्मिन निहनपच्चत्थिकपच्चामित्त अनुपपीळित
विविधविचित्रदब्धमट्टालकोट्टक वरगोपुरनोरण गम्भीरपरिखा
पण्डरपाकारपरिक्खित्त त्तेपुर सुविभत्तवीथिचच्चरचतुक्कसिङ्खाटक
सुप्पसारिता नेकविधवरभडपरिपूरितन्तरा पण विविधदानगसत
तमु पसोभित हिमगिरिसिखरसङ्कासवरभवनसतसहस्सप्पटिमडित

नमस्तस्मै भगवतेऽर्हते सम्यक्सम्बुद्धाय ।

मिलिन्द-प्रश्नः

मिलिन्दो नाम स राजा सागले पुरोत्तमे ।
उपागमन्नागसेन गङ्गेव यथा सागरम् ॥ १ ॥
आसाद्य राजा चित्रकथिमुल्काधार तमोनुदम् ।
अप्राप्नीन्निपुणान् प्रश्नान् स्थानास्थानगतान् पथून् ॥ २ ॥
पच्छा विमज्जना चैव गम्भीरार्थोपनि श्रिता ।
हृदयङ्गमा कणसुम्वा अद्भुता लोमहृषणा ॥ ३ ॥
अभिधमविनयोद्गाढा सूत्रजालसमर्थिता ।
नागसेनकथा चित्रा औपम्येनयैश्च ॥ ४ ॥
तत्र ज्ञान प्रणिधाय हासयित्वा मानसम् ।
शणुत निपुणान् प्रश्नाञ्छङ्कास्थानविदालनानि ति ॥ ५ ॥ १

तद् यथाऽनुश्रूयते । अथ यदस्ति यवनकाना नानापुटभेदन
सागल नाम नगर नदीपवतशोभित रमणीयभूमिप्रदेशभाग
आरामोद्यानोपवनतडागपुष्करिणीसम्पन्न नदीपवतवनराम
णीयक श्रुतवन्निर्मित निहन्प्रत्यर्थिकप्रत्यभिन्न अनुपपीडित
विविधविचित्रढाट्टालकोष्ठक वरगोपुरतोरण गम्भीरपरिखा १५
पाण्डरप्राकारपरिक्षिप्तान् पुर सुविभक्तवीथिचत्वरचतुष्कशङ्गाटक
सुप्रसारितानेकविधवरभाण्डपरिपूरितान्तरापण विविधदानाग्र्यसत
नोपशोभित हिमगिरिशिखरसङ्काशवरभवनशतसहस्रप्रतिमण्डित

गजहयरथपत्तिसमाकुल अभिरूपनरनारीगणानुचरित आकिष्ण-
जनमनुस्स पुथुखत्तियन्नाहाणवेस्ससुदद विविधसमणन्नाहाणसभाजन-
सङ्घन्ति बहुविधविष्णावन्तनरवीरनिसेवित कासिककोटुम्बरका-
दिनानाविधवत्थापणसम्पन्न सुप्पसारितखचिरबहुविधपुप्फगाधापण
गवगधित आसिसनियबहुरतनपरिपूरित दिसामुखसुप्पसारितापण-
सिङ्गारवाणिजगणा नुचरित कहापणरजतसुवण्णकसपत्थग्परिपूर
पज्जोतमाननिधिनिकेत पहूतधनधञ्जवित्तूपकरण परिपुण्णकोस-
कोट्टागार बहुअन्नपान बहुविधखज्जभोज्जलेय्यपेय्यसायनीय उत्तर-
कुरुसङ्कास सम्पन्नसस्स आळकमन्दा विथ देवपुर ।

एत्थ ठत्वा तेस पुब्बकम्म कथेतब्ब । कथेत्तेन च छद्धा
विभजित्वा कथेतब्ब । सेय्यथीद—(१) पुब्बयोगो, (२)
मिलिन्दपञ्चो, (३) लक्खणपञ्चो, (४) मेण्डकपञ्चो, (५) अनु-
मानपञ्चो, (६) ओपम्मकथापञ्चो—ति । तत्थ मिलिन्दपञ्चो
(क) लक्खणपञ्चो (ख) विमतिच्छेदनपञ्चो ति दुविधो ।
मेण्डकपञ्चो पि (क) महावग्गो (ख) योगिकथापञ्चो' ति दुविधो ।

बाहिरकथा

गजहयरथपत्तिसमाकुल अभिरूपनरनारीगणानुचरित आकीर्ण
जनमनुष्य पशुशत्रियन्नाह्मणवैश्यशूद्र विविधश्रमणन्नाह्मणसभाजन
सङ्घटित बहुविधविद्यावत्तर्ग्वीरनिर्पात काशिककोटुम्बरका
दिनानाविधवस्त्रापणमम्पन्न सुप्रसाग्निरुचिरबहुविधपुष्पगन्धापण
गन्धगन्धित आगमनीयबहुवृक्षपरिपूरित दिशामुखसुप्रसारितापण ५
शङ्खारवणिग्गणानुचरित काषापणरजतसुवणकाम्यप्रस्तरपरिपूर
प्रद्योतमाननिर्विनिर्केत प्रभूतधनधायवित्तोपकरण परिपूर्णकोण
कोष्ठागार उत्तुन्नपान अष्टविधखाद्यभोज्यतेह्यपेयम्वादनीय उत्तर
कुसुमङ्कुरा सम्पन्नमस्य आलकमन्देव देवपुरम् ।

अत्र स्थित्वा तथो पुनरुक्तं कथयितव्यम् । कथयता च षडधा १०
विभज्य कथयितव्यम् । तद् यद्यद—(१) पुनरुक्तं , (२)
मिलिन्दप्रश्न (३) ऋणप्रश्न (४) मेषप्रश्न (५) अनु
मानप्रश्न (६) आपम्यकथाप्रश्न इति । तत्र मिलिन्दप्रश्न
(क) लणप्रश्ना (च) विमतिच्छेदनप्रश्न इति द्विविध ।
मेषप्रश्नोऽपि (क) महावर्गा (ख) योगिकथाप्रश्न इति द्विविध । १५

बाह्यकथा

पठमो परिच्छेदो

१ पुब्बयोगो

१—तेस पुब्बजातिकथा

पुब्बयोगो'ति तेस पुब्बकम्म ।

अतीते किर कस्सपस्स भगवतो सासने वत्तमाने गङ्गाय समीपे एकस्मि आवासे महाभिक्षुसङ्घो पटिवसति । तत्थ वत्तमीलसम्पन्ना भिक्षू पातो'व उट्ठाय यट्ठिसमञ्जनियो आदाय बुद्धगुणे आवज्जन्ता अङ्गण सम्मज्जित्वा कचवरव्यूह करोन्ति । अथे को भिक्षु एक सामणेर "एहि, सामणेर, इम कचवर छड्डेही ति आह । सो असुणन्तो विय गच्छति । सो दुतियम्पि ततियम्पि आमन्नियमानो असुणतो विय गच्छते'व । ततो सो भिक्षु "दुब्बचो वताय सामणेरो ति कुद्धो सम्मज्जनिदडेन पहार अदासि । ततो सो रोदन्तो भयेन कचवर छड्डेन्तो "इमिना ह कचवरछट्टुनपुञ्जकम्मेन यावा ह निब्बाण पापुणामि एत्थ न्तरे निब्बतनिब्बत्तट्टाने मज्झन्हिकसुरियो विय महेसक्खो महातेजो भवेय्य ति पठमपत्थन पट्टपेसि । कचवर छड्डेत्वा नहान त्थाय गङ्गातित्थ गतो गङ्गाय ऊमिवेग गगारायमान दिस्वा "यावा ह निब्बान पापुणामि एत्थ न्तरे निब्बत्तनिब्बत्तट्टाने अय ऊमिवेगो विय ठानुप्पत्तिकपटिभानो भवेय्य अक्खयपटिभानो ति दुतियम्पि पत्थन पट्टपेसि ।

सो पि भिक्षु सम्मज्जनिसालाय सम्मज्जनि ठपेत्वा नहान - त्थाय गङ्गातित्थ गच्छन्तो सामणेरस्स पत्थन सुत्वा "एस मया

प्रथमः परिच्छेदः

१ पूर्वयोग.

१—तथो पूर्वजातिकथा

पूर्वयोग इति तथो पूर्वकम ।

अतीते किल काश्यपस्य भगवत शामने वर्तमाने गङ्गाया समीपे एकस्मिन्नावाने महाभिक्षुसङ्घे प्रतिवसति । तत्र वनशीलसम्पन्ना भिक्षव प्रातरेवोत्थाय यष्टिसम्माजनीरादाय बुद्धगुणानावजन्तोऽङ्गण मम्मार्ज्यं कञ्चरव्यूहं कुर्वन्ति ।^१ अथैको भिक्षुरेकं श्रामणेन “एहि, श्रामणेन, इदं कञ्चरं छदये त्याह । सोऽशण्वन्निव गच्छति । स द्वितीयमपि तृतीयमप्यामत्र्यमाणोऽशण्वन्निव गच्छत्येव । ततः स भिक्षु “दुवचो बनाय श्रामणेन” इति क्रुद्धः सम्माजनीदण्डेन प्रहारमदात् । ततः स रुदन् भयेन कञ्चरं छदयन्^{१०} “अनेनाहं कञ्चरच्छर्दनपुण्यकमणा यावदहं निर्वाणं प्राप्नोमि अत्रान्तरे निवृत्तनिवृत्तस्थाने मध्याह्निकसूर्य इव महाशक्तो महातेजा भवेयमिति प्रथमप्राथना प्रातिष्ठिपत् । कञ्चरं छदयित्वा स्नानार्थाय गङ्गातीथं गतो गङ्गाया ऊर्मिवेगं गगारायमाणं दृष्ट्वा “यावदहं निर्वाणं प्राप्नोमि अत्रान्तरे निवृत्तनिवृत्तस्थाने^{१५} यमूर्मिवेग इव स्थानोत्पत्तिकप्रतिभानो भवेयमक्षयप्रतिभान” इति द्वितीयमपि प्राथना प्रातिष्ठिपत् ।

सोऽपि भिक्षुः सम्माजनीशालाया सम्माजनीं स्थापयित्वा स्नानार्थाय गङ्गातीथं गच्छन् श्रामणेनस्य प्राथनां श्रुत्वा “एष मया

पयोजिनो पि ताव एव पत्येति, “मय्ह किं न समिज्झिस्सती” ति चिन्तेत्वा “यावा ह निब्बाण पापुणामि एत्थनरे निब्बत्तनिब्बत्त-
ट्ठाने अय गङ्गाऊमिवेगो विय अक्खयपटिभानो भवेग्य, इमिना पुच्छिन्नपुच्छित्त सव्व पञ्चपटिभान विजटेतु निब्बेठेतु समत्थो भवेय्य” ति पत्थन पटुपेसि ।

ते उभो पि देवेषु च मनुस्सेसु च ससरत्ता एक बुद्धन्तरं खेपेसु । अथ अम्हाक् भगवता पि “यथा मोगगलिपुत्ततिस्सत्थेरो दिस्सन्ति, एवमे तेपि दिस्सन्ति, मम परिनिब्बानतो पञ्चवस्ससते अनिक्कने एते उप्पज्झिस्मन्ति । य मया सुखुम कत्वा देमित धम्म-
विनय, त एते पञ्चपुच्छनओपम्मयुत्तिवसेन निज्जट निग्गुम्ब कत्वा विभजिस्सन्ती” ति निदिट्ठा ।

तेसु सामणेरो जम्बुदीपे सागलनगरे मिलिन्दो नाम राजा अहोसि पण्डितो व्यक्तो मेधावी पटिवलो । अनीना नागनपञ्च-
प्पन्नान समन्तयोगविधानक्रियान करणकाठे निसम्मकारी होति । बहूनि च स्स सत्थानि उग्गहितानि होति, सेय्यथी द-सुनि सम्मुनि, सख्या, यागो नीति विनेसिका, गणिका गधब्बा, तिकिच्छा, धनुब्बेदा, पुराणा इतिहासा, जोतिमा माया, हेतु, मन्तना, युद्धा, छन्दसा, मुहा वचनेन एकूनवीसति । वितण्डवादी दुरासदो दुष्पमहो पुथुतिथकरान अगम व्खायति । सकल-
जम्बुदीपे मिलिन्देन रज्जा समो कोचि ना होसि, यदि द थामेन जवेन सूरेन पञ्चाय अड्डो महद्धतो महाभोगो अननबलवाहनो ।

अथे कदिवस मिलिन्दो राजा अननबलवाहन चतुरङ्गिनि बलगसेनाव्यूह दस्सनकम्यनाय नगरा निक्खमित्वा बहिनगरे सेनागणन कारेत्वा सो राजा भस्सप्पवादको लोकायनवितण्ड-

प्रयोजितोऽपि तावन्नेव प्राथयति 'मह्य किं न स समत्सर्ग्यनी ति चिन्तयित्वा "यावदहं निर्वाणं प्राप्नोमि अत्रान्तरे निवृत्तनिवृत्त-स्थानेऽयं गङ्गोर्मिवेग इवाक्षयप्रतिभानो भवेयं, अनेन पष्टपष्टं सव प्रश्नप्रतिभानं विजटयितुं निर्वेष्टयितुं समर्था भवेयं मिति प्राथनां प्रातिष्ठिपत् ।

तावुभावपि देवेषु च मनुष्येषु च मसरत्नावेकं बुद्धान्तरं मक्षैषाम् । अथास्माकं भगवताऽपि "यथा मोद्गलिपुत्रनिष्यस्यविरो दृश्येते एवमेनावपि दृश्यते, मम परिनिर्वाणतः पञ्चवर्षशते-तिक्रान्तं एतावुत्पत्स्येते । यमया सूत्रं कृत्वा देशिनं धमं विनयं, नदेतौ प्रश्नपच्छोपम्ययुक्तिवगेन निजटं निगुल्मं कृत्वा विभक्षयन् इति निर्दिष्टो ।

तयो श्रामणेरो जम्बुद्वीपे सागलनगरे मिलि-दो नाम राजाऽभूत् पण्डितो व्यक्ता मेधावी प्रनिबलः । अतीतानागतप्रत्युत्पन्नानां सम-प्रयोगविधानक्रियाणां करणकाले निशम्यकारी भवति । बहूनि चास्य शास्त्राणि उद्गृहीतानि भवन्ति तद्यथेदम्-श्रुतिः, स्मृतिः, सरया, योगः, नीतिः, वैशेषिकः, गणिका, गाधवः, चिकित्सा, धनुर्वेदाः, पुराणानि, इतिहासा ज्योतिषः, माया, हेतुः, मन्त्राणां, युद्धम्, छन्दः मुद्रा वचनेनैकोनविंशतिः । वितण्डावादी दुर्गासदो दुष्टप्रसहः पशुनीथकराणामग्नयः आरयायते । सकलं जम्बुद्वीपे मिलि-देन राज्ञा समं कश्चिन्नाभूत् योऽयं स्थाना जनेन शौर्येण प्रज्ञयाऽऽढ्यो महाधनो महाभोगोऽनन्तबलवाहनः ।

अथैकदिवसं मिलि-दो राजाऽनन्तबलवाहना चतुरङ्गिणी बलाग्न्यसेनाव्यूहं दशनकाम्यतया नगराग्निष्क्रम्य बहिनगरे सेनागणनां कारयित्वा स राजा भाष्यप्रवादको लोकायतवैतण्ड्य

जनसङ्घापप्पवत्तकोतूहलो सूरिय ओलोकेत्वा अमञ्चे आमन्तेसि—
 “बहु ताव दिवसावसेसो । किं करिस्साम इदानीं व नगर
 पविसित्वा ? अत्थि को पि पण्डितो समणो वा ब्राह्मणो वा सङ्घी
 गणी गणाचरियो, अपि अरहन्त सम्मासम्बुद्ध पटिजानमानो
 यो मया सद्धिं सल्लपितु सक्कोति कङ्ख पटिविनोदेतु ति ?

एव वुत्ते पञ्चसता योनका राजान मिलिन्द एतदवोचु—
 ‘अत्थि, महाराज, छ सत्थागे—पूरणो कस्सपो, मक्खल
 गोसालो, निगथो नातपुत्तो, सङ्गयो बेलट्ठपुत्तो, अजितो केस-
 कम्बलो, पकुधो कच्चायनो । ते सद्धिंनो गणिनो गणाचरियका
 आता यसस्सिनो नित्थकरा, साधुसम्मता बहुजनस्स । गच्छ त्व
 महाराज, ते पञ्च पुच्छस्सु, कङ्ख पटिविनोदयिस्सु ति ।

२—पूरणेन कस्सपेन मिलिन्दस्स समागमो

अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चहि योनकसतेहि परिवुत्तो
 भद्रवाहन रथवरमारुह्य येन पूरणो कस्सपो तेनुपसङ्गमि ।
 उपसङ्गमित्वा पूरणेन कस्सपेन सद्धिं सम्मोदि । सम्मोदनीय
 कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा एकमन्तं निसीदि । एकमन्तं
 निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा पूरणं कस्सप एतदवोच— “को,
 भन्ते कस्सप, लोकं पालेती ति ?

“पथवी, महाराज, लोकं पालेती ति ।

“यदि, भन्ते कस्सप, पथवी लोकं पालेति अथ कस्मा
 भवीचिनिरयं गच्छन्ता मत्ता पथविं अतिक्कमित्वा गच्छन्ती ति ?
 एव वुत्ते पूरणो कस्सपो नेव सक्खि ओगिलितु नेव सक्खि
 ङ्गिलितु । पत्तक्खधो तुण्हीभूतो पज्झायन्तो निसीदि ।

जनसलापप्रवृत्तकौतूहल सूर्यमवलोक्यामात्यानाममन्त्र-
 “बहुस्तावद् दिवसावशेष । किं करिष्याम इदानीमेव नगर
 प्रविश्य ? अस्मि कोऽपि पण्डित श्रमणो वा ब्राह्मणो वा सङ्घी
 गणी गणाचार्य, अप्यहन् सस्यक्स्मम्बुद्धं प्रतिजानान
 यो मया साध सलपितुं शक्नोति शङ्कां प्रतिविनोदयितुं” मिति ? ५

एवमुक्ते पञ्चशता यवनका राजान मिलिन्दमेतदवोचन्—
 “सन्ति महाराज षट् शास्त्राणि—पूरण काश्यप, मन्करी
 गोशाल निग्रथो नाथपुत्र सञ्जयो त्रिलवयग्निपुत्र अजित केश
 कम्बली प्रक्रुद्ध कात्यायन । ते सङ्घिनो गणिनो गणाचार्यका
 ज्ञाना यशस्विनस्तीर्थकरा साधुसम्मता बहुजनम्य । गच्छ त्व १०
 महाराज, तान् प्रश्न पच्छ, शङ्कां प्रतिविनोदयेति ।

२—पूरणेन काश्यपेन मिलिन्दस्य समागम

अथ खलु मिलिन्दो राजा पञ्चभियवनकशतैः परिवृतो
 भद्रवाहन रथवरमारुह्य येन पूरण काश्यपस्तेनोपसमक्रमीत् ।
 उपसङ्क्रम्य पूरणेन काश्यपेन साध सममोदिष्ट । सम्मोदनीया
 कथा सारणीया व्यतिसाय एकान्त यषदत् । एकान्त १५
 निषण्ण खलु मिलिन्दो राजा पूरण काश्यप एतदवोचत्—“को,
 भदन्त काश्यप, लोक पालयतीति ?

“पथिवी, महाराज, लोक पालयतीति ।

“यदि, भदन्त काश्यप, पथिवी लोक पालयति, अथ कस्मा
 दवीचिनरक गच्छन्त सत्त्वा पृथिवीमतिक्रम्य गच्छन्तीति ? २०
 एवमुक्ते पूरण काश्यपो नैवाशकदवगिलितुं नैवाशक
 दुद्गगिलितुम् । पतितस्कन्धस्तूष्णीम्भूत प्रध्यायन् न्यषदत् ।

३—मक्खलिगोसालेन मिलिन्दस्स समागमो

अथ खो मिलिन्दो राजा मक्खलिं गोसाल एतदवोच—
“अत्थि, भन्ते गोसाल, कुसलाकुसलानि कम्मानि ? अत्थि
सुकतदुक्कटान फल विपाको ति ?

“नत्थि, महाराज, कुसलाकुमलानि कम्मानि । नत्थि
सुकतदुक्कटान कम्मान फल विपाको । ये ते, महाराज, इधलोके
खत्तिया ते परलोक गन्त्वापि पुन खत्तिया व भविस्सन्ति ।
ये ते ब्राह्मणा वेस्सा सुद्दा चण्डाला पुक्कुसा ते परलोक
गत्वापि पुन ब्राह्मणा वेस्सा सुद्दा चण्डाला पुक्कुसा व भवि
स्सन्ति । किं कुमलाकुमलेहि कम्मेही ति ।

“यदि भन्ते गोसाल इधलोके खत्तिया ब्राह्मणा वेस्सा
सुद्दा चण्डाला पुक्कुसा ते परलोक् गत्वा पि पुन खत्तिया
ब्राह्मणा वेस्सा सुद्दा चण्डाला पुक्कुसा भविस्सन्ति, नत्थि कुसला
कुमलेहि कम्मेहि करणीय, तेन हि, भन्ते गोसाल, ये ते
इधलोके हृत्यच्छिन्ना ते परलोक गन्त्वा पि पुन हृत्यच्छिन्ना
व भविस्सन्ति, ये पादच्छिन्ना ते पादच्छिन्ना व भविस्सन्ती’ ति । एव
वुत्ते गोसालो तुण्ही अहोसि ।

अथ खो मिलिन्दस्स रञ्जो एतदहोसि—“तुच्छो बत भो
जम्बुदीपो, पलापो बत भो जम्बुदीपो । नत्थि कोचि समणो
वा ब्राह्मणो वा यो मया सिद्धिं सल्लपितु सक्कोति कङ्क पटि
विनोदेतु ति । अथ खो मिलिन्दो राजा अमच्चे आमन्तेसि—
“रमणीया बत भो दोसिना रत्ति । क नु ख्वब्ब समण वा
ब्राह्मण वा उपसङ्गमेय्याम पञ्हु पुच्छित् ? को मया सिद्धिं

३—मस्करिगोशालेन मिलिन्दस्य समागम

अथ खलु मिलिन्दो राजा मस्करिण गोशालमेतदवोचत्—
 “सन्ति, भदन्त गोशाल, कुशलाकुशलानि कर्माणि ? अस्ति
 मुक्तदुष्कृतानां फल विपाक’ इति ?

“न सति, महाराज, कुशलाकुशलानि कर्माणि । नास्ति
 मुक्तदुष्कृतानां कर्मणा फल विपाक । ये ते, महाराज, इहलोके ॥
 क्षत्रियास्ते परलोकं गत्वाऽपि पुनः क्षत्रिया एव भविष्यन्ति ।
 ये ते ब्राह्मणा वैश्या शूद्राश्चण्डाला पुल्कसास्ते परलोकं
 गत्वाऽपि पुनर्ब्राह्मणा वैश्या शूद्राश्चण्डाला पुल्कसा एव भवि-
 ष्यन्ति । किं कुशलाकुशलैः कर्मभिः रिति ।

“यदि, भदन्त गोशाल, इहलोके क्षत्रिया ब्राह्मणा वैश्या ,
 शूद्राश्चण्डाला पुल्कसास्ते परलोकं गत्वाऽपि पुनः क्षत्रिया
 ब्राह्मणा वैश्या शूद्राश्चण्डाला पुल्कसा भविष्यन्ति, नास्ति कुशला
 कुशलैः कर्मभिः करणीयम्, तेन हि, भदन्त गोशाल, ये ते
 इहलोके हस्तच्छिन्नास्ते परलोकं गत्वाऽपि पुनर्हस्तच्छिन्ना
 एव भविष्यन्ति, ये पादच्छिन्नास्ते पादच्छिन्ना एव भविष्यन्ति, ये ॥
 कर्णसच्छिन्नास्ते कर्णसच्छिन्ना एव भविष्यन्तीति । एव
 मुक्ते गोशालस्तूष्णीमभूत् ।

अथ खलु मिलिन्दस्य राज्ञ एतदभूत्—“तुच्छो बत भो
 जम्बुद्वीप, प्रलापो बत भो जम्बुद्वीप । नास्ति कश्चिच्छ्रमणो
 वा ब्राह्मणो वा यो मया साधः सलपितुं शक्नोति शङ्कां प्रति २०
 विनोदयितुं” मिति । अथ खलु मिलिन्दो राजाऽमात्यानाममन्त्रत—
 “रमणीया बत भो ज्योत्स्ना रात्रिः । कः नु खल्वद्यः श्रमणः वा
 ब्राह्मणः दोषसंक्रामयेम प्रश्नं प्रष्टुम् ? को मया साधः

सल्लपितु सक्कोति, कङ्ख पटिविनोदेतु ति ? एव वुत्ते अमञ्चा तुण्हीभूता रञ्जो मुख आलोकयमाना अटठसु ।

- तेन खो पन समयेन सागलनगर द्वादस वस्सानि सुञ्ज अहोसिं समणब्राह्मणगहपतिपण्डितेहि । यत्थ समणब्राह्मणगहपति
- ५ पण्डिता पटिवसन्ती ति सुणाति, तत्थ गन्त्वा राजा ते पञ्च पुच्छति । ते मब्बेपि पञ्चाविस्सञ्जनेन राजान आराधेतु अस क्कोन्ता येन वा तेन वा पक्कमति । ये अञ्ज दिस न पक्कमन्ति ते सब्बे तुण्हीभूता अच्छन्ति । भिक्खू पन येभ्युयेन हिमवन्तमेव गच्छति । तेन खो पन समयेन कोटिसता अरहन्तो हिमवन्ते पब्बते
- १० रक्खिततले पटिवसन्ति ।

४—आयस्मता अस्सगुत्तेन भिक्खुसघो सनिपातितो

- अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो दिब्बाय सोतधातुया मिलिन्दस्स रञ्जो वचन सुत्वा युगधरमत्थके भिक्खुसङ्घं सन्निपातेत्वा भिक्खू पुच्छि—“अत्था उसो कोचि भिक्खु पटिबलो मिलिन्देन रञ्जो सङ्घि सल्लपेतु कङ्ख पटिविनोदेतु ति ? एव वुत्ते कोटि
- १५ सता अरहन्तो तुण्ही अहोसु । दुतियम्पि, तनियम्पि खो पुट्ठा तुण्ही अहोसु । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो भिक्खुसङ्घं एतदवोच—“अत्था, वुसो, तार्वतिसभवने वेजयन्तस्स पाचीनतो केतुमती नाम विमान । तत्थ महासेनो नाम देवपुत्तो पटिवसनि । सो पटिबलो तेन मिलिन्देन सल्लपेतु, कङ्ख पटिविनोदेतु ति ।

५—महासेन देवपुत्त इधागमनाय याचेसि

- २ अथ खो कोटिसता अरहन्तो युगधरपब्बते अन्तरहिता तार्वतिस भवने पातुरहेसु । अद्दसा खो सक्को देवानमिन्दो ते भिक्खू

संलपितु शक्नोति, शङ्का प्रतिविनोदयितु मिति ? एवमुक्तेऽमात्या-
स्तूष्णीम्भूता राज्ञो मुखमालोकयन्तोऽस्थु ।

तेन खलु पुन समयेन सागलनगर द्वादश वर्षाणि शून्य-
मभूच्छ्रमणब्राह्मणगृहपतिपण्डिते । यत्र श्रमणब्राह्मणगृहपति-
पण्डिता प्रतिवसन्तीनि श्रूयते, तत्र गत्वा राजा तान् प्रश्न ५
पच्छति । ते सर्वेऽपि प्रश्नाविसर्जनेन राजानमाराधयितुमशक्नु-
वन्तो येन वा तेन वा प्रक्रामन्ति । येऽया दिश न प्रक्रामन्ति,
ते सर्वे तूष्णीम्भूताऋच्छन्ति । भिक्षव पुनभूयसा (?) हिमवन्तमेव
गच्छन्ति । तेन खलु पुन समयेन कोटिशता अहन्तो हिमवति पर्वते
रक्षिततरे प्रतिवसन्ति । १

४—आयुष्मताऽश्वगुप्तेन भिक्षुसङ्घ सनिपातित

अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तो दिव्येन श्रोतधातुना मिलिन्दस्य
राज्ञो वचन श्रुत्वा युगधरमस्तके भिक्षुसङ्घ सनिपात्य भिक्षून्
प्राप्नोत्—“अस्ति, आयुष्मन्त, कश्चिद् भिक्षु प्रतिबलो मिलिन्देन
राज्ञासाध संलपितु शङ्का प्रतिविनोदयितु मिति ? एवमुक्ते कोटि-
शता अहन्तस्तूष्णीमभूवन् । द्वितीयमपि, तृतीयमपि खलु पट्टास्तूष्णी १५
मभूवन् । अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तो भिक्षुसङ्घमेतदवोचत्—
“अस्ति, आयुष्मन्, त्रायत्रिंशभवने वेजयन्तस्य प्राचीनत केतुमती
नाम विमानम् । तत्र महासेनो नाम देवपुत्र प्रतिवसति । स
प्रतिबलस्तेन मिलि देन संलपितु शङ्का प्रतिविनोदयितु मिति ।

५—महासेनदेवपुत्रमिहागमनायायाचिष्ट

अथ खलु कोटिशता अहन्तो युगन्धरपवतेऽन्तर्हिनास्त्रायत्रिंश २०
भवने प्रादुरभूवन् । अदशत् खलु शक्रो देवानामिन्द्रस्नान् भिक्षून्

दूरतो व आगच्छन्ते । दिस्वान येन आयस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि ।
उपसङ्गमित्वा आयस्मन्त अस्सगुत्त अभिवादेत्वा एकमन्त अट्ठासि ।

एकमन्त ठितो खो सक्को देवानमिन्दो आयस्मन्त अस्सगुत्त
एनदवोच--“महा खो, भन्ते, भिक्खुसङ्घो अनुप्पत्तो । अह
सङ्घस्स आरामिको केन त्थो ? कि मया करणीयं ति ? अथ
खो आयस्मा अस्सगुत्तो सक्क देवानमिन्द एतदवोच--“अयं खो,
महाराज, जम्बुदीपे सागलनगरे मिलिन्दो नाम राजा वादी
दुरासदो दुप्पसहो पुत्थुत्तित्थकरान अगमक्खायति । सो भिक्खु-
सङ्घ उपसङ्गमित्वा दिट्ठिवादेन पञ्च पुच्छित्वा भिक्खुसङ्घे
१ विहेठेती”ति । अथ खो सक्को देवानमिन्दो आयस्मन्त अस्स-
गुत्त एनदवोच--“अयं खो, भन्ते, मिलिन्दो राजा इतो चुत्तो
मनुस्सेसु उप्पन्नो । एसो खो, भन्ते, केतुमतीविमाने महासेनो
नाम देवपुत्तो पटिवसति । सो तेन मिलिन्देन रञ्ज्रा सङ्घि
पटिबलो सन्नपितु कङ्ख पटिविनोदेतु । त देवपुत्त याचिस्साम
१५ मनुस्सलोकूपपत्तिया ति ।

अथ खो सक्को देवानमिन्दो भिक्खुसङ्घ पुरक्खत्वा केतु
मतीविमान पविसित्वा महासेन देवपुत्त आलिङ्गित्वा एतद
वोच--“याचति त, मारिस, भिक्खुसङ्घो मनुस्सलोकूप-
पत्तिया’ ति ।

२ “न मे, भन्ते, मनुस्सलोकेन त्थो कम्मबहुलेन । तिग्गो
मनुस्सलोको । इधेवा ह, भन्ते, देवलोके उपरूपरूपपत्तिको
हुत्वा परिनिब्बायिस्सामी ति । दुतियम्पि, ततियम्पि खो सक्केन
देवानमिन्देन याचितो महासेनो देवपुत्तो एवमाह--“न मे, भन्ते,

दूरत एवागच्छत । दृष्ट्वा येनायुष्मानश्वगुप्तस्तेनोपसमक्रमीत् ।
उपसङ्क्रम्यायुष्मन्तमश्वगुप्तमभिवाद्यैकान्तमस्थात् ।

एकान्त स्थित खलु शक्रो देवानामिन्द्र आयुष्मन्तमश्वगुप्त
मेतदवोचत्—“महान् खलु, भदन्त, भिक्षुसङ्घोऽनुप्राप्त । अह
सङ्घस्यारामिक केनाथ ? किं मया करणीय मिति ? अथ ५
खलु आयुष्मानश्वगुप्त शक्र देवानामिन्द्रमेतदवोचत्—“अय खलु,
महाराज, जम्बुद्वीपे सागलनगरे मिलिन्दो नाम राजा वादी
दुरासदो दुष्प्रसह पृथुतीथकराणामग्न आख्यायते । स भिक्षु
सङ्घमुपसक्रम्य दृष्टिवादेन प्रश्न पृष्ट्वा भिक्षुसङ्घात्
विहेठयतीति । अथ खलु शक्रो देवानामिन्द्र आयुष्मन्तमश्व १०
गुप्तमेतदवोचत्—“अय खलु, भदन्त, मिलिन्दो राजा इतश्च्युतो
मनुष्येषूत्पन्न । एष खलु, भदन्त, केतुमतीविमाने महासेनो
नाम देवपुत्र प्रतिवसति । स तेन मिलिन्देन राज्ञा साध
प्रतिबल सलपितु शङ्का प्रतिविनोदयितु । त देवपुत्र याचिष्यामो
मनुष्यलोकोपपत्तय इति । १५

अथ खलु शक्रो देवानामिन्द्रो भिक्षुसङ्घ पुरस्कृत्य केतु
मतीविमान प्रविश्य महासेन देवपुत्रमालिङ्ग्य एतद
वोचत्—“याचति त्वा, माष, भिक्षुसङ्घो मनुष्यलोकोप
पत्तय इति ।

“न मे, भदन्त, मनुष्यलोकेनाथ कर्मबहुलेन । तीव्रो २०
मनुष्यलोक । इहैवाह, भदन्त, देवलोके उपयुपयुपपत्तिको
भूत्वा परिनिर्वास्यामीति । द्वितीयमपि, तृतीयमपि खलु शक्रेण
देवानामिन्द्रेण याचितो महासेनो देवपुत्रएवमाह—“न मे, भदन्त,

- मनुस्मलोकेन तथो कम्मबहुणेन । तिब्बो मनुस्सलोको । इधेवा ह भन्ते, देवलोके उपरूपरूपपत्तिको हुत्वा परिनिब्बायिस्सामी ति । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो महासेन देवपुत्त एतदवोच—
- “इध मय, मारिस, सदेवक लोक अनुविलोकयमाना अञ्जत्र
५. तया मिलिन्दस्स रञ्जो वाद भिन्दित्वा सासन पग्गहेतु समथ अञ्ज कच्चि न पस्साम । याचति त, मारिस, भिक्खुसङ्घो—
- “साधु, सप्पुरिस, मनुस्सलोके निब्बत्तित्वा दसबलस्स सासन पग्गण्हाही ति । एव वुत्ते महामेनो देवपुत्तो—“अह किर मिलिन्दस्स रञ्जो वाद भिन्दित्वा बुद्धसासन पग्गहेतु समत्थो
१. भविस्सामी’ति हट्ठपहट्ठो उदग्गुदग्गो हुत्वा—“साधु, भन्ते, मनुस्सलोके उप्पज्जिस्सामी’ति पटिञ्ज अदासि ।

अथ खो ते भिक्खू देवलोके त करणीय तीरेत्वा देवेसु तार्वत्तिसेसु अन्तरहिता हिमवन्ते पब्बते रक्खिततले पातुरहेसु ।

६—आयस्मतो रोहणस्स दण्डकम्म

- अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो भिक्खुसङ्घ एतदवोच— ‘अत्था -
१५. वुसो, इमस्मिं भिक्खुसङ्घे कोचि भिक्खु सन्निपात अनागतो ति ? एव वुत्ते अञ्जतरो भिक्खु आयस्मन्त अस्सगुत्त एतदवोच—“अत्थि, भन्ते, आयस्मा रोहणो इतो सत्तमे दिवसे हिमवन्त पब्बत पविसित्वा निरोध समापन्नो’ ।

‘तस्स सन्तिके दूत पाहेथा’ ति ।

२. आयस्मा’पि रोहणो त खणञ्जरेव निरोधा वुट्ठाय ‘सङ्घो म पटिमानेती ति हिमवन्ते पब्बते अन्नरहितो रक्खिततले कोटिसतान अरहन्तान पूरतो पातुरहोसि । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्ता

मनुष्यलोकेनाथ कमबहुतेन । तीव्रो मनुष्यलोक । इहैवाह,
भदन्त, देवल्लोके उपयुपयुपपत्तिको भूत्वा परिनिर्वास्यामी' ति ।
अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तो महासेन देवपुत्रमेतदवोचत्—
“इह वय, माष, सदेवक लोकमनुविलोकयन्तोऽन्यत्र
त्वया मिलिन्दस्य राज्ञो वाद भित्त्वा शासनं प्रग्रहीतु १
ममथमन्य कश्चिन्न पश्याम । याचन्ति त्वा, माष, भिक्षुसङ्घ —
'साधु, सत्पुरुष, मनुष्यलोके निवृत्य दशबलस्य शासनं
प्रगृहाणे' ति । एवमुक्ते महामेनो देवपुत्र — “अहं किल
मिलिन्दस्य राज्ञो वाद भित्त्वा बुद्धशासनं प्रग्रहीतुं समर्थो
भविष्यामीति हृष्टप्रहृष्ट उदग्रीदग्रा भूत्वा—“साधु भदन्त, १०
मनुष्यलोके उत्पत्स्ये' इति प्रतिज्ञामदात् ।

अथ खलु ते भिक्षवो देवल्लोके तत् करणीयं तीर्त्वा देवेषु
त्रायस्त्रिशेषु अन्तर्हिता हिमवति पर्वते रक्षिततले प्रादुरभूवन् ।

६—आयुष्मतो रोहणस्य दण्डकर्म

अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तो भिक्षुसङ्घमेतदवोचत्—“अस्ति,
आयुष्मन्, अस्मिन् भिक्षुसङ्घे कश्चिद् भिक्षुः सन्निपातमनागत' १५
इति ? एवमुक्तेऽयतरो भिक्षुरायुष्मन्तमश्वगुप्तं
मेतदवोचत्—“अस्ति, भदन्त, आयुष्मात् रोहण इतः सप्तमे दिवसे
हिमवन्तं पर्वतं प्रविश्य निरोधं समापन्न ।

“तस्यान्तिके दूतं प्रहिण्वि”ति ।

आयुष्मानपि रोहणस्तत्पणमेव निरोधादुत्थाय “सङ्घो मा २
प्रतिमानयती”ति हिमवति पर्वतेऽन्तर्हितो रक्षिततले कोटिशतानां
महता पुरतः प्रादुरभूत् । अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तः

आयस्मन्त रोहण एतदवोच—' किनु खो, आवुसो राहण, बुद्ध सासने भिज्जन्ते न पस्ससि सङ्खस्स करणीयानी' ति ।

अमनसिकारो मे, भन्ते, अहोसी' ति ।

“तेनावुसो, रोहण, दण्डकम्म करोही ति । ‘क्वि, भन्ते,
५ करोमी ति । “अत्था वुसो रोहण, हिमवन्तपब्बतपस्से कज्जगल
नाम ब्राह्मणगामो । तत्थ सोणुत्तरो नाम ब्राह्मणो पटिवसति ।
तस्स पुत्तो उप्पब्बिस्सति नागसेनो नाम दारको । तेन हि त्व
आवुसो रोहण, दसमासा धिकानि सत्तवस्सानि त कुल पिण्डाय
पविसित्वा नागसेन दारक नीहरित्वा पब्बाजेहि । पब्बजिते
१ व तस्मिं दण्डकम्मतो मुब्बिस्ससी ति । आयस्मापि खो रोहणो
“साधु ति सम्पटिच्छि ।

महासंनोऽपि खो देवपुत्ता देवलोका चवित्वा सोणुत्तर-
ब्राह्मणस्स भरियाय कुच्छिस्मिं पटिसन्धि अगगहसि । सह
पटिसन्धिगगहणा तयो अच्छरिया अब्भुता धम्मा पातुरहोसु ।
१० आवुधभण्डानि पज्जलिसु, अगगसस्स अभिनिप्फन्न, महामेघो
अभिप्पवस्सि । आयस्मापि खो रोहणो तस्स पटिसन्धिगगह
णतो पट्टाय दसमासा धिकानि सत्तवस्सानि त कुल पिण्डाय
पविसन्तो एकदिवसस्मिं कटच्छुमत्त भत्त वा उट्ठुमत्त यागु
वा अभिवादन वा अज्जलिकम्म वा सामीचिकम्म वा नालत्थ ।
२ अथ खो अक्कोस येव परिभास येव पटिलभति । अतिच्छथ
भन्ते'ति वचनमत्तस्मिं वत्ता नाम नाहोसि । दसमासा धिकान
पन सत्तन्न वस्सान अच्चेन एकदिवस—“अतिच्छथ भन्ते ति
वचनमत्त अलत्थ । त दिवसमेव ब्राह्मणो पि बहिकम्मन्ता

आयुष्मन्त रोहणमेतदवोचत्—“किन्तु खलु, आयुष्मन् रोहण, बृद्ध-
शासनानि भिन्दन् न पश्यसि सङ्ख्येय करणीयानी ति ?

“अमनसिकारो मम, भदन्त अभूदि’ ति ।

“तेनायुष्मन्, रोहण, दण्डकम्म कुर्वि’ ति । ‘कि, भदन्त,
करोमी ति ? “अस्त्यायुष्मन् रोहण, हिमवत्पवनपार्श्वे कजङ्गल १
नाम ब्राह्मणग्राम । तत्र शोणोत्तरो नाम ब्राह्मण प्रतिवसति ।
तस्य पुत्र उत्पत्स्यते नागमेनो नाम दारक । तेन हि त्व-
मायुष्मन् रोहण, दशमामाधिकानि सप्तवर्षाणि तत् कुल पिण्डाय
प्रविश्य नागमेन दारक नीहृत्य प्रव्राजय । प्रव्रजिते
एव तस्मिन् दण्डकमतो मोक्ष्यम इति । आयुर्मानपि खलु रोहण १०
“साध्वि ति सम्प्रत्यैषीत् ।

महासेनोऽपि खलु देवपुत्रो देवलोकान्च्युत्वा शोणोत्तर
ब्राह्मणस्य भार्याया कुक्षौ प्रतिसन्धिग्रहीत् । सह
प्रतिसन्धिग्रहणेन त्रय आश्चर्या अद्भुता धर्मा प्रादुरभूवत् ।
आयुधभाण्डानि प्राज्वालितुं अग्नसस्यमभिनिष्पन्न महामेघोऽ- १५
भिप्रावर्षीत् । आयुर्मानपि खलु रोहणस्तस्य प्रतिसन्धिग्रह-
णत प्रस्थाप्य दशमामाधिकानि सप्तवर्षाणि तत् कुल पिण्डाय
प्रविशन्नेकदिवसमपि कटच्छुमात्र भक्त वा उडुङ्कमात्र यवाणु
वाऽभिवादन वाऽञ्जलिकम वा सामीचीनकम वा नालब्ध ।
अथ खलु आक्रोशमेव परिभाषामेव प्रानलभते । ‘अतीत २
भदन्ता इति वचनमात्रमपि वक्ता नाम नाभूत् । दशमामाधिकानां
पुन सप्तानां वर्षाणामत्ययेनैकदिवस—‘अतीत भदन्ता इति
वचनमात्रमलब्ध । न दिवसमेव ब्राह्मणोऽपि बहिः कर्मान्तात्

आगच्छन्तो पटिपथे थेर दिस्वा—“किं भो पब्बजित, अम्हाकं
गेहं अगमित्थांति आह ।

“आम, ब्राह्मण, अगमम्हांति ।

“अपि किञ्चिं लभित्थांति ?

१. “आम, ब्राह्मण, लभित्थांति ।

सो अनत्तमनो गेहं गत्वा पुच्छि—“तस्स पब्बजिनस्स
किञ्चिं अदत्थांति ?

“न किञ्चिं अदम्हांति ।

ब्राह्मणो दुनियदिवसे घरद्वारे येव निसीदि—“अज्झ
१. पब्बजितं मुसावादेन निगहेस्सामी”ति । थेरो दुतियदिवसे
ब्राह्मणस्स घरद्वारे सम्पत्तो । ब्राह्मणो थेरं दिस्वा—“एवमाह—
“तुम्हं हियो अम्हाकं गेहे किञ्चिं अलभित्वा व “लभित्थांति
अवोचुत्थ । वट्ठति नु खो तुम्हाकं मुसावान्ते”ति ? थेरो
आह—“मय, ब्राह्मण, तुम्हाकं गेहे पविसन्ता दसमासा धिकानि
१.५. सत्तवस्सानि “अनिच्छथांति वचनमत्तम्पि अलभित्वा हिय्यो
‘अनिच्छथांति वचनमत्तं लभित्थांति । अये तं वाचापटिसंथारं
उपादाय एवमवोचुम्हांति । ब्राह्मणो चिन्तेसि—“इमे वाचा
पटिसंथारमत्तं पि लभित्वा जनमज्जे” लभित्थांति पससन्ति ।
अज्झ किञ्चिं खादनीयं वा भोजनीयं वा लभित्वा कस्मा नप्पस-
२. सतीति । पसीदित्वा अत्तनो अत्थाय पटियादित्तं भत्ततो कट-
च्छुभिवत्तं तदूपि यं व्यञ्जनं दापित्वा—“इमं भिवत्तं सब्बकालं
तुम्हे लभित्थथांति आह । सो पुनं दिवसतो पभुति उपसङ्क-
मन्तस्स थेरस्स उपसमं दिस्वा भिय्योसो मत्ताय पसीदित्वा थेरं
निच्चकालं अत्तनो घरे भत्तविमग्गकर्णत्थाय याचि । थेरो

आगच्छन् प्रतिपथे स्थविर दृष्ट्वा—“किं, भो प्रव्रजित, अस्माक
गेहमगमते त्याह ।

‘आम् ब्राह्मण, अगमामे ति ।

“अपि किञ्चिदलभब्ध्वमि ति ?

“आम्, ब्राह्मण, अलप्समही’ ति ।

सोऽनाममना गेहं गत्वाऽप्राक्षीत्—“तस्मै प्रव्रजिताय
किञ्चिददाते ति ?

न किञ्चिददामे ति ।

ब्राह्मणो द्वितीयदिवसे गृहद्वारे एव न्यषदत्—“अद्य
प्रव्रजित मृषावादेन निग्रहीष्यामी ति । स्थविरो द्वितीयदिवसे १
ब्राह्मणस्य गृहद्वारे सम्प्राप्त । ब्राह्मण स्थविर दृष्ट्वैव एवमाह—
“यूय ह्योऽस्माकं गेहे किञ्चिदलब्ध्वैव ‘अलप्समही ति
अवोचत । वतते नु खलु युष्माकं मृषावाद’ इति ? स्थविर
आह—“वयं ब्राह्मण, युष्माकं गेहे प्रविशन्तो दशमासाधिकानि
सप्तवर्षाणि ‘अतीत इति वचनमात्रमप्यलब्ध्वा ह्य १५
‘अतीते ति वचनमात्रमलप्समहि । अथैतं वाचाप्रतिसत्तार
मुपादायैवमवोचामे ति । ब्राह्मणोऽचिन्तत्—इमे वाचा
प्रतिसत्तारमात्रमपि लब्ध्वा जनमध्ये ‘अलप्समही प्रशंसन्ति ।
अन्यत् किञ्चित् खादनीयं भोजनीयं वा लब्ध्वा कस्मान्न प्रशं
सन्ती ति । प्रसङ्गात्मनोऽर्थयि प्रतिपादितभक्तत् कट २०
च्छुभिक्षा तदुपरि च व्यञ्जनं दापयित्वा—“इमा भिक्षा सर्वकाल
यूय लप्स्यध्व इत्याह । स पुनर्दिवसत प्रभृति उपसङ्ग-
मत स्थविरस्योपशमं दृष्ट्वा भूयस्या मात्रया प्रसङ्गं स्थविर
नित्यकालमात्मनो गृहे भक्तविसर्गकरणार्थायाचिष्ट । स्थविर-

तुण्हीभावेन अधिवासेत्वा दिवसे दिवसे भन्नकिञ्च कत्वा गच्छन्तो
थोक थोक बुद्धवचन कथेत्वा गच्छन्ति ।

७—नागसेनस्स दहरकालो

सा पि खो ब्राह्मणी दसमासञ्चयेन पुत्त विजायि । 'नाग
सेनो'ति'स्स' नाममकसु । सो अनुक्रमेण वड्डन्तो सत्तवस्सिको
५ जानो । अथ खो नागसेनस्स दारकस्स पिता नागसेन दारक
एतदवोच—“इमस्मिं खो, तात नागसेन ब्राह्मणकुले सिक्खानि
सिक्खेय्यासी ति ।

‘कतमानि, तात, इमस्मिं ब्राह्मणकुले सिक्खानि नामा नि ?

“तयो खो, तात नागसेन वेदा सिक्खानि नाम
१० अवसेसानि सिप्पानि सिप्प नामा”ति ।

‘तेन हि, तात, सिक्खिस्सामी ति ।

अथ खो सोणुत्तरो ब्राह्मणो आचरियब्राह्मणस्स आचरियभाग
सहस्स दत्त्वा अन्तो पासादे एकस्मिं गम्भे एकतो मञ्चक पञ्चपेत्वा
आचरियब्राह्मण एतदवोच—“सज्झापेहि खो त्व, ब्राह्मण, इम
१५ दारक मन्तानी”ति ।

‘तेन हि, तात दारक, उगगण्हाहि मन्तानी ’ति आचरियब्राह्मणो
सज्झायति । नागसेनस्स दारकस्स एकेनेव उद्देसेन तयो वेदा
हृदयङ्गता वाचुग्गता सूपधारिता सुववत्थापिता सुमनसि
कता अहेसु । सक्किमेव चक्खु उदपादि तीसु वेदेसु सनिघण्टु
२ केटुभेसु साक्खरप्पभेदेसु इतिहासपञ्चमेसु पदको वेय्याकरणो
लोकायतमहापुरिसलक्खणेसु अनवयो अहोसि ।

अथ खो नागसेनो दारको पितर एतदवोच—‘अत्थि

स्तूष्णीम्भावेनाधिवास्य दिवसे दिवसे भक्तकृत्यं कृत्वा गच्छन्
स्तोकं स्तोकं बुद्धवचनं कथयित्वा गच्छति ।

७—नागसेनस्य दारककाल

साऽपि खलु ब्राह्मणी दशमासात्ययेन पुत्रव्यजीजनत् । 'नाग
सेन इत्यस्य नामाकाषु । सोऽनुक्रमेण वधमानं सप्तवार्षिका
जातं । अथ खलु नागसेनस्य दारकस्य पिता नागसेन दारक ५
मेतदवोचत्—“अस्मिन् खलु, तात नागसेन, ब्राह्मणकुले शैक्ष्याणि
शिक्षेथा इति ।

“कतमानि, तात, अस्मिन् ब्राह्मणकुले शैक्ष्याणि नामेति ?

“त्रयं खलु, तात नागसेन, वेदा शैक्ष्याणि नाम,
अवशेषाणि शिल्पानि शिल्पं नामेति । १०

“तेन हि, तात, शिक्षिष्य” इति ।

अथ खलु शोणोत्तरो ब्राह्मण आचार्यब्राह्मणायाचार्यभाग
सहस्रं दत्त्वाऽन्तः प्रासादे एकस्मिन् गर्भे एकतो मञ्चकं प्रज्ञाप्या
चायंब्राह्मणमेतदवोचत्—“स्वध्यापय खलु त्वं, ब्राह्मण, इमं
दारकं मन्त्रानि । १५

‘तेन हि, तात दारक, उद्गृहाण मन्त्रानि नि आचार्यब्राह्मण
स्वध्यापयति । नागसेनस्य दारकस्यैकैर्नैवोद्देशेन त्रयो वेदा
हृदयङ्गता वाचोद्गता सूपधारिता सुव्यवस्थापिता सुमनसि
कृता अभूवन् । सङ्कदेव चक्षुस्दपादि त्रिषु वेदेषु सन्निघण्टु
केटुभेषु (?) साक्षरप्रभेदेषु इतिहासपञ्चमेषु पदको वैयाकरणो २०
लोकान्तमहापुरुषलक्षणेऽनवयोऽ- (अभिज्ञोऽ) भूत् ।

अथ खलु नागसेनो दारकं पितरमेतदवोचत्—“सन्ति

नु खो, तात, इमस्मि ब्राह्मणकुले इता उत्तरिम्पि सिक्खि-
तब्बानि, उदाहु एत्तकानेवा'ति ?

“नत्थि तात नागसेन, इमस्मि ब्राह्मणकुले इता उत्तरि-
सिक्खित्तब्बानि । एत्तकानेव सिक्खित्तब्बानी' ति ।

- ७ अथ खो नागसेनो दारको आचरियस्स अनुयोग दत्त्वा पासादा
ओरुह्म पुब्बवासनाचोदिनहृदयो रहोगतो पटिसल्लीनो अत्तनो
सिप्पस्म जादिमज्झपरियोसान ओलाकेन्तो आदिमिह वा मज्झे वा
परियोसाने वा अप्पमत्तकम्पि सार अदिस्वा—“तुच्छा बत, भो, इमे
वेदा, पलापा बत, भो इमे वदा असाग निस्साग 'ति
१ विप्पटिसारी अनत्तमनो अहामि ।

तेन खो पन समयेन आयस्मा रोहणो वत्तनिये सेनामने
निसित्तो नागसेनस्स दारकस्स चेतसा चेतोपरिवितक्कमञ्जाय
निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय वत्तनिये सेनासने अन्तरहितो कज्जल
ब्राह्मणगामस्स पुरतो पातुरहोसि ।

८—आयस्मता रोहणेन नागसेनस्स समागमो

- १ अहसा खो नागसेनो दारको अत्तनो द्वारकोट्टके ठितो
आयस्मन्त रोहण दूरतो व आगच्छन्त दिस्वान अत्तमनो उदगो
पमुदितो पीतिसोमनस्सजातो—“अप्पेव नामा'य पब्बजितो
कच्चि सार जानेय्या ति येना यस्मा रोहणो तेनुप-
सङ्गमि । उपसङ्गमित्वा आयस्मन्त रोहण एतदवोच—“को नु खो
२ त्व, मारिस, एदिसो भण्डु कासाववसनो ति ?

“पब्बजितो नामा ह दारका'ति ।

‘केन हि त्व मारिस पब्बजितो नामामि' ?

नु खलु, नात, अस्मिन् ब्राह्मणकुले इत उत्तरमपि शिक्षि
नव्यानि, उताहो एतावन्त्येवे ' ति ?

“न सन्ति, नात नागसेन, अस्मिन् ब्राह्मणकुले इत उत्तर
शिक्षितव्यानि । एतावन्त्येव शिक्षितव्यानी 'ति ।

‘अथ खलु नागसेनो दारक आचायस्यानुयोग दत्त्वा प्रासादा
दवरुह्य पूववासनाचोदितहृदयो रहोगत प्रतिसलीन आत्मन
शिल्पस्यादिमध्यपयवसानमवलोकयन्नादौ वा मध्ये वा
पयवसाने वाऽल्पमात्रकमपि सारमदृष्ट्वा—“तुच्छा बत, भो, इमे
वेदा, प्रलापा बत, भो इमे वेदा असाग निस्सारा इति
विप्रतिसारी अनाप्तमना अभूत् ।

तेन खलु पुन समयेनायुष्मात् रोहणा वननीय शयनासने
निषण्णो नागसेनस्य दारकस्य चेतसा चेत पङ्क्तिनकमाज्ञाय
निवास्य पात्रचीवरमादाय वननीये शयनासनेऽन्निहित कज्जल
ब्राह्मणग्रामस्य पुरत प्रादुरभूत् ।

८—आयुष्मता रोहणेन नागसेनस्य समागम

अदशत् खलु नागसेनो दारक आत्मनो द्वारकोष्ठके स्थित १५
आयुष्मन्त रोहण दूरत एवागच्छन्तम् दृष्ट्वाऽऽप्तमना उदग्र
प्रमुदित प्रीतिसौमनस्यजात “अप्येव नामाय प्रव्रजित
कश्चित् सार जानीयादि 'ति येनायुष्मात् रोहणस्तेनोपसम
क्रमीत् । उपसङ्क्रम्यायुष्मन्त रोहणमेतदवोचत्—“को नु खलु
त्व, माष, ईदृश भण्डु काषायवमन”इति ?

“प्रव्रजितो नामाह, दारके”ति ।

“केन त्व, मार्ष, प्रव्रजितो नामा”सि ?

“पापकान् मलान् पञ्चाजेतु पञ्चजितो । तस्मा’ह,
दारक, पञ्चजितो नामा’ति ।

“किङ्कटारणा, मारिस, ते केसा न यथा अञ्ज्रेस’ति ?

- “सोळसि मे, दारक, पलिबोधे दिस्वा केसमस्सु ओहा-
५ रेत्वा पञ्चजितो । कतमे सोळस ? अलङ्कारपलिबोधो, मण्डन
पलिबोधो, तेलमक्खनपलिबोधो, धोवनपलिबोधो माला
पलिबोधो, गन्धपलिबोधो, वासनपलिबोधो हरीटकपलिबोधो,
आमलकपलिबोधो रङ्गपलिबोधो, बन्धनपलिबोधो, कोच्छ
पलिबोधो, कम्पकपलिबोधो विजटनपलिबोधो, ऊकापलिबोधो,
१ केसेसु विलूनेसु सोचन्ति फिलिमन्ति परिदेवन्ति उरत्ताळि
कन्दन्ति सम्मोहआपञ्चन्ति । इमेसु खो, दारक, सोळसपलिबोधेसु
पलिगुण्ठिता मनुस्सा सब्बानि अतिसुखुमानि सिप्पानि नासेन्ती ति ।

“किङ्कटारणा, मारिस, वत्थानि पि ते न यथा अञ्ज्रेस’ति ?

- कामनिस्सिनानि खो, दारक वत्थानि कमनीयानि गिहि
१० ब्यञ्जनानि । यानि कानिचि खो भयानि वत्थतो उपज्जन्ति, तानि
कासाववसनस्स न होन्ति । तस्मा वत्थानिपि मे न यथा अञ्ज्रे
स’ति ।

“जानासि खो त्व, मारिस, सिप्पानि नामा ति ? ‘आम,
दारक, जानाम’ह सिप्पानि । य लोके उत्तम मन्त त पि

- २ जानामी’ति ।

“मय्ह पि त, मारिस, दातु सक्का ति ?

‘आम, दारक, सक्का ति ।

तेन हि मे देही ति ।

‘अकालो खो, दारक । अन्तरघर पिण्डाय पविट्ठु म्हा’ति ।

“पापकानि मलानि प्रव्राजयितुं प्रव्रजित । तस्मादहं दारक, प्रव्रजितो नामेति ।

‘किं कारणं, माष, ते केशा न यथाऽन्येषामिति ?

षोडशेमात्, दारक, परिबाधान् ऋष्ट्वा केशश्मश्रुणी अवहाय प्रव्रजित । कतमे षोडश ? अलङ्कारपरिबाध, मण्डनपरिबाध, तैलम्रक्षणपरिबाध, धावनपरिबाध, मालापरिबाध, गन्धपरिबाध, वासनपरिबाध, हरीतकपरिबाध, आमलकपरिबाध, रङ्गपरिबाध, बन्धनपरिबाध, कोच्छपरिबाध, कल्पकपरिबाध, विजटनपरिबाध, यूकपरिबाध, केशेषु विलूनेषु शोचन्ति क्लिश्यन्ति परिदेवन्ति, उरस्ताडक्रन्दन्ति, सम्मोहमापद्यन्ते । एषु खलु षोडशपरिबाधेषु परिगुण्ठिता मनुष्या सवाण्यनिसूक्ष्माणि शिल्पानि नाशयन्तीति ।

‘किंङ्कारणं, माष, वस्त्राण्यपि ते न यथाऽन्येषामिति ?

कामनि श्रितानि खलु, दारक, वस्त्राणि कमनीयानि गृहि व्यञ्जनानि । यानि कानिचित् खलु भयानि वस्त्रान् उत्पद्यन्ते तानि, काषायवसनस्य न भवन्ति । तस्माद् वस्त्राण्यपि मम न यथाऽन्येषामिति ।

“जानासि खलु त्वं, माष, शिल्पानि नामेति ? “आम्, दारक, जानाम्यहं शिल्पानि । यो लोके उत्तमो मन्त्रस्तमपि जानामीति ।

२०

“मह्यमपि तं माष, दातुं शक्तं इति ?

आम्, दारक, शक्तं इति ।

“तेन हि मे देहीति ।

“अकालं खलु दारक । अन्तर्गृहं पिण्डाय प्राविक्षामेति ।

अथ खो नागसेनो दारको आयम्मतो रोहणस्स हत्थतो पत्त गहेत्वा घर पवेसेत्वा पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सह तथा सन्तप्पेत्वा सम्पवारेत्वा आयस्मन्त रोहण भुत्तावि ओनीतपत्त पाणि एतदवोच—“देहि मे दानि, मारिस, मन्त ति ।

‘यदा खो त्व, दारक निप्पलिबोधो हुत्वा मातापितरो अनुजानापेत्वा मया गहित पब्बजितवेस गण्हस्ससि तदा दस्सा मी’ ति आह ।

६—नागसेनस्स पब्बज्जा

अथ खो नागसेनो दारको मातापितरो उपसङ्कमित्वा आह—
 “अम्म, तान, अय पब्बजितो ‘य लोके उत्तम मन्त त जानामी
 १० ति वदति । न च अत्तनो मन्तिके अपब्बजितस्स देति । अहमेत
 स्स सन्तिके पब्बजित्वा त मन्त उगण्हस्सामी’ नि । अथ’स्स माता
 पितरो—“पब्बजित्वा’पि नो पुत्तो मन्त गण्हतु । गहेत्वा
 पुन आगच्छिस्सती ति मञ्जमाना “गण्ह पुत्ता’ ति अनुजानिसु । अथ
 खो आयस्मा रोहणो नागसेन दारक आदाय येन वत्तनिय सेना
 १५ सन येन विजम्भवत्थु तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा विजम्भवत्थुस्मि
 सेनासने एकरत्त वसित्वा येन रक्खिततल तेनुपसङ्कमि । उपसङ्क-
 मित्वा कोटिसतान अरहन्तान मज्जे नागसेन दारक पब्बाजेसि ।

पब्बजितो च पना यस्मा नागसेनो आयस्मन्त रोहण एतदवोच—
 “गहितो मे, भन्ते, तव वसो । देथ मे दानि मन्त ति ।
 २ अथ खो आयस्मा रोहणो “किम्हि नु खो ह नागसेन विनेय्य
 पठम विनये वा सुत्तन्ते वा अभिधम्मे वा ति चिन्तेत्वा “पण्डितो
 खो अय नागसेनो, सक्कोति सुखेनेव अभिधम्म परियापुणितु’ ति
 पठम अभिधम्मे विनेसि । आयस्मा च नागसेनो—“कुसला धम्मा,

अथ खलु नागसेनो दारक आयुष्मनो रोहणस्य हस्नात् पात्र गृहीत्वा गृह प्रवेश्य प्रणीतन खादनीयेन भाजनीयेन स्वह स्तात् सन्तप्य सम्प्रवार्यायुष्मन्त रोहण भुक्तवन्तमवनीतपात्र पाणिमेतदवोचत्—‘देहि मे इदानी, मार्ष, मन्त्रमि’ति ।

“यदा खलु त्व, दारक, निष्पग्निबाधो भूत्वा मानापितरा वनुज्ञाप्य मया गृहीत प्रव्रजितवष ग्रहीष्यसि तदा दास्या मी त्याह ।

६—नागसेनस्य प्रव्रज्या

अथ खलु नागसेनो दारका मानापितरावुपसङ्क्रम्याह—
‘अम्म, तान, अय प्रव्रजिनो ‘यो लाके उत्तमो मन्त्रस्त जानामी ति वदति । न चात्मनाऽन्तिके प्रव्रजिताय ददाति । अहमेत स्यातिके प्रव्रज्य न मन्त्रमुदग्रहाण्यामी ति । अथास्य माना पितरौ—‘प्रव्रज्यापि न पुत्रो मन्त्र गृह्णातु । गृहीत्वा पुनरागमिष्यती’ति मन्यमानो “गृहाण पुत्रे त्यक्त्वासिष्टाम् । अथ खलु आयुष्मान् रोहणो नागसेन दारकमादाय येन वतनीय शयना-मनयेन विजम्भवस्तु तेनोपसमक्रमीत् । उपसङ्क्रम्य विजम्भवस्तुनि शयनासने एकरात्रमुषित्वा येन रक्षिततल तेनोपसमक्रमीत् । उपसङ्क्रम्य कोटिशतानामहता मध्ये नागसेन दारक प्रावव्राजत् ।

प्रव्रजितश्च पुनरायुष्मान् नागसेन आयुष्मन्त रोहणमेतदवोचत्—
“गृहीतो मया, भदन्त, तव वेष । देहि मे इदानी मन्त्रमि ति । अथ खलु आयुष्मान् रोहण “कस्मिन्नु खलु अह नागसेन विनयय प्रथम विनये वा सूत्रान्ते बाऽभिधर्मं वे ति चिन्तयित्वा “पण्डित खलु अय नागसेन, शक्नोति सुखेनैवाभिधर्मं पर्याप्तुमि ति प्रथममभिधर्मं व्यनैषीत् । आयुष्माश्च नागसेन—“कुशला धर्म

अकुसला धम्मा, अब्याकता धम्मा ति निकदुकपटिमण्डित धम्म
सङ्गणिपकरण, खधविभङ्गादिअट्टारसविभङ्गपटिमण्डित विभङ्ग-
प्पकरण, 'सङ्गहो असङ्गहोतिआदिना चुद्दसविधेन विभत्त
घातुकथापकरण, खधपञ्चत्तिआयतनपञ्चत्ती तिआदिना छब्बिधेन
५ विभत्त पुगलपञ्चत्तिप्पकरण, सकवादे पञ्चसुत्तसतानि परवादे
पञ्चसुत्तसतानी ति सुत्तसहस्स समोधानेत्वा विभत्त कथावत्थु-
प्पकरण, मूलयमक खधयमक'तिआदिना दसविधेन विभत्त यमक
प्पकरण, हेतुपच्चया आरम्मणपच्चयो ति आदिना चतुर्वीसतिविधेन
विभत्त पट्टानप्पकरण ति सब्ब त अभिधम्मपिटक एकेनेव सज्झा-
१ येन पगुण कत्वा "तिट्ठथ, भन्ते न पुन ओसारेथ, एत्तकेनेवा ह
सज्झायिस्सामी' ति आह ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो येन कोटिसता अरहन्तो तेनु-
पसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा कोटिसते अरहन्ते एतदवोच--"अह
खो, भन्ते, कुसला धम्मा, अकुसला धम्मा, अब्याकता धम्मा ति
१५ इमेसु तीसु पदेसु पक्खिपित्वा सब्ब त अभिधम्मपिटक वित्थरेन
ओसारेस्सामी ति ।

"साधु, नागसेन, ओसारेही ति ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो सत्तमासानि सत्तप्पकरणानि
वित्थारेन ओसारेसि । पथवी उन्नदि । देवता साधुकारमदसु ।
२० ब्रह्मानो अप्पोदेसु । दिब्बानि चन्दनचुण्णानि दिब्बानि च मन्दारव-
पुष्पानि अभिप्पवस्सिसु ।

१०—आयस्मतो नागसेनस्स दण्डकम्म

अथ खो कोटिसता अरहन्तो आयस्मन्त नागसेन परिपुण्ण-
वीसनिवस्स रक्खित्तले उपसम्पादेसु । उपसम्पन्नो च पना-

कुशला धर्मा, अव्याकृता धर्मा 'इति त्रिकद्विकप्रतिमण्डित धर्म-
सङ्गणीप्रकरण, स्कन्धविभङ्गादिअष्टादशविभङ्गप्रतिमण्डित विभङ्ग-
प्रकरण, सग्रहोऽसग्रह इत्यादिना चतुदशविधेन विभक्तं
धातुकथाप्रकरण, स्कन्धप्रज्ञप्त्यायतनप्रज्ञामीत्यादिना षडविधेन
विभक्तं पुद्गलप्रज्ञप्तिप्रकरणं, स्वक्वादे पञ्चसूत्रशतानि परवादे ५
पञ्चसूत्रशतानी'ति सूत्रसहस्र समवधाय विभक्तं कथावस्तु
प्रकरण, मूलयमक स्कन्धयमकमित्यादिना दशविधेन विभक्तं यमक-
प्रकरण, हेतुप्रत्यय ओरम्मणप्रत्यय इत्यादिना चतुर्विंशतिविधेन
विभक्तं प्रस्थानप्रकरणमिति सव तदभिधमपिटकमेकेनैव स्वाध्या-
येन प्रगुण कृत्वा'तिष्ठत, भदन्ता, न पुनरवसारयत, एतावदेवाह १०
स्वध्यैष्य' इत्याह ।

अथ खलु आयुष्मान् नागसेनो येन कोटिशता अहन्तस्तेनो-
पसमक्रमीत् । उपसङ्क्रम्य कोटिशतानर्हत एतदवोचत्—“अह
खलु, भदन्ता, कुशला धर्मा, अकुशला धर्मा, अव्याकृता धर्मा इ
त्येषु त्रिषु पदेषु प्रक्षिप्य सर्वं तदभिधमपिटक विस्तारेणा १५
वसारयिष्यामी'ति ।

“साधु, नागसेन, अवसारये' ति ।

अथ खलु आयुष्मान् नागसेन सप्तमासानि सप्तप्रकरणानि
विस्तारेणावासीसरत् । पथिवी उदनसीत् । देवा साधुकारमदु ।
ब्रह्माणोऽस्कोटिषत । दिव्यानि चन्दनचूर्णानि दिव्यानि च मन्दार १०
पुष्पाण्यभिप्रावर्षिषु ।

१०—आयुष्मतो नागसेनस्य दण्डकम्

अथ खलु कोटिशता अहन्त आयुष्मन्त नागसेन परिपूण
विंशतिवष रक्षिततले उपसमपीपदत् । उपसम्पन्नश्च पुन-

यस्मा नागसेनो तस्सा रत्तिया अन्धयेन पुब्बण्हसमय निवासेत्वा पत्त
चीवरमादाय उपज्झायेन सद्धि गाम पिण्डाय पविसन्तो एवरूप परि
वितक्क उप्पादेसि—“तुच्छो वत मे उपज्झायो, बालो वत मे उपज्झायो ।
ठपेत्वा अवसेस बुद्धवचन पठम म अभिघम्मे विनेसी ति ।

५. अथ खो आयस्मा रोहणो आयस्मतो नागसेनस्स चेतसा चेतोपरिवितक्क
मञ्जाय आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—“अनुच्छविक खो, नागसेन,
परिवितक्क वितक्केसि । न खो पने'त, नागसेन, तवानुच्छविक' ति ।
अथ खो आयस्मता नागसेनस्य एतदहोसि—“अच्छरिय वत भो,
अब्भुत वत भो । यत्र हि नाम मे उपज्झायो चेतसा चेतोपरिवितक्क
१०. जानिस्सति । पण्डितो वत मे उपज्झायो । यन्नूना ह उपज्झाय
खमापेय्य' ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्त रोहण
एतदवोच—“खमथ मे, भन्ते । न पुन एवरूप वितक्केस्सामी'
ति । अथ खो आयस्मा रोहणो आयस्मन्त नागसेन' एतदवोच—
“न खो त्या' ह, नागसेन, एत्तावता खमामि । अत्थि खो, नागसेन,
१५. सागल नाम नगर । तत्थ मिलिन्दो नाम राजा रज्ज कारेति ।
सो दिट्ठिवादेन पञ्च पुच्छित्वा भिक्खुसङ्घ विहेठेति । सचे त्व तत्थ
गत्त्वा त राजान दमेत्वा बुद्धसासने पसादेस्ससि, एवा ह त
खमिस्सामी' ति ।

“तिट्ठतु, भन्ते, एको मिलिन्दो राजा । सचे, भन्ते, सकल

२०. जम्बुदीपे सब्बे राजानो आगत्त्वा म पञ्च पुच्छेय्यु सब्ब त विसज्जेत्वा
सम्पदालेस्सामी' ति । “खमथ मे, भन्ते” ति वत्वा “न खमामी”
ति वुत्ते “तेन हि, भन्ते, इम तेमास कस्स सन्तिके वसिस्सा-
मी' ति आह ।

“अय खो, नागसेन, आयस्मा अस्सगुत्तो वत्तनिये सेनासने विह

रायुष्मान्नागसेनस्तस्या रात्र्या अत्ययेन पूर्वासमय निवास्य पात्र-
चीवरमादायोपाध्यायेन साध ग्राम पिण्डाय प्रविशन्नेवरूप परि-
वितकमुदपीपदत्—“तुच्छो बत मे उपाध्याय , बालो बत मे उपाध्याय ।
स्थापयित्वाऽवशेष बुद्धवचन प्रथम मामभिन्नमे व्यनैषीदि”ति ।
अथ खलु आयुष्मान् रोहण आयुष्मतो नागसेनस्य चेतसा चेत परिवितक-
माज्ञायायुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—“अनानुश्रविक खलु, नागसेन,
परिवितक वितकयसि । न खलु पुनरेतन्नागसेन, तवानुश्रविकमि” ति ।
अथ खलु आयुष्मतो नागसेनस्यैतदभूत्—“आश्रय बत, भो,
अद्भुत बत भो । यत्र हि नाम मे उपाध्यायश्चेतसा चेत परिवितक
ज्ञास्यति । पण्डितो बत मे उपाध्याय । यन्नूनमहमुपाध्याय १
क्षमापयेयमि” ति । अथ खलु आयुष्मान्नागसेन आयुष्मन्त रोहण
मेतदवोचत्—“क्षमध्व, मे, भदन्ता । न पुनरेवरूप वितकयिष्यामी
ति । अथ खल्वायुष्मान् रोहण आयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—
“न खलु तवाह, नागसेन, एतावता क्षमे । अस्ति खलु, नागसेन,
सागर नाम नगरम् । नत्र मिलिन्दो नाम राजा राज्य कारयति । १५
स दृष्टिवादेन प्रश्न पट्टा भिक्षुसङ्घ विहेठयति । चेत् त्व तत्र
गत्वा त राजान दमयित्वा बुद्धशासने प्रसादयिष्यसि, एवमह त्वा
क्षमिष्य” इति ।

तिष्ठतु, भदन्त, एको मिलिन्दो राजा । चेद्, भदन्त, सकल
जम्बुद्वीपे सर्वे राजान आगत्य मा प्रश्न पच्छेयु सव त विसज्य २०
सम्पदालयिष्यामी”ति । “क्षमध्व मे, भदन्ता ।” इत्युक्त्वा “न क्षमे”
इत्युक्ते, “तेन हि, भदन्त, इद त्रैमास कस्यान्तिके वत्स्या
मी त्याह ।

“अथ खलु, नागसेन, आयुष्मानश्वगुप्तो वतनीये शयनासने विह

- रति । गच्छ त्वं, नागसेन, येना'यस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गम ।
 उपसङ्गमित्वा मम वचनेन आयस्मतो अस्सगुत्तस्स पादे सिरसा वन्द ।
 एवञ्च न वदेहि—'उपज्झायो मे, भन्ते, तुम्हाक पादे सिरसा
 वन्दति, अप्पा बाध अप्पा तङ्क लहुट्टानं बल फासुविहारं पुच्छति ।
 १ उपज्झायो मे, भन्ते, इमं तेमास तुम्हाक सन्तिके वसितुं मा
 पहिणी'ति । 'कोनामो ते उपज्झायो'ति च वुत्ते 'रोहिणत्थेरो नाम
 भन्ते'ति वदेय्यासि । 'अहं को नामो'ति वुत्ते एव वदेय्यासि—
 'मम उपज्झायो, भन्ते, तुम्हाक नाम जानाती' ति ।

- “एव, भन्ते ति खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्त रोहणं
 १० अभिवादेत्वा पदक्खिण कत्वा पत्तचीवरमादाय अनुपुब्बेन चारिक
 चरमानो येन वत्तनिय सेनासन येना यस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि ।
 उपसङ्गमित्वा आयस्मन्त अस्सगुत्त अभिवादेत्वा एकमन्त अट्ठासि ।
 एकमन्त ठितो खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्त अस्सगुत्त एतदवोच—
 “उपज्झायो मे, भन्ते, तुम्हाक पादे सिरसा वदति, एवञ्च
 १५ वदति—अप्पा बाध अप्पा तङ्क लहुट्टानं बल फासुविहारं पुच्छति ।
 उपज्झायो मे, भन्ते, इमं तेमास तुम्हाक सन्तिके वसितुं मा पहिणी'
 ति । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—
 “त्वं किन्नामोसी ति ?

“अहं, भन्ते, नागसेनो नामा'ति ।

- २ “कोनामो ते उपज्झायो' ति ?

“उपज्झायो मे, भन्ते, रोहणो नामा'ति ।

“अहं कोनामो'ति ?

“उपज्झायो मे, भन्ते, तुम्हाक नाम जानाती ति ।

“साधु, नागसेन, पत्तचीवरं पटिसामेहि' ति ।

रति । गच्छ त्व, नागसेन, येनायुष्मानश्वगुप्तस्तेनोपसङ्क्राम ।
 उपसङ्क्रम्य मम वचनेनायुष्मतोऽश्वगुप्तस्य पादो शिरसा वन्दस्व ।
 एवञ्च त वद—‘उपाध्यायो मे, भदन्त, युष्माक पादौ शिरसा
 वन्दते, अल्पाबाधमल्पातङ्क लघुस्थान बल फासुविहार पृच्छति ।
 उपाध्यायो मे, भदन्त, इद त्रैमास युष्माकमन्तिके उषितु मा
 प्राहैषीदि’ति । ‘को नाम ते उपाध्याय इति चोक्ते ‘रोहणस्थविरो
 नाम भदन्ते’ति वदे । ‘अह को नामेत्युक्ते एव वदे—
 ‘मम उपाध्यायो, भदन्त, युष्माक नाम जानाती ति ।

‘एव, भदन्ते ति खलु आयुष्मान् नागसेन आयुष्मन्त रोहण-
 मभिवाद्य प्रदक्षिणा कृत्वा पात्रचीवरमादायानुपूर्व्येण चारिका १०
 चरन् येन वतनीय शयनासन येनायुष्मानश्वगुप्तस्तेनोपसमक्रमीत् ।
 उपसङ्क्रम्य आयुष्मतमश्वगुप्तमभिवाद्य एकान्तमस्थात् ।
 एकान्त स्थित त्वत्वायुष्मान्नागसेन आयुष्मन्तमश्वगुप्तमेतदबोचत्—
 “उपाध्यायो मे, भदन्त, युष्माक पादौ शिरसा वदते, एवञ्च
 वदति—अल्पाबाधमल्पातङ्क लघुस्थान बल फासुविहार पृच्छति । १५
 उपाध्यायो, मे, भदन्त, इद त्रैमासयुष्माकमन्तिके उषितु मा प्राहैषीदि”
 ति । अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्त आयुष्मन्त नागसेनमेतदबोचत्—
 “त्व किंनामाऽसी’ ति ?

“अह, भदन्त, नागसेनो नामे”ति ।

“को नाम ते उपाध्याय” इति ?

२०

“उपाध्यायो मे भदन्त, रोहणो नामे”ति ।

“अहं को नामे”ति ?

“उपाध्यायो मे, भदन्त, युष्माक नाम जानाती”ति ।

“साधु, नागसेन, पात्रचीवरं प्रतिष्ठापये”ति ।

- “साधु, भन्ते ’ ति पत्तचीवर पटिसामेत्वा पुनदिवसे परिवेण सम्मज्जित्वा मुखोदक दन्तपोण उपट्टपेसि । थेरो सम्मज्जितट्ठान पटिसम्मज्जि । त उदक छट्ठेत्वा अञ्ज उदक आहरि । तच्च दन्तकटठ अपनेत्वा अञ्ज दन्तकटठ गण्हि । न आलापसल्लाप अकासि ।
- ९० एव सत्त दिवसानि कत्वा सत्तमे दिवसे पुन पुच्छित्वा पुन तेन तथेव वुत्ते वस्सा वास अनुजानि ।

११—आयस्मतो नागसेनस्स धम्मदेसना

- तेन खो पन समयेन एका महाउपासिका आयस्मन्त अस्सगुत्तं तिसमत्तानि वस्सानि उपट्ठासि । अथ खो सा महाउपासिका तेमास’च्चयेन येना यस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमित्वा
- १० आयस्मन्त अस्सगुत्त एतदवोच—“अत्थि नु खो, तात, तुम्हाकं सन्तिके अञ्जो भिक्खू’ ति ?

“अत्थि, महाउपासिके अम्हाक सन्निके नागसेनो नाम भिक्खू’ ति ?

- “तेन हि तात अस्सगुत्त, अधिवासेहि नागसेनेन सद्धि स्वात-
- १० नाय भत्त ति । अधिवासेसि खो आयस्मा अस्सगुत्तो तुण्हीभावेन । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो तस्सा रत्तिया अच्चयेन पुब्बण्हसमय निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय आयस्मता नागसेनेन सद्धि पच्छासमणेन येन महाउपासिकाय निवेसन तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमित्वा पञ्जत्ते आसने निसीदि । अथ खो सा महाउपासिका आयस्मन्त अस्सगुत्तं
- १० आयस्मन्त च नागसेन पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेसि सम्पवारेसि । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो भुत्तावि ओनीतपत्तपाणि आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—“त्व, नागसेन, महा-उपासिकाय अनुमोदन करोही ति इद वत्वा उट्ठाया सना पक्कामि ।

“साधु भदन्ते”ति पात्रचीवर प्रतिशाम्य पुनर्दिवसे परिवेषण सम्माज्य मुखोदक दन्तपवनमुपातिष्ठिपत् । स्थविर सम्मार्जितस्थान प्रतिसममार्जीत् । तदुदक छदयित्वाऽन्युदकमाहाषीत् । तच्च दन्तकाष्ठ मपनीयान्यद् दन्तकाष्ठमग्रहीत् । नालापसलापमकार्षीत् । एव सम दिवसान् कृत्वा सममे दिवसे पुन पट्टा पुनस्तेन तथैवोक्ते वर्षावाममन्वज्ञासीत् ।

११—आयुष्मतो नागसेनस्य धर्मदेशना

तेन खलु पुन समयेनैका महोपासिका आयुष्मन्तमश्वगुप्तं त्रिंशमात्राणि वर्षाण्युपास्थात् । अथ खलु सा महोपासिका त्रैमासात्ययेन येनायुष्मानश्वगुप्तस्तेनोपसमक्रमीत् । उपसङ्क्रम्या युष्मन्तमश्वगुप्तमेतदवोचत्—“अस्ति तु खलु, तात, युष्माकं मन्तिकेऽन्यो भिक्षुरि ति ?

“अस्ति, महोपासिके, अस्माकमन्तिके नागसेनो नाम भिक्षुरि ति ।

“तेन हि तात अश्वगुप्त, अचिवासय नागसेनेन साध स्वस्तनाय भक्तमि ति । अध्यवात्सीत् खलु आयुष्मानश्वगुप्तस्तूष्णीम्भावेन । अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तस्तस्या रात्र्या अत्ययेन पूर्वान्ध्रसमय निवास्य पात्रचीवरमादायायुष्मता नागसेनेन साध पश्चाच्छ्रमणेन येन महोपासिकाया निवेसन तेनोपसमक्रमीत् । उपसङ्क्रम्य प्रज्ञप्त आसने न्यषदत् । अथ खलु सा महोपासिका आयुष्मन्तमश्वगुप्तमायुष्मन्तं च नागसेनं प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्तात् समताप्सीत् सम्पर्यवारीत् । अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तो भुक्तवन्तमवनीतपात्राणिमायुष्मन्तं नागसेनमेतदवोचत्—“त्व, नागसेन, महोपासिकाया अनुमोदनं कुर्वि तीदमुक्त्वोत्थायासनात् प्राक्रमीत् ।

- अथ खो सा महाउपासिका आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—
 महल्लिका खोह, तात नागसेन । गम्भीराय धम्मकथाय मय्ह अनु
 मोदन करोही ति । अथ खो आयस्मानागसेनो तस्सा महाउपा
 सिकाय गम्भीराय धम्मकथाय लोकुत्तराय सुञ्जनाप्पटिसयुत्ताय
 ९ अनुमोदन अकासि । अथ खो तस्सा महाउपासिकाय तस्मिं येव
 आसने विरज वीतमल धम्मचक्खु उदपादि— ‘य किञ्चि समुदयधम्म
 सब्ब त निरोधधम्म’ ति । आयस्मा’पि खो नागसेनो तस्सा
 महाउपासिकाय अनुमोदन कत्वा अत्तना देसित धम्म पञ्चवेक्खन्तो
 विपस्सन् पटुपेत्वा तस्मिं येव आसने निसिञ्चो सोतापत्तिफले
 १० पतिट्ठासि ।

- अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो मण्डलमाले निसिञ्चो द्विन्न पि
 धम्मचक्खुपटिलाभं भत्वा साधुकार पवत्तेसि—‘ साधु साधु, नाग-
 सेन । एकेन कण्डप्पहारेन द्वे महाकाया पदालिता ’ ति ।
 अनेकानि च देवतासहस्सानि साधुकार पवत्तेसु । अथ खो आयस्मा
 ११ नागसेनो उट्ठाया सना येना यस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि । उप-
 सङ्गमित्वा आयस्मन्त अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा एकमन्त निसीदि ।

१२—आयस्मतो नागसेनस्स पाटलिपुत्तगमन

- एकमन्त निसिन्न खो आयस्मन्त नागसेन आयस्मा अस्सगुत्तो
 एतदवोच—“गच्छ त्व, नागसेन, पाटलिपुत्त । पाटलिपुत्तनगरे असो-
 कारामे आयस्मा धम्मरक्खितो पटिवसनि । तस्स मत्तिके बुद्धवचन
 १२ परियापुणाही ति ।

“कीव दूरे, भन्ते, इतो पाटलिपुत्तनगर’ ति ?

“योजनसत्तानि खो, नागसेना ति ।

अथ खलु सा महोपासिका आयुष्मन्त नागसेनमेतदबोचत्—
 ‘महार्थिका खल्वह, तात नागसेन । गम्भीरया धमकथया मह्यमनु
 मोदनं कुर्वि”ति । अथ खलु आयुष्मान्नागसेनस्तस्या महोपा
 सिकाया गम्भीरया धमकथया लोकोत्तरया शून्यताप्रतिसयुक्त्या
 ऽनुमोदनमकर्षीत् । अथ खलु तस्या महोपासिकायास्तस्मिन्नेवा ५
 सने विरज वीतमल धमचक्षुरुदपादि—“यत्किञ्चित् समुदयधम
 सव तन्निरोधधममि”ति । आयुष्मानपि खलु नागसेनस्तस्या
 महोपासिकाया अनुमोदनं कृत्वाऽऽत्मना देशितं धमं प्रत्यवेक्षमाणो
 विषयना प्रस्थाप्य तस्मिन्नेवासने निषण्णं स्रोतापत्तिफले
 प्रत्यगृह्णात् ।

१०

अथ खलु आयुष्मानश्वगुप्तो मण्डलमाले निषण्णो द्वयोरपि
 धमचक्षुं प्रतिलाभं ज्ञात्वा साधुकारं प्रावर्तिष्ट—“साधु साधु, नाग
 सेन । एकेन काण्डप्रहारेण द्वौ महाकायौ प्रदारिताविति ।
 अनेकानि च देवतासहस्राणि साधुकारं प्रावर्तिषत । अथ खलु आयुष्मा
 न्नागसेन उत्थायासनाद् येनायुष्मानश्वगुप्तस्तेनोपसमक्रमीत् । उप १५
 सङ्क्रम्यायुष्मन्तमश्वगुप्तमभिवाद्य एकान्तं न्यषदत् ।

१२—आयुष्मतो नागसेनस्य पाटलिपुत्रगमनम्

एकान्तं निषण्णं खलु आयुष्मन्त नागसेनमायुष्मानश्वगुप्त
 एतदबोचत्—“गच्छ त्व, नागसेन, पाटलिपुत्रम् । पाटलिपुत्रनगरेऽशो
 कारामे आयुष्मात् धमरक्षितं प्रतिवसति । तस्यान्तिके बुद्धवचनं
 पर्याप्नुही”ति ।

२०

“कियद्दूरे, भदन्त, इत पाटलिपुत्रनगरमि”ति ?

“योजनशतानि खलु, नागसेनेति ।

“दूरो खो, भन्ते, मग्गो । अन्तरामग्गे भिक्खा दुल्लभा । कथा हं गमिस्सामी”ति ?

“गच्छ त्व, नागसेन, अन्तरामग्गे पिण्डपात लभिस्ससि सालीनं ओदन विगनकाळक अनेकसूप अनेकव्यञ्जन ’ति ।

- ९ “एव भन्ते”ति खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा पदक्खिण कत्वा पत्तचीवरमादाय येन पाटलिपुत्त तेन चारिक पक्कामि ।

- तेन खो पन समयेन पाटलिपुत्तको सेट्ठि पञ्चहि सकटसतेहि पाटलिपुत्तगाममग्ग पटिपन्नो होति । अद्दसा खो पाटलिपुत्तको
१० सेट्ठि आयस्मन्त नागसेन दूरतो’व आगच्छन्त । दिस्वान येना यस्मा नागसेनो तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमित्वा आयस्मन्त नागसेन अभिवादेत्वा—“कुहि गच्छसि ताता” ति आह ।

“पाटलिपुत्त, गहपती’ ति ।

- ‘साधु, तात, मयम्पि पाटलिपुत्त गच्छाम । अम्हेहि सद्धि
११ सुख गच्छथा’ ति ।

- अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मतो नागसेनस्स इरियापथे पसीदित्वा आयस्मन्त नागसेन पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेत्वा सम्पवारेत्वा आयस्मन्त नागसेन भुत्तावि ओनीत-
पत्तपाणि अञ्जतर नीच आसन गहेत्वा एकमन्त निसीदि ।
१२ एकमन्त निसिन्नो खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—“किनामो सि त्व, ताता”ति ?

“अह, गहपति, नागसेनो नामा”ति ।

“जानासि खो त्व, तात, बुद्धवचन नामा’ ति ?

“जानामि खो’ह, गहपति, अभिधम्मपदानी”ति ।

“दूर खलु, भदन्त, मार्ग । अन्तरामार्गे भिक्षा दुलभा । कथमहं
गमिष्यामी ’ति ?

“गच्छ त्व, नाससेन, अन्तरामार्गे पिण्डपात लप्स्यसे शालीना
मोदन विगतकाढकमनेकसूपमनेकव्यञ्जनमि ’ति ।

“एव भदन्ते ति खलु आयुष्मान्नागसेन आयुष्मन्तमश्वगुप्त ५
मभिवाद्य प्रदक्षिणां कृत्वा पात्रचीवरमादाय येन पाटलिपुत्रं तेन
चारिका प्राक्रमीत् ।

तेन खलु पुनः समयेन पाटलिपुत्रकं श्रेष्ठी पञ्चभिः शकटशतैः
पाटलिपुत्रग्राममागः प्रतिपन्नो भवति । अदशत् खलु पाटलिपुत्रकं
श्रेष्ठी आयुष्मन्तः नागसेन दूरत एवागच्छन्तम् । दृष्ट्वा येनायुष्मा १०
न्नागसेनस्तेनोपसमक्रमीत् । उपसङ्क्रम्यायुष्मन्तः नागसेनमभि
वाद्य—“कुत्र गच्छसि ताते”त्याह ।

“पाटलिपुत्रं गृहपते” इति ।

“साधु, तात, वयमपि पाटलिपुत्रं गच्छाम । अस्माभिः सार्धं १५
सुखं गच्छते”ति ।

अथ खलु पाटलिपुत्रकं श्रेष्ठी आयुष्मतो नागसेनस्य ईर्यापथे
प्रसङ्गं आयुष्मन्तः नागसेनः प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन
स्वहस्तात् सन्तप्य सम्प्रवार्यायुष्मन्तः नागसेनः भुक्तवन्तमवनीतं
पात्रपाणिमन्यतरन्नीचमासनं गृहीत्वा एकान्तं न्यषदत् ।
एकान्तं निषण्णः खलु पाटलिपुत्रकं श्रेष्ठी आयुष्मन्तः नागसेनः २०
मेतदवोचत्—“किं नामाजसि त्वं ताते”ति ?

“अहं, गृहपते, नागसेनो नामे”ति ।

“जानासि खलु त्वं, तात, बुद्धवचनं नामे”ति ?

“जानामि खल्वहं, गृहपते, अभिषर्मापदानी ’ति ।

- “लाभा नो, तात । सुलद्ध नो, तात । अहं पि खो, तात, आभि
धम्मिको । त्वं पि आभिधम्मिको । भण, तात, अभिधम्मपदानो’ नि ।
अथ खो आयस्मा नागसेनो पाटलिपुत्तकस्स सेट्ठिस्स
अभिधम्म देसेसि । देसेन्ते येव पाटलिपुत्तकस्स सेट्ठिस्स विरज वीतमल
१. धम्मचक्रु उदपादि-“यं किञ्चि समुदयधम्मं सब्बं तं निरोधधम्मं’ ति ।
अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि पञ्चमत्तानि सकटसतानि पुरतो उय्यो
जेत्वा सयं पच्छतो गच्छन्तो पाटलिपुत्तस्स अविदूरे द्वेधापथे ठत्वा
आयस्मन्त नागसेन एतदवोच-“अयं खो, तात नागसेन, असोका
गमस्स मग्गो । इदं खो, तात, अम्हाकं कम्बलरतनं सोल्लसहत्थं
१. आयामेन, अट्ठहत्थं वित्थारेन । पटिगण्हाहि खो, तात इमं कम्बल
रतनं अनुकम्प उपादाया’ ति । पटिगण्हेसि खो आयस्मा नागसेनो तं
कम्बलरतनं अनुकम्प उपादाय । अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि
अत्तमनो उदग्गो पमुदितो पीतिसोमनस्सजातो आयस्मन्त
नागसेनं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि ।

१३—आयस्मतो नागसेनस्स अरहन्तभावो

१. अथ खो आयस्मा नागसेनो येनासोकारामो येना यस्मा धम्म
रक्खितो तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं धम्मरक्खितं
अभिवादेत्वा अत्तनो आगतकरणं कथेत्वा आयस्मतो धम्मरक्खित
स्स सन्तिके तेपिटकं बुद्धवचनं एकेनेव उद्देशेन तीहि मासेहि
व्यञ्जनतो परियापुणित्वा पुनं तीहि मासेहि अत्थतो मनसा कासि ।
२. अथ खो आयस्मा धम्मरक्खितो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच-
“सेय्यथा पि, नागसेन ? गोपालको गावो रक्खति, अञ्जे गोरसं
परिभुञ्जति, एवमेव खो, त्वं नागसेन, पृथुञ्जनो तेपिटकं बुद्धवचनं
धारेन्तो पि न भागी सामञ्जस्सा’ ति । “होतु, भन्ते, अलं एतके’ ना

“लाभा नस्तात । सुलब्धं नस्तान । अहमपि खलु, तान् अभि-
धमिक । त्वमप्याभिधमिक । भण, तान्, अभिधमपदानी नि ।
अथ खलु आयुष्मान्नागसेन पाटलिपुत्रकाय श्रेष्ठिने-
ऽभिधममदिक्षत् । दिशत्येव पाटलिपुत्रकस्य श्रेष्ठिनो विरज वीतमल
धमचक्षुरुदपादि—“यत् किञ्चित् समुदयधमं सवतन्निरोधधमं मिनि । ५

अथ खलु पाटलिपुत्रक श्रेष्ठी पञ्चमात्राणि शकटशानानि पुरत उद्
योज्य स्वयं पश्चाद् गच्छन् पाटलिपुत्रस्याविदूरे द्वेधापथे स्थित्वा
ऽऽयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—“अयं खलु, तान्, नागसेन, अशोका
रामस्य माग । इदं खलु, तान्, अस्माकं कम्बलरत्न षोडशहस्त-
मायामेन, अपृहस्तं विस्तारेण । प्रणिगहाण खलु, तान्, इदं कम्बल १०
रत्नमनुकम्पामुपादाये”ति । प्रत्यग्रहीत् खत्वायुष्मान्नागसेनस्तत्
कम्बलरत्नमनुकम्पामुपादाय । अथ खलु पाटलिपुत्रक श्रेष्ठी
आप्तमना उदग्र प्रमुदित प्रीतिसौमनस्यजात आयुष्मन्त
नागसेनमभिवाद्य प्रदक्षिणां कृत्वा प्राक्रमीत् ।

१३—आयुष्मतो नागसेनस्यार्हद्भाव

अथ खलु आयुष्मान्नागसेनो येनाशोकारामो येनायुष्मान् धम १५
रक्षितस्तेनोपसमक्रमीत् । उपसङ्क्रम्यायुष्मन्तं धमरक्षितं
मभिवाद्यात्मन आगतकारणं कथयित्वाऽऽयुष्मतो धमरक्षित-
स्यान्तिके त्रैपिटकं बुद्धवचनमेकेनैवोद्देशेन त्रिभिर्मसि
व्यञ्जनतः पर्याप्य पुनस्त्रिभिर्मसैरर्थतो मनसाऽकार्षीत् ।
अथ खलु आयुष्मान् धमरक्षित आयुष्मन्तं नागसेनमेतदवोचत्— २०
“तद्यथाऽपि, नागसेन ? गोपालको गां रक्षति, अन्ये गोरसं
परिभुङ्क्षते एवमेव खलु, त्वं नागसेन, पथग्जनस्त्रैपिटकं बुद्धवचनं
धारयन्नपि न भागी श्रामण्यस्ये”ति । भवतु ”भदन्त, अलमेतावते”

ति । तेनेव दिवसभागेन तेन रत्तिभागेन सह पटिसम्भिदाहि अरहत्त पापुणि । सह सच्चप्पटिवेधेन आयस्मतो नागसेनस्स सब्बे देवा साधु-
कारमदसु । पथवी उन्नदि । ब्रह्मानो अप्फोटेसु । दिब्बानि चन्दन
चुण्णानि दिब्बानि च मन्दारवपुष्पानि अभिप्पवस्सिसु ।

- ५ तेन खो पन समयेन कोटिसता अरहन्तो हिमवन्ते पब्बते
रक्खिततले सन्निपतित्वा आयस्मतो नागसेनस्स सन्तिके दूत पाहंसु
“आगच्छतु नागसेनो दस्सनकामा मय नागसेन” ति । अथ खो
आयस्मा नागसेनो दूतस्स वचन सुत्वा असोका रामे अन्तरहितो
हिमवन्ते पब्बते रक्खिततले कोटिसतान अरहन्तान पुरतो पातु
१ रहोसि । अथ खो कोटिसता अरहन्तो आयस्मन्त नागसेन एतदवोचु-
“एसो खो, नागसेन, मिलिन्दो राजा भिक्खुसङ्घ विहेटेति
वादप्पटिवादेन पञ्हुपुच्छाय । साधु, नागसेन, गच्छ त्व मिलिन्द
राजान दमेही” ति ।

- “तिट्ठतु, भन्ते, एको मिलिन्दो राजा । सचे, भन्ते, सकल
१५ जम्बुदीपे राजानो आगन्त्वा म पञ्हु पुच्छेय्यु सब्ब त विसब्बेत्वा
सम्पदालेस्सामि । गच्छथ वो, भन्ते, अछम्भिता सागलनगर’
ति । अथ खो थेरा भिक्खू सागलनगर कासावप्पज्जोत
इसिवातपटिवात अकसु ।

१४—आयस्मता आयुपालेन मिलिन्दस्स समागमो

- तेन खो पन समयेन आयस्मा आयुपालो सङ्खेय्यपरिवेणे पटि
२० वसति । अथ खो मिलिन्दो राजा अमच्चे एतदवोच—“रमणीया
वत्त, भो, दोसिना रत्ति । कनु ख्व’ज्ज समण वा ब्राह्मण वा उप
सङ्कमेय्याम साकच्छाय पञ्हुपुच्छनाय, को मया सिद्धि सन्नपितु
उस्सहति कज्झ पटिविनेतु’ ति ? एव वुत्ते पञ्चसता योनका

ति । तेनैव दिवसभागेन तेन रात्रिभागेन सह प्रनिसम्भिदाभिरहृत्स्व
प्रापत् । स सत्यप्रतिवेधेनायुष्मतो नागसेनस्य सर्वे देवा साधु
कारमदु । पृथिवी उदनसीत् । ब्रह्माणोऽस्फोटिषत् । दिव्यानि चन्दन
चूर्णानि दिव्यानि च मन्दारपुष्पाणि अभिप्रावर्षिषु ।

तेन खलु पुन समयेन कोटिशता अहन्तो हिमवति पर्वते ५
रक्षिततले सन्निपत्य आयुष्मतो नागसेनस्यान्तिके दूत प्राहैषु
“आगच्छतु नागसेनो दशनकामा वय नागसेनमि ति । अथ खलु
आयुष्माश्नागसेनो दूतस्य वचन श्रुत्वाऽशोकारामेऽन्तर्हितो
हिमवति पर्वते रक्षिततले कोटिशतानामर्हता पुरत प्रादु
रभूत् । अथ खलु कोटिशता अहन्त आयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्- १०
“एष खलु, नागसेन, मिलिन्दो राजा भिक्षुसङ्घं विहेठयति
वादप्रतिवादेन प्रश्नपृच्छया । साधु, नागसेन, गच्छ त्व मिलिन्द
राजान दमये’ ति ।

“तिष्ठतु, भदन्त, एको मिलिन्दो राजा । चेद्, भदन्त, सकल
जम्बुद्वीपे राजान आगत्य मा प्रश्न पृच्छेयु सव त विसज्य १५
सम्प्रलादयिष्यामि । गच्छत वो भदन्ता, अमम्भीता सागलनगर
मि ति । अथ खलु स्थविरा भिक्षव सागलनगर काषायप्रद्योत
मूषिपातप्रतिवातमकाषु ।

१४—आयुष्मताऽऽयु पालेन मिलिन्दस्य समागम

तेन खलु पुन समयेनायुष्मानायु पाल सङ्क्षेपपरिवेणे प्रति
वसति । अथ खलु मिलिन्दो राजाऽमात्यानेतदवोचत्-“रमणीया २०
वत, भो, ज्योत्स्ना रात्रि । क नु खल्वद्य श्रमण वा ब्राह्मण वोप
सङ्क्रामेन सकथ्यायै प्रश्नप्रच्छनाय, को मया साध सलपितु
मुत्सहते शङ्का प्रतिविनेतुमि’ ति ? एवमुक्ते पञ्चशता यवनका

राजान मिलिन्द एतदवोचु—“अत्थि, महाराज, आयुपालो नाम थेरो तेपिटको बहुस्सुतो आगता गमो । सो एतरहि सङ्खेय्यपरिवेणे पटिवसति । गच्छ त्व, महाराज, आयस्मन्त आयुपाल पञ्चहं पुच्छस्सू’ति ।

५ “तेन हि, भणे, भदत्तस्स आरोचेथा’ति ।

अथ खो नेमित्तिको आयस्मतो आयुपालस्स सन्तिके दूतं पाहेसि—“राजा, भन्ते मिलिन्दो आयस्मन्त आयुपाल दस्सन-कामो ति । आयस्मा पि खो आयुपालो एवमाह—“तेन हि आग-च्छतू ति । अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चमत्तेहि योनकसतेहि परि-

१० वुतो रथवरमारुह येन सङ्खेय्यपरिवेण येना’यस्मा आयुपालो तेनु पसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा आयस्मता आयुपालेन सद्धिं सम्मोदि । सम्मोदनीय कथ सारणीय वीतिसारेत्वा एकमन्त निसीदि । एकमन्त निसिन्तो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त आयुपाल एतदवोच—

“किमत्थिया, भन्ते आयुपाल, तुम्हाक पब्बज्जा ? को च तुम्हाक

१५ परमत्थो ति ? थेरो आह—“धम्मचरियसमचरियत्था खो, महा राज, पब्बज्जा सामञ्जफल खो पन अम्हाक परमत्थो ति ।

“अत्थि पन, भन्ते, कोचि गिही पि धम्मचारी, समचारी ति ?

“आम महाराज, अत्थि गिही पि धम्मचारी समचारी ।

भगवन्ति खो, महाराज, बाराणसिय इसिपत्ते मिगदाये धम्मचक्र

२० पवत्ते ते अट्टारसन्न ब्रह्मकोटीन धम्माभिसमयो अहोसि । देवतान पन धम्माभिसमयो गणनपथ वीतिवत्तो । सब्बे ते गिहिभूता, न पब्बजिता । पुन च पर, महाराज, भगवतो खो महासमयसुत्तन्ते देसियमाने, महामङ्गलसुत्तन्ते देसियमाने, समचित्तपरियायसुत्तन्ते देसियमाने, राहुलोवादसुत्तन्ते देसियमाने, पराभवसुत्तन्ते देसियमाने

राजान मिलिन्दमेनदवोचत्—“अस्ति, महाराज, आयु पालो नाम स्थविरस्त्रैपिटको बहुश्रुत आगतागम । स एहि सङ्खेयपरिवेणे प्रतिवसति । गच्छ त्व, महाराज, आयुष्मन्तमायु पाल प्रश्न पृच्छेति ।

“तेन हि, भणे, भदन्तस्यारोचेथा इति ।

अथ खलु नैमित्तिक आयुष्मन्त आयु पालस्यान्तिके दूतं प्राहैषीत्—“राजा, भदन्त, मिलिन्द आयुष्मन्तमायु पाल दर्शन-काम’ इति । आयुष्मानपि खलु आयु पाल एवमाह—“तेन हि आगच्छस्विति । अथ खलु मिलिन्दो राजा पञ्चमात्रैयवनकशतैः परिवृतो रथवरमारुह्य यन सङ्खेयपरिवेण येनायुष्मानायु पालस्तेनो १० पसमक्रमीत् । उपसक्रम्यायुष्मता आयु पालेन साध सममोदिष्ट । सम्मोदनीया कथा सारणीया व्यतिसाय एकान्त न्यषदत् । एकान्त निषण्ण खलु मिलिन्दो राजा आयुष्मन्तमायु पालमेनदवोचत्—‘किमर्थिका, भदन्त आयु पाल, युष्माकं प्रव्रज्या ? कश्च युष्माकं परमाथ’ इति ? स्थविर आह—“धमचर्याशमचर्यार्था खलु महा १५ राज, प्रव्रज्या श्रामण्यफलं खलु पुनरस्माकं परमाथ ति ।

“अस्ति पुनर्भदन्त, कश्चिद् गृही अपि धर्मचारी शमचारी ति ?

“आम्, महाराज, अस्ति गृही अपि धमचारी शमचारी । भगवति खलु, महाराज, वाराणस्यामुषिपत्तने भृगदावे धमचक्रं प्रवर्तयति अष्टादशानां ब्रह्मकोटीनां धर्माभिसमयोऽभूत् । देवतानां २० पुनर्धर्माभिसमयो गणनपथं व्यववृत्त । सर्वे ते गृहिभूता, न प्रव्रजिता । पुनश्च पर, महाराज, भगवन् खलु महासमयसूत्रान्ते दिश्यमान, महामङ्गलसूत्रान्ते दिश्यमाने, शमचित्तपर्यायसूत्रान्ते दिश्यमाने, राहुलोवादसूत्रान्ते दिश्यमाने, पराभवसूत्रान्ते दिश्यमाने

गणनपथं वीतिवत्तान देवतान महाभिसमयो अहोसि । सब्बे ते गिहिभूता, न पब्बजिता”ति ।

- “तेन हि, भन्ते आयुपाल, निरत्थिका तुम्हाक पब्बज्जा । पुब्बे कतस्स पापकम्मस्स निस्सन्देन समणा सक्कपुत्तिया पब्बजन्ति,
- ५ धुतङ्गानि च परिहरन्ति । ये खो ते, भन्ते आयुपाल, भिक्खू एका सनिका, नून ते पुब्बे परेस भोगहारका चोरा । ते परेस भोगे अच्छि दित्वा तस्स कम्मस्स निस्स देन एतरहि एकासनिका भवन्ति । न लभन्ति कालेन काल परिभुञ्जितु । नत्थि तेस सील । नत्थि तपो । नत्थि ब्रह्मचरिय । ये खो पन ते, भन्ते आयुपाल, भिक्खू अब्भो
- १० कासिका, नून ते पुब्बे ग्रामघातका चोरा । ते परेस गेहानि विनासेत्वा तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि अब्भोकासिका भवन्ति । न लभन्ति सेनासनानि परिभुञ्जितु । नत्थि तेस सील । नत्थि तपो । नत्थि ब्रह्मचरिय । ये खो पन ते, भन्ते, आयुपाल, भिक्खू नेसज्जिका, नून ते पुब्बे पथदूसका चोरा । ते परेस पथिके जने गहेत्वा
- १५ बधित्वा निसीदापेत्वा तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि नेसज्जिका भवन्ति । न लभन्ति सेय्य कप्पेतु । नत्थि तेस सील । नत्थि तपो । नत्थि ब्रह्मचरिय ति आह ।

- एव वुत्ते आयस्मा आयुपालो तुण्ही अहोसि । न किञ्चि पटिभासि । अथ खो पञ्चसता योनका राजान मिलिन्द एतदवोचु—“पण्डितो,
- २ महाराज थेरो । अपि च खो अविसारदो, न किञ्चि पटिभासती ति । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त आयुपाल तुण्हीभूत दिस्वा अप्फोटेत्वा उक्कुटिठ कत्वा योनके एतदवोच—“तुच्छो बत, भो, जम्बुदीपो । पलापो बत, भो, जम्बुदीपो । नत्थि कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा यो मया सद्धि सल्लपितुं उत्सहति कद्ध पटिविनेतु ’नि ।

गणनपथ व्यतिवृत्ताना देवताना महाभिसमयोऽभूत् । सव ते गृहिभूता, न प्रव्रजिता” इति ।

“तेन हि, भदन्त आयु पाल, निरर्थिका युष्माक प्रव्रज्या । पूर्वे कृतस्य पापकमणो नि ष्यदेन श्रमणा शाक्यपुत्रीया प्रव्रजन्ति, धृताङ्गानि च परिहरन्ति । ये खलु ते, भदन्त आयु पाल, भिक्षव एका सनिका नून ते पूर्वे परेषा भोगहारकाश्चौरा । ते परेषा भोगानाच्छिद्य तस्य कमणो नि ष्यदेन एतर्हि एकासनिका भवन्ति । न लभन्ते कालेन काल परिभोक्तुम् । नास्ति तेषा शीलम् । नास्ति तप । नास्ति ब्रह्मचर्यम् । ये खलु पुनस्ते, भदन्त आयु पाल, भिक्षवोऽभ्यव काशिका , नून ते पूर्वे ग्रामघातकाश्चौरा । ते परेषा गेटानि विनाश्य तस्य कमणो नि ष्यदेन एतर्हि अभ्यवकाशिका भवन्ति । न लभन्ते शयनासनानि परिभोक्तुम् । नास्ति तेषा शीलम् । नास्ति तप । नास्ति ब्रह्मचर्यम् । ये खलु पुनस्ते, भदन्त आयु पाल, भिक्षवो नैसद्यिका , नून ते पूर्वे पान्थदूषकाश्चौरा । ते परान् पथिकान् जनान् गृहीत्वा बद्ध्वा निषाद्य तस्य कमणो नि ष्यदेन एतर्हि नैसद्यिका भवन्ति । न लभन्ते श्रेय कल्पयितुम् । नास्ति तेषा शीलम् । नास्ति तप । नास्ति ब्रह्मचर्यमि 'त्याह ।

एवमुक्ते आयुष्मानायु पालस्तूष्णीमभूत् । न किञ्चित् प्रत्यभाषिष्ट । अथ खलु पञ्चशता यवनका राजान मिलिन्दमेतदवोचन्-“पण्डितो, महाराज, स्थविर । अपि च खलु अविशारदो, न किञ्चित् प्रतिभाषत” इति । अथ खलु मिलिन्दो राजा आयुष्मन्मायु पाल तूष्णीभूत दृष्ट्वा आस्फोट्य उत्क्रुष्टि कृत्वा यवनकानेतदवोचत्-“तुच्छो बत, भो, जम्बुद्वीप । प्रलापो बत, भो, जम्बुद्वीप । नास्ति कश्चित् श्रमणो वा ब्राह्मणो वा यो मया सार्धं सलपितुमुत्सहते शङ्का प्रतिविनेतुमि' ति ।

अथ खो मिलिदस्स रञ्जो सब्ब न परिस अनुविलोकेत्तस्स अभीते
अमङ्गभूते योनके दिस्वा एनदहोसि— निस्ससय अत्थि मञ्जे अञ्जो
कोच्चि पण्डितो भिक्खु यो मया सद्धि सल्लपितु उस्सहति, येनि मे
योनका न मङ्गभूता' ति । अथ खो मिलिदो राजा योनके एतद
९ बोच—“अत्थि, भणे, अञ्जो काचि पण्डितो भिक्खु यो मया सद्धि सल्ल-
पितु उस्सहति, वल्ल पटिविनेतु” ति ?

तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो समणगणपरिव्रुतो सङ्घी
गणी गणा चरियो ज्ञानो यसस्सी साधुसम्मतो बहुजनस्स पण्डितो
व्यत्तो मेधावी निपुणो विञ्जू विभावी विनीतो विसारदो बहुस्सुतो
१० तेपिटको वेदगू पभित्तबुद्धिमा आगता गमो पभित्तपिटिसम्भितो
नवङ्गसत्थुसासने परियत्तिधरो पारमिप्पत्तो जिनवचने धम्मत्थदेसना-
पटिवधक्कुसलो अक्खयविचित्रपटिभानो चित्रकथी कल्याणवाक्करणो
दुरासदो दुप्पसहो दुरुत्तरो दुरावरणो दुन्निवारयो, सागरो
विय अक्खोभो, गिरिराजा विय निच्चलो, रणञ्जहो तमोनुदो
१५ पभङ्करो महाकथी परगणिगणमथनो परितित्थियमद्दनो भिक्खून
भिक्खुनीन उपासकान उपासिकान राजून राजमहामत्तान सक्कनो
गरुक्कनो मानितो पूजितो अपचितो लाभो चीवरपिण्डपातसेनासन-
गिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारान लाभगायसगप्पत्तो, बुद्धान विञ्जून
सोता वधानेन समन्नागतान सन्दस्सेत्तो नवङ्ग जिनसासनरतन,
२ उपदिसत्तो धम्ममग्गं, धारेत्तो धम्मप्पज्जोत, उस्सापेत्तो धम्मयूप,
यज्जत्तो धम्मयाग, पगण्हत्तो धम्मद्वज, उस्सापेत्तो धम्मकेतु,
धमेत्तो धम्मसङ्ग, आहनत्तो धम्मभेरि, नदन्तो सीहनाद, गज्जत्तो
इन्दगज्जित, मधुरगिरिगज्जितेन आणवरविज्जूजालपरिवेठितेन करुणा
जलभरितेन महता धम्मामतमेवेन सकललोकमभितप्पयन्तो, गाम-

अथ खलु मिलिन्दस्य राज्ञः सवा ता परिषदमनुविलोकयतोऽभीता नमङ्कुभूतान् यवनकान् दृष्ट्वा एनदभूत्—' नि सशयमस्ति मय अन्य कश्चित् पण्डितो भिक्षुर्यो मया साधः सलपितुमुत्सहते, येनेमे यवनकानमङ्कुभूता इति । अथ खलु मिलिन्दो राजा यवनकानेनद वोचत्—“अस्ति, भणे अयं कश्चित् पण्डितो भिक्षुर्यो मया साधः सलपितुमुत्सहते शङ्का प्रतिविनेतुमि' नि ?

तेन खलु पुनः समयेन आयुष्मान्नागसेन श्रमणगणपरिवृतः सङ्घो गणी गणाचार्यो ज्ञानो यशस्वी साधुसम्मतो बहुजनस्य पण्डितो व्यक्तो मेधावी निपुणो विज्ञो विभावी विनीतो विशारदो बहुश्रुतः स्त्रैपिटको वेदकः प्रभिल्लबुद्धिमानागतागमः प्रभिल्लप्रतिमम्भितो १० नवाङ्गणास्तृशासने पर्यामिधरः पारमीप्राप्तो जिनवचने धर्मावदेशना प्रतिवेधकुशलोऽक्षयविचित्रप्रतिभानश्चित्रकथी कल्याणवाकरणो दुरासदो दुष्प्रसहो दुस्तरो दुरावरणो दुर्निर्वायः, सागर इवाक्षोभः, गिरिराज इव निश्चला, रणञ्जहो (?) तमोनुदः प्रभङ्करो (?) महाकथी परगणिगणमथनः परतैथिकमदनो भिक्षूणां ११ भिक्षुणीनामुपासकानामुपासिकानां राज्ञा राजमहामात्यानां सत्कृतो गुरुकृतो मानितः पूजितोऽपचितो लाभो चीवरपिण्डपातशयनासन ग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्काराणां लाभायशोऽग्राप्राप्तो बुद्धानां विज्ञानां श्रोत्रावधानेन समन्वागतानां सन्दशयन् नवाङ्गः जिनशासनरत्नं, उपदिशन् धममागं, धारयन् धमप्रद्योतं, उत्सपयन् धर्मयूपं, १२ यजन् धमयागं, प्रगृह्णन् धमध्वजं, उत्सपयन् धमकेतुं, ध्मायन् धमशङ्खं, आघ्नन् धमभेरिं, नदन् सिंहनादं, गजन् इन्द्रगजितं, मधुरगीर्गजितेन ज्ञानवरविद्रुयुज्जालपरिवेष्टितं कृष्णा जलभरितेन महता धर्माभूतमेधेन सकललोकमभिनर्पयन्, ग्राम-

निगमराजधानीसु चारिक चरमानो अनुपुब्बेन सागलनगर अनुप्पत्तो
होति ।

तत्र सुत आयस्मा नागसेनो असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धिं
सङ्खेय्यपरिवेणे पटिवसति । तेनाहु पोराणा—

- “बहुस्सुतो चित्रकथी निपुणो च विसारदो ।
सामयिको च कुसलो पटिभाने च कोविदो ॥
‘ते च तेपिटका भिक्खू पञ्चनेकायिका पि च ।
चतुनेकायिका चेव नागसेन पुरक्खरु ॥
‘गम्भीरपञ्जो मेघावी मग्गामगस्य कोविदो ।
उत्तमत्य अनुप्पत्तो नागसेनो विसारदो ॥
‘सेहि भिक्खूहि परिवुतो निपुणेहि सच्चवादिहि ।
चरन्तो गामनिगम सागल उपसङ्कमि ॥
‘सङ्खेय्यपरिवेणस्मि नागसेनो तदा वसि ।
कथेति सो मनुस्सेहि पव्वते केसरी यथा’ ति ॥

१५—आयस्मता नागसेनेन मिलिन्दस्स पठमसमागमो

- १५ अथ खो देवमन्तियो राजान मिलिन्द एतदवोच—“आगमेहि त्व,
महाराज । अत्थि महाराज, नागसेनो नाम थेरो पण्डितो ब्यत्तो
मेघावी विनीतो विसारदो बहुस्सुतो चित्रकथी कल्याणपटिभानो अत्थ-
धम्मनिरुत्तिपटिभानपटिसम्भिदासु पारमिप्पत्तो । सो एतरहि
सङ्खेय्यपरिवेणे पटिवसति । गच्छ त्व, महाराज, आयस्मत नागसेन
२० पञ्चं पुच्छस्सु । उस्सहति सो तथा सद्धिं सल्लपितु कङ्ख पटि-
विनेतु ति । अथ खो मिलिन्दस्स रञ्जो सहसा ‘नागसेनो ति
सद् सुत्वाव अहुदेव भय, अहुदेव छम्भितत्त अहुदेव लोमहसो ।

निगमराजधानीषु चारिका चरत् आनुपूर्व्येण सागलनगरमनुप्राप्तो भवति ।

तत्र श्रुतमायुष्मान्नागसेनोऽशीत्या भिक्षुसहस्रै साध सङ्ख्येयपरिवेणे प्रतिवसति । तेनाहु पुराणा —

“बहुश्रुतश्चित्रकथी निपुणश्च विशारद ।
 सामयिकश्च कुशल प्रतिभाने च कोविद ॥
 ‘ते च त्रैपिटका भिक्षव पञ्चनैकायिका अपि च ।
 चतुर्नैकायिकाश्चैव नागसेन पुरोऽकार्षु ॥
 ‘गम्भीरप्रज्ञो मेधावी मार्गमागस्य कोविद ।
 उत्तमायमनुप्राप्तो नागसेनो विशारद ॥ १०
 ‘तैर्भिक्षुभिः परिवृतो निपुणैः सत्यवादिभिः ।
 चरत् ग्रामनिगम सागलमुपसमक्रमीत् ॥
 ‘सङ्ख्येयपरिवेणे नागसेनस्तदाऽवात्सीत् ।
 कथ्यते स मनुष्यैः पर्वते केसरी यथेति ॥

१५—आयुष्मता नागसेनेन मिलिन्दस्य प्रथमसमागम

अथ खलु देवमन्त्री राजान मिलिन्दमेतदवोचत्—“आगच्छ त्व, १५
 महाराज । अस्ति महाराज नागसेनो नाम स्थविर पण्डितो व्यक्तो
 मेधावी विनीतो विशारदो बहुश्रुतश्चित्रकथी कल्याणप्रतिभानोऽथ
 धमनिरुक्तिप्रतिभानप्रतिसम्भिदासु पारमी प्राप्त । स एतर्हि
 सङ्ख्येयपरिवेणे प्रतिवसति । गच्छ त्व, महाराज, आयुष्मन्त नागसेन
 प्रश्न पृच्छ । उत्सहते स त्वया साध संलपितुं शङ्का प्रति १०
 विनेतुमिति । अथ खलु मिलिन्दस्य राज्ञ सहसा ‘नागसेन’ इति
 शब्द श्रुत्वैवाभूदेव भय, अभूदेव सम्भीतत्वं, अभूदेव लोमहर्ष ।

अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तिय एतदवोच—‘उस्सहति सो नागसेनो भिक्खु मया सद्धिं सल्लपितु ति ?

- उस्सहति, महाराज, अपि इदं यम वरुण कुवेर-पजापति-सुयाम-सन्तुसित लोकपालेहि पि पितुपिनामहेन महाब्रह्मणापि सद्धिं
- ५ सल्लपितु, किमङ्ग, पन मनुस्सभूतेना ति । अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तिय एतदवोच—“तेन हि त्व, देवमन्तिय, भदन्नस्स सन्निके दूत पेसेही नि । “एव, देवा ति खो देवमन्तियो आयस्मतो नागसेनस्स सन्निके दूत पाहेसि—“राजा, भन्ते, मिलिन्दो आयस्मन्त दस्सनकामो ति । आयस्मा’ पि खो नागसेनो एवमाह—
- १० “तेन हि आगच्छतू ति । अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चमत्तेहि योनक सत्तेहि परिवुतो रथवरमाण्ह महता बलकायेन सद्धिं येन सङ्खेय्य परिवेण येनायस्मा नागसेनो तेनुपसङ्गमि ।

- तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो असीनिया भिक्खुसहस्सेहि
- १५ सद्धिं मण्डलमाले निसिन्नो होति । अहसा खो मिलिन्दो राजा आयस्मतो नागसेनस्स परिस दूरतो’ व । दिस्वान देवमन्तिय एतदवोच—“कस्से’सा, देवमन्तिय महती परिसा ति ?

“आयस्मतो खो, महाराज नागसेनस्स परिसा’ ति ।

- अथ खो मिलिन्दस्स रञ्जो आयस्मतो नागसेनस्स परिस
- २० दूरतो व दिस्वा अहुदेव भय, अहुदेव छम्भित्त, अहुदेव लोमहसो । अथ खो मिलिन्दो राजा खगपरिवारितो विय गजो, गच्छ-परिवारितो विय नागो, अजगरपरिवारितो विय कोत्थुको, महिस-परिवुतो विय अच्छो, नागानुबधो विय मण्डूको, सद्दलानुबद्धो विय मिगो, अहितुण्डिकसमागतो विय पन्नगो, मज्जारसमागतो

अथ खलु मिलिन्दो राजा देवमन्त्रिणमेतदवोचत्— 'उत्सहते स नागसेनो भिक्षुमया साध सलपितुमि नि ?

“उत्सहते, महाराज, अपि इदं यम वरुण कुबेर प्रजापति सुयाम-सन्तुषित लोकपालैरपि पितृपितामहेन महान्नह्यणाऽपि साध सलपितुम्, किमङ्ग पुनमनुष्यभूतेने नि । अथ खलु मिलिन्दो ५ राजा देवमन्त्रिणमेतदवोचत्— तेन हि त्व, देवमन्त्रित् भद नस्या न्तिके दूत प्रेषये ति । “एव, देवे नि खलु देवमन्त्री आयुष्मनो नागसेनस्यातिके दूत प्राहैषीत्—“राजा, भदन्त, मिलिन्द आयुष्मन्त दशनकाम ’ इति । आयुष्मानपि खलु नागसेन एवमाह— “तेन हि आगच्छत्व ति । अथ खलु मिलि दो राजा पञ्चमात्रैयवनक १० शतैः परिवृतो रथवरमारुह्य महता बन्कायेन साध येन सङ्क्षेप-परिवेण येनायुष्मान्नागसेनस्तेनोपममक्रीत् ।

तेन खलु पुन समयेन आयु मात्रागतेनोऽशीत्या भिक्षुपहस्यैः साध मण्डलमाले निषण्णो भवति । अदशन् खलु मिलिन्दो राजा ऽऽयुष्मनो नागमेनम्य परिषद दूरत एव । दृष्ट्वा देवमन्त्रिण- १५ मेतदवोचत्—‘ कस्यैषा देवमन्त्रित्, महती परिषदि नि ?

“आयुष्मत खलु, महाराज, नागसेनस्य परिषदि नि ।

अथ खलु मिलिन्दस्य राज्ञ आयुष्मतो नागमेनस्य परिषद दूरत एव दृष्ट्वाऽभूदेव भय, अभूदेव सम्भीनत्व, अभूदेव लोमहर्ष । अथ खलु मिलिन्दो राजा खड्गपरिवारित इव गज, गरुड परिवारित इव नाग, अजगरपरिवारित इव क्रोष्टुक, महिष २० परिवारित इव ऋच्छ नागानुबध इव मण्डूक, शादूलानुबद्ध इव मृग, आहितुण्डिकसमागत इव पक्ष्म, मार्जारसमागत

- विय उन्दूरो, भूतवेज्जसमागतो विय पिसाचो, राहुमुखगतो विय चन्दो,
 पन्नगो विय पेळन्तरगतो, सकृणो विय पञ्जरन्तरगतो, मच्छो विय
 जालन्तरगतो, वाळवनमनुप्पविटठो विय पुरिसो, वेस्सवणा पराधिको
 विय थक्खो, परिक्खीणा युको विय देवपुत्तो भीतो उब्बिगो उन्नस्तो
 ५ सविण्णो लोमहट्ठजातो विमनो दुम्मनो भन्तचित्तो विपरिणतमानसो
 “मा मं अयपरिजनो परिभवी ति सत्ति उपट्ठपेत्वा देवमन्तिय एतद-
 वोच—“मा खो त्वं देवमन्तिय, आयस्मन्त नागसेन मय्ह आचिक्खे-
 ग्या सि । अनक्खातञ्जेवा ह नागसेन जानिस्सामी”ति ।

“साधु, महाराज, त्वञ्जेव जानाही”ति ।

- १० तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो तस्सा भिक्खुपरिसाय
 पुरतो चत्तालीसाय भिक्खुसहस्सान नवकतरो होति । पच्छतो चत्ताली-
 साय भिक्खुसहस्मान वृद्धतरो । अथ खो मिलिन्दो राजा सब्ब त
 भिक्खुसङ्घ पुरतो च पच्छतो च मज्झतो च अनुविलोकेत्तो अद्दसा
 खो आयस्मन्त नागसेन दूरतो व भिक्खुसङ्घस्य मज्झे निसिन्त
 १५ केसरसीह विय विगतभयभेरव विगतलोमहस विगतभयसारज्ज ।
 दिस्वान आकारेने व अञ्जासि—‘एसो खो एत्थ नागसेनो ति ।
 अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तिय एनदवोच—“एसो खो,
 देवमन्तिय, आयस्मा नागसेनो ति ।

“आम, महाराज, एसो खो नागसेनो । सुट्ठु खो त्वं,

- २ महाराज, नागसेन अञ्जासी’ति । ततो राजा तुट्ठो अहोसि—“
 अनक्खातो’व मया नागसेनो अञ्जातो’ति । अथ खो मिलिन्दस्स
 रञ्जो आयस्मन्त नागसेन दिस्वाव अहुदेव भय अहुदेव छम्भितत्तं,
 अहुदेव लोमहंसो । तेनाहु—

इव उन्दुर , भूतवैद्यसमागत इव पिशाच , राहुमुखगत इव चन्द्रः,
पद्मग इव पेटान्तगत , शकुन इव पञ्जरातगत , मत्स्य इव
जालान्तगत , बाढवनमनुप्रविष्ट इव पुरुष , वैश्रवणापराधिक
इव यक्ष , परिक्षीणायुष्क इव देवपुत्र , भीत उद्विग्न उत्त्रस्त
सविग्नो लोमहृषजातो विमना दुमना भ्रान्तचित्तो विपरिणतमानस
“मामय परिजन परिभूयादि”ति स्मृतिमुपस्थाप्य देवमन्त्रिणमेतद
वोचत्—“मा खलु त्व, देवमन्त्रिन्, आयुष्मन्त नागसेन मह्यमाच
क्षीथा । अनाख्यातमेवाह नागसेन ज्ञास्यामी”ति ।

“साधु, महाराज, त्वमेव जानीही”ति ।

तेन खलु पुन समयेन आयुष्मान्नागसेनस्तस्या भिक्षुपरिषदः १०
पुरतश्चत्वारिंशति भिक्षुसहस्राणा नवकतरो भवति । पश्चाच्चत्वारिं-
शति भिक्षुसहस्राणा वृद्धतर । अथ खलु मिलिन्दो राजा सर्वं ब
भिक्षुसङ्घं पुरतश्च पश्चाच्च मध्यतश्चानुविलोकयन्नदशत्
खलु आयुष्मन्त नागसेन दूरत एव भिक्षुसङ्घस्य मध्ये निषण्ण
केसरसिंहमिव विगतभयभैरव विगतलोमहृष विगतभयशारङ्गम् । ११
दृष्ट्वाऽऽकारेणैवाज्ञासीत्—“एष खलु अत्र नागसेन” इति ।
अथ खलु मिलिन्दो राजा देवमन्त्रिणमेतदवोचत्—“एष खलु,
देवमन्त्रिन्, आयुष्मान्नागसेन” इति ?

“आम् , महाराज, एष खलु नागसेन । सुष्ठु खलु त्व,
महाराज, नागसेनमज्ञासीरि”ति । ततो राजा तुष्टोऽभूत्— १२
“अनाख्यात एव मया नागसेन आज्ञात ’ इति । अथ खलु मिलिन्दस्य
राज्ञ आयुष्मन्त नागसेन दृष्ट्वा अभूदेव भय अभूदेव सम्भीतत्त्व,
अभूदेव लोमहर्ष । तेनाहु —

“चरणेन च सम्पन्न सुदन्त उत्तमे दमे ।
दिस्वा राजा नागसेन इम वचनमब्रवि-॥
“कथिका मया बहू दिट्ठा साकच्छा ओसटा बहू ।
न तादिस भय आसि अज्ज तासो यथा मम ॥
“निस्ससय पराजयो मम अज्ज भविस्सति ।
जयो च नागसेनस्स यथा चित्त न सण्ठित ति ॥

“चरणेन च सम्पन्न सुदान्तमुत्तमे दमे ।
 दृष्ट्वा राजा नागसेनमिदं वचनमब्रवीत्—॥
 “कथिका मया बहवो नृणां सकथ्याऽवसृता बहु ।
 न तादृशं भयमासीदद्य तादृशो यथा मम ॥
 “निःसशयः पराजयो ममाद्यः भविष्यति ।
 जयश्च नागसेनस्य यथा चित्तं न सस्थितमि”ति ॥

दुतियो परिच्छेदो

मिलिन्दपञ्चे

(क) लखणपञ्चो

१—रथूपमाय अनत्तवाददीपन

अथ खो मिलिन्दो राजा येना'यस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमि ।
उपसङ्कमित्वा आयस्मता नागसेनेन सद्धि सम्मोदि । सम्मोदनीयं
कथ सारणीय वीतिसारेत्वा एकमन्तु निसीदि । आयस्मा'पि खो
नागसेनो पटिसम्मोदनीयेनेव मिलिन्दस्स रञ्जो चित्त आराधेसि ।

२ अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेन एतदवोच—“कथं
भदन्तो ज्ञायति, किं नामोसि, भन्ते 'ति ?

“नागसेनोति खो अह, महाराज ज्ञायामि । नागसेनोति खो
भ, महाराज, सन्नह्यचारी समुदाचरति । अपि च मातापितरो
नाम करोन्ति नागसेनोति वा सूरसेनो'ति वा वीरसेनोति वा
१० सीहसेनोति वा । अपि च खो, महाराज, सङ्घा समञ्जा पञ्जति
वोहरो नाममत्त यदिद नागसेनोति । न हे त्थ पुगलो
उपलब्भती'ति ।

अथ खो मिलिन्दो राजा एवमाह—“सुणन्तु मे, भोन्तो पञ्चसता
योनका, असीतिसहस्सा च भिक्खु । अय नागसेनो एवमाह—
१५ “न हे'त्थ पुगलो उपलब्भतीति । कल्ल नु खो तदभिनन्दितु'
ति ? अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—
“सच्चे, भन्ते नागसेन, पुगलो नूपलब्भति, को चरहि तुम्हाकं

द्वितीयः परिच्छेद

मिलिन्द-प्रश्ने

(क) लक्षण-प्रश्ने

१—रथोपमयाऽनात्मवाददीपनम्

अथ खलु मिलिन्दो राजा येनायुष्मान्नागसेनस्तेनोपसमक्रमीत् ।
उपसङ्क्रम्य आयुष्मता नागसेनेन साध सममोदिष्ट । सम्मोदनीया
कथा सारणीया व्यतिसाय एकान्त यषदत् । आयुष्मानपि खलु
नागसेन प्रतिसम्मोदनीयेनैव मिलिन्दस्य राज्ञश्चित्तमारात्पीत् ।
अथ खलु मिलिन्दो राजा आयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—“कथ ५
भदन्तो ज्ञायते, किनामाऽसि भदन्ते ’ नि ?

“नागमेन इति खल्वह, महाराज, जाने । नागसेन इति खलु
मा, महाराज सन्नह्यचारिण समुदाचरन्ति । अपि च मातापिनरौ
नाम कुर्वति नागसेन इति वा शूरसेन इति वा वीरमेन इति वा
सिंहेसेन इति वा । अपि च खलु, महाराज, सख्या समज्ञा प्रज्ञमि १
व्यवहारो नाममात्र यदिद नागसेन इति । न ह्यत्र पुद्गल
उपलभ्यत इति ।

अथ खलु मिलिन्दो राजा एवमाह—“शृण्वन्तु मे, भवन्त पञ्चशता
यवनका, अशीतिशतसहस्राश्च भिक्षव । अय नागसेन एवमाह—
“न ह्यत्र पुद्गल उपलभ्यत इति । कल्यं नु खलु तदभिनन्दितुमि” १५
ति ? अथ खलु मिलिन्दो राजाऽऽयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—
“चेद्, भदन्त नागसेन, पुद्गलो नोपलभ्यते, कस्तर्हि युष्माक
चीवरपिण्डपातशयनासनगलानप्रत्ययभेषज्यपरिष्कार ददाति ?

- चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खार देति ?
 को त परिभुञ्जति ? को सील रक्खति ? को भावनमनुयुञ्जति ? को
 मग्गफलनिब्बानानि सच्छिकरोति ? को पाण हनति ? को अदिन्न
 आदियति ? को कामेसु मिच्छाचार चरति ? को मुसा भणति ?
 ९. को मज्ज पिवति ? को पञ्चानन्तरियकम्म करोति ? तस्मा नत्थि
 कुसल । नत्थि अकुसल । नत्थि कुसला'कुसलान कम्मान कत्ता
 वा कारता वा । नत्थि सुकतदुक्कटान कम्मान फल विपाको । सच्चे,
 भन्ते नागसेन, यो तुम्हे मारति, नत्थि तस्सा'पि पाणा'तिपातो ।
 तुम्हाक पि, भन्ते नागसेन, नत्थि आचरियो, नत्थि उपज्झायो
 १०. नत्थि उपसम्पदा । नागसेनो ति म, महाराज, सन्नह्यचारी
 समुदाचरन्ती ति य वदेसि, कतमो एत्थ नागसेनो' ?

“किन्तु खो, भन्ते, केसा नागसेनो' ति ?

“न हि, महाराजा” ति ।

“लोमा नागसेनो ति ।

१५. “न हि, महाराजा' ति ।

“नखा, दन्ता, तच्चो, मस, न्हार, अटिठ, अटिठमिञ्ज,
 वक्क, हृदय, यक्कन, किलामक, पिह्व, पप्फास, अन्त, अन्तगुण,
 उदरिय, करीस, पित्त, सेम्ह, पुब्बो, लोहित, सेदो, मेदो, अस्सु,
 वसा, खेल्लो, सिङ्घाणिका, लसिका, मुत्त, मत्थके,
 २. मत्थलुङ्ग नागसेनो' ति ?

“न हि, महाराजा” ति ।

“किन्तु खो, भन्ते, रूप नागसेनो' ति ?

“न हि, महाराजा ति ।

“वेदना नागसेनो' ति ?

कस्त परिभुनक्ति ? क शील रक्षति ? को भावनामनुयुनक्ति ? को
 मागफलनिर्वाणानि साक्षात्करोति ? क प्राण हन्ति ? कोऽदन्त-
 माददाति ? क कामेषु मिथ्याचार चरति ? को मृषा भणति ?
 को मद्य पिबति ? क पञ्चानन्तर्यकम करोति ? तस्मान्नास्ति ५
 कुशलम् । नास्त्यकुशलम् । नास्ति कुशलाकुशलानां कमणा कर्ता
 वा कारयिता वा । नास्ति सुकृतदुष्कृतानां कमणा फल विपाक । चेद्,
 भदन्त नागसेन, यो युष्मान् मारयति, नास्ति तस्यापि प्राणातिपात ।
 युष्माकमपि, भद न नागसेन, नास्ति आचाय , नास्ति उपाध्याय ,
 नास्ति उपसम्पदा । नागसेन इति मा, महाराज, सन्नह्यचारिण १०
 समुदाचरन्तीति यद् वदसि, कतमोऽत्र नागसेन ” ?

“किन्तु खलु, भदन्त, केशा नागसेन” इति ?

“न हि, महाराजे”ति ।

“लोमानि नागसेन इति ?

“न हि, महाराजे”ति ।

१५

“नखा , दन्ता , त्वच , मास, स्नायु , अस्थि, अस्थिमज्जा,
 वृक्क, हृदय, यकृत, क्लोमक, प्लीहा, पुष्फुस, अन्त्र, अन्त्रगुण ,
 उदय, करीष, पित्त, श्लेष्म, पूति , लोहित, स्वेद , मेद , अश्रु,
 वसा, खेलो (?), सिङ्घाणिका (?) लसिका, सूत्र, मस्तके
 मस्तलुङ्ग नागसेन’ इति ?

२०

“न हि, महाराजे”ति ।

“किन्तु खलु, भदन्त, रूप नागसेन” इति ?

“न हि, महाराजे”ति ।

‘वेदना, नागसेन’ इति ?

“न हि, महाराजा”ति ।

“सञ्ज्ना नागसेनो’ ति ?

“न हि, महाराजा’ ति ।

“सञ्ज्जारा नागसेनो”ति ?

“न हि, महाराजा”नि ।

“विञ्ज्जाण नागसेनो’ ति ?

“न हि महाराजा ति ।

‘किं पन, भन्ते, रूपवेदनासञ्ज्जासञ्ज्जारविञ्ज्जाण नागसेनो ति?

“न हि महाराजा ति ।

१० ‘ किं पन, भन्ते, अञ्ज्जत्र रूपवेदनासञ्ज्जासञ्ज्जारविञ्ज्जाण नागसेनो ति ?

“न हि, महाराजा ति ।

“तमह, भन्ते, पुच्छन्तो पुच्छतो न पस्सामि नागसेन ।
नागसेनसदो येव नु खो भन्ते, नागसेनो’ति ?

११ “न हि, महाराजा’ ति ।

“को पने’त्य नागसेनो ? अलिक त्व, भन्ते, भाससि मुसावाद्,
नत्थि नागसेनो’ ति ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्द राजान एतदबोच-

१ “त्व खो सि, महाराज, खत्तियसुखुमालो अञ्चन्तसुखुमालो । तस्स
ते, महाराज, मज्झन्हिकसमय तत्ताय भूमिया उण्हाय वालिकाय
खराय सक्खरकथलिकाय मद्दित्वा पादेनागच्छन्तस्स पादा
रुज्जन्ति कायो किलमति, चित्त उपहञ्जति, दुक्खसहगत काय
विञ्ज्जाण उप्पज्जति । किन्नु खो त्व पादेना’गतो सि, उदाहु
वाहनेना’ ति ?

“न हि, महाराजे ति ।

“संज्ञा नागसेन” इति ?

‘न हि, महाराजे’ ति ।

“सस्कारा नागमेन इति ?

“न हि, महाराजे’ ति ।

“विज्ञान नागसेन इति ?

“न हि महाराजे ति ।

“किम्पुनभदन्त, रूपवेदनासंज्ञासस्कारविज्ञान नागसेन’ इति ?

“न हि, महाराजे’ ति ।

“किम्पुनभदन्त, अन्यत्र रूपवेदनासंज्ञासस्कारविज्ञान नागसेन” इति ?

“न हि, महाराजे’ ति ।

“तमह, भदन्त, पच्छन् पृच्छन् न पश्यामि नागसेनम् । नागसेनशब्द एव नु खलु, भदन्त, नागसेन” इति ?

“न हि, महाराजे” ति

क पुनरत्र नागसेन ? अलीक त्व, भदन्त, भाषसे मृषावाद, नास्ति नागसेन इति ।

अथ खलु आयुष्मान्नागसेनो मिलित्वा राजानमेतदबोचत्—
“त्व खल्वसि, महाराज, क्षत्रियसुकुमारोऽत्यन्तसुकुमार । तस्य ते, महाराज, मध्याह्निकसमय तप्राया भूम्यामुष्णया बालुकाया खरा शकरकठलिका मर्दित्वा पादेनागच्छत पादा रुजन्ति, काय क्लिश्यति चित्तमुपहृतं, दुःखसहर्तं काय-विज्ञानमुत्पद्यते । किन्तु खलु त्वं पादेनागतोऽसि, उताहो वाहनेने’ ति ?

“ना’ह, भन्ते, पादेना’गच्छामि । रथेना’ह आगतो स्मी ’ति ।

“सचे त्व महाराज, रथेना’गतो’सि, रथ मे आरोचेहि ।

किन्तु खो, महाराज, ईसा रथो” ति ?

“न हि, भन्ते ’ति ।

५ “अक्खो रथो ति ?

“न हि, भन्ते ’ति ।

“चक्कानि रथो ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“रथपञ्जर रथो”ति ?

१० “न हि, भन्ते”ति ।

“रथदण्डको रथो”ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“युग रथो’ ति ?

“न हि, भन्ते’ ति ।

१५ “रस्मियो रथो’ ति ?

“न हि, भ ते”ति ।

“पतोदलट्ठि रथो ति ?

“न हि, भन्ते ति ।

“किन्तु खो, महाराज, ईसाअक्खचक्करथपञ्जररथदण्ड-

२० युगरस्मिपतोदा रथो”ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“किं पन, महाराज, अञ्जत्र ईसाअक्खचक्करथपञ्जररथदण्डयुग-

रस्मिपतोदा रथो’ ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“नाह, भदन्त, पादेनागच्छामि । रथेनाहमागतोऽस्मी ति ।

“चेत्त्व, महाराज, रथेनागतोऽसि, रथ मे आरोचय ।

किन्तु खलु, महाराज, ईषा रथ इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“अक्षो रथ”इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“चक्राणि रथ”इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“रथपञ्जर रथ”इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“रथदण्डको रथ इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“युग रथ” इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“रश्मयो रथ” इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“प्रतोदयष्टी रथ” इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“किन्तु खलु, महाराज, ईषाक्षचक्ररथपञ्जररथदण्ड-
युगरश्मिप्रतोदा रथ’ इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“किम्पुनमहाराज, अन्यत्र ईषाक्षचक्ररथपञ्जररथदण्डयुग-
रश्मिप्रतोदा रथ’ इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“तमह, महाराज, पुच्छन्तो पुच्छन्तो न पस्सामि रथ । रथसद्दो
येव नु खो, महाराज, रथो ति ?

“न हि, भन्ते’ ति ।

- “को पत्ते’त्थ रथो ? अल्लिक् त्व, महाराज, भाससि मुसावाद,
नत्थि रथो । त्व सि, महाराज, सकलजम्बुदीपे अमराजा । कस्स
पन त्व भायित्वा मुसावाद भाससि ? सुणन्तु मे, भोन्तो पञ्चसता
योनका, असीनिमहस्सा च भिक्खू । जय मिलिन्दो राजा
एवमाह—‘रथेनाह आगतो स्मी ति । ‘सचे त्व, महाराज, रथेना’-
गतोसि, रथ मे आरोचेही ति वुत्तो समानो रथ न सम्पादेति ।
१० कल्ल नु खो तदभिनन्दितु’ति ?

- एव वुत्ते पञ्चमता योनका आयस्मतो नागसेनस्स साधुकारं
दत्त्वा मिलिन्द राजान एतदवोचु—“इदानी खो त्व, महाराज,
सक्कोन्तो भासस्सू’ ति । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त
नागसेन एतदवोच—‘ना’ह, भन्ते, नागसेन, मुसा भणामि । ईस
११ च पटिच्च, अक्ख च पटिच्च, चक्कानि च पटिच्च, रथपञ्जर च पटिच्च,
रथदण्डक च पटिच्च, रथो ति सङ्खा समञ्जा पञ्जत्ति वोहारो
नाममत्त पवत्तती ति ।

- “साधु खो त्व, महाराज, रथ जानासि । एवमेव खो, महाराज,
मग्गम्पि केसे च पटिच्च, लोमे च पटिच्च, मत्थके मत्थलुङ्ग
१२ च पटिच्च, रूप च पटिच्च, वेदन च पटिच्च, सञ्ज च पटिच्च,
सङ्कारे च पटिच्च, विञ्जाण च पटिच्च, ‘नागसेनो’ति सङ्खा
समञ्जा पञ्जत्ति वोहारो नाममत्त पवत्तति । परमत्थतो पत्ते’त्थ
पुगालो नू पलम्भति । भासित पेत्त, महाराज, वजिराय भिक्खुनिया
भगवतो सम्मुखा—

“तमह, महाराज, पच्छन् पच्छन् न पश्यामि रथम् । रथशब्द
एव नु खलु, महाराज रथ इति ?

“न हि, भदन्ते ति ।

“क पुनरत्र रथ ? अलीक त्व महाराज, भाषसं मृषावाद,
नास्मि रथ । त्वमसि, महाराज सकलजम्बुद्वीपेऽग्राज । कस्मात्
पुनस्त्व भीता मृषावाद भाषसे ? शृण्वतु मे, भवत पञ्चशता
यवनका, अशीनिमहस्राश्च भिक्षव । अय मिलिन्दो राजा
एवमाह—‘रथेनाहमागतोऽस्मी ति । ‘चेत् त्व, महाराज, रथेना
गतोऽसि, रथ मे आरोचयेत्युक्तं सन् रथं न सम्पादयति ।
कल्य नु खलु तदभिनदिषुमि’ ति ?

एवमुक्ते पञ्चशता यवनका आयुष्मतो नागसेनस्य साधुकार
दत्त्वा मिलिन्द राजानमेतदवोचन्—“इदानीं खलु त्व, महाराज,
शक्नुवन् भाषस्वे ति । जय खलु मिलिन्दो राजाऽऽयुष्मन्
नागसेनमेतदवोचत्—“नाह, भदन् नागसेन मृषा भणामि । ईषां
च प्रतीत्य अक्षं च प्रतीत्य, चक्राणि च प्रतीत्य, रथपञ्जरं च प्रतीत्य,
रथदण्डकं च प्रतीत्य, रथ इति संज्ञा समना प्रज्ञमिव्यवहारो
नाममात्रं प्रवर्तत इति ।

“साधु खलु त्व, महाराज, रथं जानासि । एवमेव खलु, महाराज,
मह्यमपि केशाश्च प्रतीत्य, लोमानि च प्रतीत्य, मस्तके मस्तलुङ्गं
च प्रतीत्य, रूपं च प्रतीत्य, वेदना च प्रतीत्य, संज्ञा च प्रतीत्य,
संस्काराश्च प्रतीत्य, विज्ञानं च प्रतीत्य, ‘नागसेन’ इति संज्ञा
समज्ञा प्रज्ञमिव्यवहारो नाममात्रं प्रवर्तते । परमाथतः पुनरत्र
पुद्गलो नोपलभ्यते । भाषितमध्येतन्महाराज, वज्रया भिक्षुण्या
भगवतः सम्मुखे—

यथा हि अङ्गसम्भारा होति सद्गो रथो इति ।

एव खण्डेषु सन्तेषु होति सत्तो ति सम्मुती 'ति ॥

- “अच्छरिय भन्ते नागसेन, अब्भुत, भन्ते नागसेन । अति-
चित्रानि पञ्चपटिभानानि विसञ्जितानि । यदि बुद्धो तिद्देटय
१ साधुकार ददेय्य, ‘साधु साधु, नागसेन, अतिचित्रानि पञ्चपटि-
भानानि विसञ्जितानी’ति ।

२—वस्सगणना

“कतिवस्सो’सि त्व, भन्ते नागसेना ति ?

“सत्तवस्सो’ह, महाराजा”ति ।

“के ते, भन्ते सत्त ? त्व वा सत्त, गणना वा सत्ता”ति ?

- १० तेन खो पन समयेन मिलिन्दस्स रञ्जो सब्बाभरणपटिमण्डि-
तस्स अलङ्कनपटियत्तस्स पथविय छाया दिस्सति, उदकमणिके च
छाया दिस्सति । अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्द राजान
एतदवोच “अय ते, महाराज, छाया पथविय उदकमणिके च
दिस्सति । किं पन, महाराज, त्व वा राजा, छाया वा राजा ’ति ?

- ११ “अह, भन्ते नागसेन, राजा । ना य छाया राजा । म पन
निस्साय छाया पवत्तती’ ति ।

“एवमेव खो, महाराज, वस्सान गणना सत्त । न पना ह
सत्त । म पन निस्साय सत्त पवत्तति छायापम महाराजा ति ।

“अच्छरिय, भन्ते नागसेन, अब्भुत, भन्ते नागसेन । अति

- १२ चित्रानि पञ्चपटिभानानि विसञ्जितानी ति ।

३—पाण्डितवादो च राजवादो च

राजा आह—“भन्ते, नागसेन, सल्लपिस्ससि मया सद्धि”ति ?

‘यथा ह्यङ्गसम्भारा भवति शब्दो रथ इति ।

एव स्कन्धेषु सत्सु भवति सत्त्व इति सम्मति’ इति ॥

“आश्चर्य, भदन्त नागसेन, अद्भुत, भदन्त नागसेन । अति-
चित्राणि प्रश्नप्रतिभानानि विसर्जितानि । यदि बुद्धस्तिष्ठेत्
साधुकार दद्यात्, ‘साधु साधु, नागसेन, अनिचित्राणि प्रश्नप्रति-
भानानि विसर्जितानी’ ति ।

२—वषगणना

“कतिवर्षोऽसि त्व, भदन्त नागसेने’ ति ?

“सप्तवर्षोऽह, महाराजे” ति ।

“के ते, भदन्त, सप्त ? त्व वा सप्त, गणना वा सप्त” ति ?

तेन खलु पुन समयेन मिलिन्दस्य राज्ञ सर्वाभरणप्रतिमण्डि-
तस्यालङ्कृतप्रतियतस्य पृथिव्या छाया दृश्यते, उदकमणिके च
छाया दृश्यते । अथ खलु आयुष्मान् नागसेनो मिलिन्द राजान-
मेतदबोचत्—“इय ते, महाराज, छाया पृथिव्यामुदकमणिके च
दृश्यते । किम्पुनमहाराज, त्व वा राजा, छाया वा राजे’ ति ?

“अहं, भदन्त नागसेन, राजा । नेय छाया राजा । मा पुन—
नि श्रित्य छाया प्रवतत’ इति ।

“एवमेव खलु, महाराज, वर्षाणा गणना सप्त । न पुनरह
सप्त । मा पुनर्नि श्रित्य सप्त प्रवतते छायोपम महाराजे’ ति ।

आश्चर्य, भदन्त नागसेन, अद्भुत, भदन्त नागसेन । अति—
चित्राणि प्रश्नप्रतिभानानि विसर्जितानी’ ति ।

३—पण्डितवादश्च राजवादश्च

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, सलपिष्यसि मया साधमि” ति ?

“सचेत् महाराज, पण्डितवाद सल्लपिस्ससि, सल्लपिस्सामि ।
सचे पन राजवाद सल्लपिस्ससि न सल्लपिस्सामी 'ति ।

“कथं भन्ते नागसेन, पण्डिता सल्लपन्ती ति ?

“पण्डितान खो, महाराज सल्लापे जावेठनम्पि कयिरति,
निब्बेत्तनम्पि कयिरति, निग्गहो पि कयिरति, पटिकम्मम्पि कयिरति,
विम्सासो पि कयिरति, पटिविम्सासो पि कयिरति । न च तेन
पण्डिता कुप्पन्ति । एव खो, महाराज पण्डिता सल्लपन्ती' ति ।

“कथं पन, भन्ते, राजानो सल्लपन्ती ति ?

“राजानो खो, महाराज, सल्लापे एव वत्थु पटिजानन्ति ।

१० यो न वत्थु विलोमति, तस्स दण्ड आणापेन्नि—‘इमस्स दण्ड
पणेथा' ति । एव खो, महाराज, राजानो सल्लपन्ती' ति ।

“पण्डितवादा हं, भन्ते, सल्लपिस्सामि, नो राजवाद ।
विस्सत्थो, भदन्तो सल्लपतु यथा भिक्खुना वा सामणेरेन वा
उपासकेन वा जारामिकेन वा सद्धिं सल्लपति, एव विस्सत्थो भदन्तो

१५ सल्लपतु, मा भायतू ति । “सुट्ठु, महाराजा 'ति थेरो अब्भानुमोदि ।
राजा आह—‘ भन्ते नागसेन, पुच्छिस्सामी ति ।

“पुच्छ, महाराजा' ति ।

“पुच्छितो सि मे, भन्ते 'ति ।

“विसज्जित, महाराजा 'ति ।

२० “किं पन, भन्ते, तया विसज्जित' ति ?

“किं पन, महाराज, तया पुच्छित' ति ?

अथ खो मिलिन्दस्स रञ्जो एतदहोसि—“पण्डितो खो अय
भिक्खु, पटिबलो मया सद्धिं सल्लपितु । बहुकानि च मे ठानानि
पुच्छितवानि भविस्सन्ति । याव अपुच्छितानि येव तानि ठानानि

“चेत्त्व, महाराज, पण्डितवाद सलपिष्यसि, सलपिष्यामि ।
चेत्पुना राजवाद सलपिष्यसि, न सलपिष्यामी”ति ।

“कथ, भदन्त नागसेन, पण्डिता सलपन्ती”ति ?

“पण्डिताना खलु, महाराज, सलापे आवेष्टनमपि क्रियते,
निर्वेष्टनमपि क्रियते, निग्रहोऽपि क्रियते, प्रतिक्मापि क्रियते, ९
विश्वासोऽपि क्रियते, प्रतिविश्वासोऽपि क्रियते । न च तन
पण्डिता कुप्यन्ति । एव खलु, महाराज, पण्डिता मलपन्ती”ति ।

“कथ पुनभदन्त, राजान सलपन्ती ति ?

“राजान खलु, महाराज, सलापे एक वस्तु प्रतिजानन्ति ।
यस्तद् वस्तु विलोमयति, तस्मै दण्डमाज्ञापयन्ति-‘अस्मै दण्डं १०
प्रणयते’ति । एव खलु, महाराज, राजान सलपन्ती”ति ।

“पण्डितवादमह भन्ते, सलपिष्यामि, नो राजवादम् ।
विश्वस्तो, भदन्त सलपतु यथा भिक्षुणा वा श्रामणेरेन वा
उपासकेन वाऽऽरामकेण वा साध सलपति, एव विश्वस्तो भदन्त
सलपतु, मा बिभेत्ति”ति । “सुत्रु महाराजे”ति स्वविरोऽभ्यवमादिष्ट । ११
राजाऽऽह-“भदन्त नागसेन, प्रक्ष्यामी”ति ।

‘पच्छ, महाराजे’ति ।

“पृष्टोऽसि मया, भदन्ते”ति ।

“विसर्जित, मया, महाराजे”ति ।

‘किम्पुनभदन्त, त्वया विसर्जितमि’ति ?

२०

“किम्पुनमहाराज, त्वया पृष्टमि”ति ?

अथ मिलिन्दस्य राज्ञ एतदभूत्-“पण्डित खल्वयं
भिक्षु, प्रतिबलो मया साध सलपितुम् । बहुकानि च मे स्थानानि
प्रष्टव्यानि भविष्यन्ति । यावदपृष्टान्येव तानि स्थानानि

- भविस्सन्ति । अथ सुरियो अत्थ गमिस्सति, यन्नूना'ह स्वे अन्तेपुरे सल्लपेय्य'ति । अथ खो राजा देवमन्तिय एतदवोच—“तेन हि त्व, देवमन्तिय, भदन्तस्स आरोचेय्यासि 'स्वे अन्तेपुरे रञ्जा सद्धि सल्लापो भविस्सती'”ति । इद वत्त्वा मिलिन्दो राजा उट्ठाया'सना थेर
- ५ नागसेन आपुच्छित्त्वा रथ अभिरुहित्वा 'नागसेनो नागसेनो'ति सज्झाय करोन्तो पक्कामि । अथ खो देवमन्तियो आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—“राजा, भन्ते, मिलिन्दो एवमाह—‘स्व, अन्तेपुरे रञ्जा सद्धि सल्लापो भविस्सती,’”ति । “सुट्ठू”ति थेरो अब्भानुमोदि ।

- अथ खो तस्सा रत्तिया अच्चयेन देवमन्तियो च अनन्तकायो
- १० च मडकुरो च सब्बदिन्नो च येन मिलिन्दो राजा तेनुपसङ्गमिसु । उपसङ्गमित्वा राजान मिलिन्द एतदवोचु—“आगच्छतु, महाराज, भदन्तो नागसेनो”ति ?

“आम आगच्छतू 'ति ।

“कित्तकेहि भिक्खूहि सद्धि आगच्छतू ति ?

- १५ “यत्तके भिक्खू इच्छति तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धि आगच्छतू 'ति । अथ खो सब्बदिन्नो आह—“आगच्छतु महाराज, दसहि भिक्खूहि सद्धि 'ति ?

दुतियम्पि खो राजा आह— यत्तके भिक्खू इच्छति तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धि आगच्छतू 'ति ?

- २० दुतियम्पि खो सब्बदिन्नो आह—‘ आगच्छतु, महाराज, दसहि भिक्खूहि सद्धि 'ति ।

ततियम्पि खो राजा आह—“यत्तके भिक्खू इच्छति तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धि आगच्छतू' ति ।

भविष्यन्ति । अथ सूर्योऽस्त गमिष्यति, यन्नूनमह स्वेऽन्त पुरे सलपेयमि ति । अथ खलु राजा देवमन्त्रिणमेतदवोचत्—“तेन हि त्व, देवमन्त्रिन्, भदन्तस्यारोचये—‘स्वेऽन्त पुरे राज्ञा साध सलापो भविष्यती’ ति । इदमुक्त्वा मिलिन्दो राजा उत्थायासनात् स्थविर नागसेनमापृच्छथ रथमभिरूढ्य ‘नागसेनो नागसेन इति स्वाध्याय कुवन् प्राक्रमीत् । अथ खलु देवमन्त्री आयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—“राजा, भदन्त, मिलिन्द, एवमाह—‘स्वेऽन्त पुरे राज्ञा साध संलापो भविष्यती, ति । “सुष्ठु” इति स्थविरोऽभ्यन्वमोदिष्ट ।

अथ खलु नस्या रात्र्या अत्ययेन देवमन्त्री चानन्काय-
श्च मङ्कुरश्च सर्वदत्तश्च येन मिलिन्दो राजा तेनोपसमक्रमिषु । १०
उपसङ्क्रम्य राजान मिलिन्दमेतदवोचत्—“आगच्छतु, महाराज,
भदन्तो नागसेन’ इति ?

“आम् आगच्छत्विति ।

“कियद्भिर्भिक्षुभि साधमागच्छत्विति ?

“यावतो भिक्षूनिच्छति तावद्भिर्भिक्षुभि साधमागच्छत्विति । १०

अथ खलु सर्वदत्त आह—“आगच्छतु महाराज, दशभि
भिक्षुभि साधमि ति ?

द्वितीयमपि खलु राजाऽऽह—“यावतो भिक्षूनिच्छति तावद्भि-
र्भिक्षुभि साधमागच्छत्विति ।

द्वितीयमपि खलु सर्वदत्त आह—“आगच्छतु, महाराज दशभि- २०
भिक्षुभि साधमि ति ?

तृतीयमपि खलु राजाऽऽह—“यावतो भिक्षूनिच्छति तावद्भि-
र्भिक्षुभि साधमागच्छत्विति ।

ततियम्पि खो सब्बदिन्नो आह—“आगच्छतु, महाराज, दसहि भिक्खूहि सद्धिं”ति ।

“सब्बो पना’य सक्कारो पटियादितो । अहं भणामि ‘यत्तके भिक्खू इच्छति, तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू’ति । अय, भणे,
 * सब्बदिन्नो अञ्जथा भणति । किं नु मय नप्पटिबला भिक्खून भोजन दातु”ति ? एव वुत्ते सब्बदिन्नो मङ्कु अहोसि ।

अथ खो देवमत्तियो च अनन्नकायो च मङ्कुरो च येना’यस्मा नागसेनो तेनुपसङ्गमिसु । उपसङ्गमित्वा आयस्मन्त नागसेन एतद-
 वोचु—“राजा, भन्ते, मिलिन्दो एवमाह—‘यत्तके भिक्खू इच्छति
 १० तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू’ति ।

४—अनन्तकायस्स उपासकत्त

अथ खो आयस्मा नागसेनो पुब्बण्हसमय निवासेत्वा पत्तचीवर मादाय असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धिं मागल पाविसि । अथ खो अनन्नकायो आयस्मन्त नागसेन निस्साय गच्छन्तो आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—“भन्ते नागसेन, य पने’त बूसि ‘नागसेनो
 १५ ति, कतमो एत्थ नागसेनो’ति ? थेरो आह—“को पने’ एत्थ ‘नाग सेनो’ति मञ्जसी”ति ?

“थो सो भन्ते, अब्भतरे वातो जीवो पविसति च निक्खमनि च सो ‘नागमेनो’ति मञ्जामी’ति ।

“यदि पने सो वातो निक्खमित्वा नप्पविसेय्य, पविसित्वा न
 २० निक्खमेय्य, जीवेय्य नु खो सो पुरिसो ति ?

“न हि, भन्ते ति ।

“थे पनि मे सङ्खधमका सङ्ख धमेन्ति, तेस वातो पुन पविसतो”ति ?

तृतीयमपि खलु सवदत्त आह—“आगच्छतु महाराज,
दशभिर्भिक्षुभिः साधमि”ति ?

“सर्व पुनरयं सत्कारः प्रतिपादितः । अहं भणामि ‘यावतो
भिक्षूनिच्छन्ति तावद्भिर्भिक्षुभिः साधमागच्छत्विति । अयं भणो,
सर्वदत्तोऽयथा भणति । किन्तु वयं न प्रविशन्तां भिक्षुभ्यो भोजनं
दातुमिति ? एवमुक्ते सवदत्तो मङ्कुरभूत् ।

अथ खलु देवमग्नीं चानन्तकायश्च मङ्कुरश्च येनायुष्मा-
न्नागसेनस्तेनोपसमक्रमिषु । उपसक्रम्यायुष्मन्तं नागसेनमेतद-
बोचन्—“राजा, भदन्त, मिलिन्द एवमाह—‘यावतो भिक्षूनिच्छन्ति
तावद्भिर्भिक्षुभिः साधमागच्छत्विति ।

४—अनं तत्रायम्योपसमक्रम

अथ खल्वायुष्मान्नागसेनं पूर्वान्नुसमयं निवास्य पात्रचीवर-
मादायाशीत्या भिक्षुसहस्रे साधं सागलं प्राविशत् । अत्र खलु
अनन्तकायं जायुष्मन्तं नागसेनं निश्चित्य गच्छन्नायुष्मन्तं
नागसेनमेतदबोचत्—“भदन्त नागसेन, यत् पुनरेतद् ब्रवीषि नागसेन
इति, कतमोऽत्र नागसेन” इति ? स्यविर आह—“कं पुनरत्र नाग-
सेन इति मन्यस”ति ?

“यं स, भदन्त, अभ्यन्तरे वातो जीवः प्रविशति च निष्क्रमति
च स ‘नागसेन’ इति मन्य”इति ।

“यदि पुनरेष वातो निष्क्रम्य न प्रविशेत्, प्रविश्य न
निष्क्रामेत् जीवेन्तु खलु स पुरुष”इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“ये पुनरग्निं शङ्खधमका शङ्खं धमन्ति, तेषां वातः पुनः
प्रविशती”ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“ये पनि मे वसधम्मका वस धमेन्ति तेस वातो पुन पविसती”ति ।

“न हि, भन्ते ति ।

९ “ये पनि मे सिङ्गधम्मका सिङ्ग धमेन्ति, तेस वातो पुन पविसती”ति ?

“न हि, भन्ते ”ति ।

“अथ किस्स पन ते न मरन्ति”ति ?

“ना ह पटिबलो तथा वादिना सद्धिं सल्लपितु । साधु, भन्ते,

१० अत्थ जप्पेही ”ति ।

‘ने सो जीवो । अस्सासपस्सासा नामे ते कायसङ्घारा”ति ।

थेरो अभिघम्मकथ कथेसि । अथ अनन्तकायो उपासकत्त पटिवेदेसी ति ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो येन मिलिन्दस्स रञ्जो निवेसन

१५ तेनु’पसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा पञ्जत्ते आसने निसीदि । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त नागसेन सपरिस पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेत्वा सम्पवारेत्वा एकमेक भिक्खु एकमेकेन दुस्सयुगेन अच्छादेत्वा आयस्मन्त नागसेन तिचीवरेन अच्छादेत्वा आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—“भन्ते नागसेन, दसहि भिक्खूहि सद्धिं इध निसीदथ, अवसेसा गच्छन्तू”ति । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त नागसेन भुत्तावि ओनीतपत्तपाणिं विदित्वा अञ्जतर नीच आसन गहेत्वा एकमन्त निसीदि । एकमन्त निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त नागसेन एतदवोच—“भन्ते नागसेन, किम्हि होति कथासल्लापो’ ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“ये पुनरिमे वशधमका वश धमन्ति तेषा वात पुन प्रविशती”ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“ये पुनरिमे शृङ्गधमका शृङ्ग धमन्ति, तेषा वात पुन प्रविशती”ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“अथ कस्मात् पुनस्ते न म्रियन्त”इति ?

‘नाह प्रतिवल्ग्व्यया वादिना माध सलपितुम् । साधु, भदन्त, अथ जल्पे’ति ।

‘नैष जीव । आश्वासप्रश्वासा नामैते कायसकारा”इति । स्थविरोऽभिधमकथामचकथत् । अथानन्तकाय उपासकत्व प्रत्यवेदीदिनि ।

अथ खल्वायुष्मान्नागसेनो येन मिलिन्दस्य राज्ञो निवेसन तेनोपसमक्रमीत् । उपससक्रम्य प्रज्ञप्ते आसने न्यषदत् । अथ खलु १५ मिलिन्दो राजाऽयुष्मन्त नागसेन सपरिषद प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्तात् सन्तप्य सम्प्रवाय एकमेव भिक्षुमेकैकेन दूष्ययुगेन आच्छाद्य आयुष्मन्त नागसेन त्रिचीवरेणाच्छाद्य आयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—“भदन्त नागसेन, दशभिर्भिक्षुभि साधमिह निषीदत, अवशेषा गच्छन्ति”ति । अथ खलु मिलिन्दो २० राजाऽयुष्मन्त नागसेन भुक्तवन्तमवनीनपात्रपाणिं विदित्वा अन्यतर नीचमासन गृहीत्वा एकान्त न्यषदत् । एकान्त निषण्ण खलु मिलिन्दो राजाऽयुष्मन्त नागसेनमेतदवोचत्—“भदन्त नागसेन, कस्मिन् भवति कथासलाप”ति ?

“अत्येन मय, महाराज, अत्थिका । अत्ये होतु कथा-सत्लापो”ति ।

५—किमत्था पब्बज्जा

राजा आह—“किमत्थिया, भन्ते नागसेन, तुम्हाक पब्बज्जा, को च तुम्हाक परमत्थो”ति ? थेरो आह—“किन्ति, महाराज, इद दुक्ख निरुज्जेय्य, अञ्ज च दुक्ख न उप्पज्जेय्या”ति, एतदत्था, महाराज, अम्हाक पब्बज्जा । अनुपादा परिनिब्बान खो पन अम्हाक परमत्थो”ति ।

“किं पन, भन्ते नागसेन, सब्बे एतदत्थाय पब्बजन्ती”ति ?

“न हि, महाराज । केचिदेतदत्थाय पब्बजन्ति, केचि राजा”-
१० भिनीता पब्बजन्ति, केचि चोरा भिनीता पब्बजन्ति, केचि इण्डा पब्बजन्ति, केचि आजीवकत्थाय पब्बजन्ति । ये पन मग्गमा पब्बजन्ति, ते एतदत्थाय पब्बजन्ती”ति ।

“त्व पन, भन्ते, एतदत्थाय पब्बजिनो सी”ति ?

“अह खो, महाराज, दहरको सन्तो पब्बजितो । न जानामि
११ इमस्स नामत्थाय पब्बजामी”ति । अपि च खो मे एव अहोसि—
‘पण्डिता इमे समणा सक्कपुत्तिया ते म सिक्खापेस्सन्ती ति ।
स्वा’ह तेहि सिक्खापितो जानामि च पस्सामि च “इमस्स नामत्थाय
पब्बज्जा,”ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

६—को न पटिसन्दहति

१० राजा आह—“भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि मतो न पटिसद
हती”ति ? थेरो आह—“कोचि पटिसदहति, कोचि न पटि
सन्दहती”ति ।

“अर्थेन वय, महाराज, आर्थिका । अर्थे भवतु कथा सल्लाप” इति ।

५—किमर्था प्रव्रज्या

राजाऽऽह—“किमर्थिका, भदन्त नागसेन, युष्माक प्रव्रज्या, कश्च युष्माक परमार्थ” इति ? स्थविर आह—“किमिति, महाराज, इदं दुःखं निरुन्धीत, अन्यच्च दुःखं नोत्पद्येतेति, एतदर्थी, ५ महाराज, अस्माक प्रव्रज्या । अनुपादाय परिनिर्वाणं खलु पुन रस्माक परमार्थ” इति ।

“किम्पुनभदन्त नागसेन, सर्वे एतदर्थीय प्रव्रजन्ती ’ति ?

“न हि, महाराज । केचिदेतदर्थीय प्रव्रजन्ति, केचिद् राजा भिनीना प्रव्रजन्ति, केचिच्चौराभिनीता प्रव्रजन्ति, केचिद् ऋणार्ता १० प्रव्रजन्ति, केचिद् आजीवकार्थीय प्रव्रजन्ति । ये पुन सम्यक् प्रव्रजन्ति, ते एतदर्थीय प्रव्रजन्ती ति ।

“त्वं पुनभदन्त एतदर्थीय प्रव्रजितोऽसी” ति ?

“अहं खलु महाराज, दारकं सन् प्रव्रजित । न जानाम्यस्मै नामार्थीय प्रव्रजामीति । अपि च खलु मे एवमभूत्— १५ ‘पण्डिता इमे श्रमणा शाक्यपुत्रीयास्ते मा शिक्षयिष्यन्ती’ ति । सोऽहं तैः शिक्षयितो जानामि च पश्यामि चास्मै नामार्थीय प्रव्रज्ये ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने” ति ।

६ - को न प्रतिसन्दधाति

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, अस्ति कश्चिन्मृतो न प्रतिसन्दधाती” ति ? स्थविर आह—“कश्चित् प्रतिसन्दधाति, कश्चिन्न प्रति सन्दधाती” ति ।

“को पटिसन्दहति, को न पटिसन्दहती”ति ?

“सकिलेसो, महाराज, पटिसन्दहति, निष्किलेसो न पटिसन्दहती”ति ।

“त्व पन, भन्ते नागसेन, पटिसन्दहिस्ससी”ति ?

“सचे, महाराज, सत्तपादानो भविस्सामि, पटिसन्दहिस्सामि । सचे अनुपादानो भविस्सामि, न पटिसन्दहिस्सामी”ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो न पटिसन्दहति ननु सो योनिसो मनसिकारेन न पटिसन्दहती”ति ?

“योनिसो च, महाराज, मनसिकारेन पञ्चाय च अञ्ज्रेहि च कुसलेहि धम्मेही”ति ।

“ननु, भन्ते, योनिमो मनसिकारा येव पञ्चा”ति ?

“न हि, महाराज । अञ्जा मनसिकारो, अञ्जा पञ्चा । इमेस खो, महाराज, अजेळकगोणमहिसओहुगद्रभान पि मनसिकारो अत्थि,

पञ्चा पन तेस नत्थी”ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

७—किलक्खणो मनसिकारो किलक्खणा पञ्चा

राजा आह—“किलक्खणो भन्ते नागसेन, मनसिकारो, किलक्खणा पञ्चा ति ?

“ऊहनलक्खणो खो, महाराज, मनसिकारो, छेदनलक्खणा

पञ्चा”ति ।

“कथ ऊहनलक्खणो मनसिकारो, कथ छेदनलक्खणा पञ्चा ? ओपम्म करोही”ति ।

“जानासि त्व, महाराज, यवलावके”ति ?

“क प्रतिसन्दधानि को न प्रतिसन्दधानी ति ?

“सक्लेशो, महाराज, प्रतिसन्दधानि निष्कलेशो न प्रतिसन्दधानी ति ।

“त्व पुनभदन्त नागसेन, प्रतियन्धास्यसी”ति ?

“वे महाराज, मोपादानो भविष्यामि, प्रतिसन्धास्यामि । ५
चेदनुपादानो भविष्यामि, न प्रतियन्धास्यामी’ ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ति ।

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यो न प्रतिसन्दधानि ननु स
योनिशो मनसिकारेण न प्रतिसन्दधानी ति ?

‘योनिशश्च, महाराज, मनसिकारेण प्रज्ञया चान्यैश्च १०
कुशलैश्चैरि’ ति ।

“ननु भदन्त, योनिशो मनसिकार एव प्रज्ञे ति ?

“न हि, महाराज । अन्यो मनसिकार, अन्या प्रज्ञा । एषा
खलु, महाराज, अजेणकगोमहिषोष्ट्रगदभानामपि मनसिकारोऽस्ति,
प्रज्ञा पुनस्तेषा नास्ती’ति । १५

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ति ।

७—किलक्षणो मनसिकार किंलक्षणा प्रज्ञा

राजाऽऽह—“किलक्षणो, भदन्त नागसेन, मनसिकार,
किलक्षणा प्रज्ञे’ति ?

“ऊहनलक्षण खलु, महाराज, मनसिकार, छेदनलक्षणा
प्रज्ञे’ति । २०

“कथसूहनलक्षणो मनसिकार, कथं छेदनलक्षणा प्रज्ञा ?
औपम्य कुर्वि’ति ।

“जानसि त्व महाराज यवलावकानि’ति ?

“आम, भन्ते, जानामी”ति ।

“कथ, महाराज, यवलावका यव लुनन्ती”ति ?

“वामेन, भन्ते, हृत्येन यवकलाप गहेत्वा दक्खिणेन हृत्येन दात्त गहेत्वा दात्तेन छिन्दन्ती”ति ।

“यथा, महाराज, यवलावको वामेन हृत्येन यवकलाप गहेत्वा दक्खिणेन हृत्येन दात्त गहेत्वा यव छिन्दति, एवमेव खो, महाराज, योगावचरो मनसिकारेण मानस गहेत्वा पञ्चाय किलेसे छिन्दति । एव खो, महाराज, ऊहनलक्खणो मनसिकारा, एव छेदनलक्खणा पञ्चा ति ।

१० “कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

८—कतमे धम्मा कुसला

राजा आह—“भन्ते नागसेन, य पने’त ब्रूसि ‘अञ्जेहि च कुसलेहि धम्मेही नि, कतमे ते कुसला धम्मा ति ?

“सील, महाराज, सद्धा, विगिय, ‘सति, समाधि, इमे ते कुसला धम्मा”ति ।

(क) किल्लक्खण सील

११ “किल्लक्खण, भन्ते, सील ति ?

“पतिट्ठानलक्खण, महाराज, सील सब्बेस कुमलान धम्मान ।

इन्द्रियबलबोज्झङ्गमग्गड गसनिपट्ठानसम्मप्पधानइद्धिपादक्कान - विमोक्खसमाधिसमापत्तीन सील पनिट्ठ । सोले पतिट्ठितो खो, महाराज, योगावचरो सील निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि

१२ भावेति—‘सद्धिन्द्रिय, विरियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय, समाधिन्द्रियं पञ्चिन्द्रिय ति । सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ती”ति ।

‘आम्, भदन्त, जानामी’ति ।

“कथ, महाराज, यवलावका यव लुनन्ती”ति ?

“वामेन, भदन्त, हस्तेन यवकलाप गृहीत्वा दक्षिणेन हस्तेन दात्र गृहीत्वा दात्रेण छिदन्ती”ति ।

“यथा, महाराज, यवलावको वामेन हस्तेन यवकलाप गृहीत्वा दक्षिणेन हस्तेन दात्र गृहीत्वा यव छिनत्ति, एवमेव खलु, महाराज, योगावचरा मनसिकारेण मानस गृहीत्वा प्रज्ञया क्लेशान् छिनत्ति । एव खलु, महाराज, ऊहनलक्षणो मनसिकार, एवं छेदनलक्षणा प्रज्ञे”ति ।

‘कल्योऽमि, भदन्त नागसेने’ति ।

१०

८—कतमे धर्मा कुशला

राजाऽऽह—‘भदन्त नागसेन यत् पुनरेतद् ब्रवीषि ‘अयैश्च कुशलैधर्मैरिति, कतमे ते कुशला धर्मा’इति ?

“शील, महाराज श्रद्धा, वीर्य, स्मृति, समाधि, इमे ते कुशला धर्मा”इति ।

(क) ऋक्ग्वण शील

“किलक्षण, भदन्त शीलमि”ति ?

११

“प्रतिष्ठानलक्षण महाराज, शील सर्वेषां कुशलानां धर्माणाम् । इन्द्रियबलबोध्यङ्गमार्गाङ्गस्मृतिप्रस्थानमभ्यवप्रधानऋद्धिपादध्यान-विमाक्षसमाधिसमापत्तीनां शीलं प्रतिष्ठा । शीले प्रतिष्ठितं खलु, महाराज, योगावचर शीलं निश्चित्य शीले प्रतिष्ठाप्य पञ्चेन्द्रियाणि भावयति—‘श्रद्धेन्द्रिय, वीर्येन्द्रिय, स्मृतीन्द्रिय, समाधीन्द्रिय, १० प्रज्ञेन्द्रियमिति । सर्वे कुशला धर्मा न परिहीयन्त’इति ।

१—“ओपम्म करोही ति ।

“यथा, महाराज, ये केचि बीजगामभूतगाम। बुद्धिं विरुद्धिं वेपुल्ल आपब्बन्ति, सब्बे ते पथवि निस्साय पथविय पतिट्ठाय बुद्धिं विरुद्धिं वेपुल्ल आपज्जन्ति, एवमेव खो, महाराज, योगावचरो सील निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति—सद्धिन्द्रिय, विरियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय, समाधिन्द्रिय, पञ्चिन्द्रिय’ति ।

२—भिय्यो ओपम्म करोही ’ति ।

“यथा महाराज, ये केचि बलकरणीया कम्मन्ता कयिरा त सब्बे ते पथवि निस्साय पथविय पतिट्ठाय कयिरन्ति, एवमेव खो, महाराज, योगावरो सील निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति—सद्धिन्द्रिय, विरियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय, समाधिन्द्रिय, पञ्चिन्द्रिय’ति ।

३—“भिय्यो ओपम्म करोही नि ।

“यथा, महाराज, नगरवड्ढकी नगर मापेतुकामो पठम नगरट्ठान सोवापेत्वा खाणुकण्टक अपकड्ढापेत्वा भूमि सम कारापेत्वा ततो अपरभागे वीथिचतुक्कसिद्धाटकादिपरिच्छेदेन विभजित्वा नगर मापेति, एवमेव खो महाराज योगावचरो सील निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति—सद्धिन्द्रिय विरियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय, समाधिन्द्रिय पञ्चिन्द्रिय’ति ।

४—“भिय्यो ओपम्म करोही’ ति ।

“यथा, महाराज, लङ्घको सिप्प दस्सेतुकामो पथवि खणापेत्वा सक्खरकथल अपकड्ढापेत्वा भूमि सम कारापेत्वा मुदुकाय भूमिया सिप्प दस्सेति, एवमेव खो, महाराज, योगावचरो सील निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति—सद्धिन्द्रिय,

१-“औपम्यं कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज ये केचिद् बीजग्रामभूतग्रामा वृद्धिं विरूढिं वैपुल्यमापद्यन्ते, सर्वे ते पृथिवी नि श्रित्य पथिव्या प्रतिष्ठाय वृद्धिं विरूढिं वैपुल्यमापद्यन्ते, एवमेव खलु, महाराज, योगावचर शील नि श्रित्य शीले प्रतिष्ठाय पञ्चेन्द्रियाणि भावयति-श्रद्धेन्द्रिय, वीर्येन्द्रिय, स्मृतीन्द्रिय, समाधीन्द्रिय, प्रज्ञेन्द्रियमि”ति ।

२-“भूय आपम्यं कुर्वि”ति

यथा, महाराज, ये केचिद् बलकरणोया कर्माणा क्रियन्ते सर्वे ते पृथिवी नि श्रित्य पथिव्या प्रतिष्ठाय क्रियन्त, एवमेव खलु, महाराज यागावचर शील नि श्रित्य शीले प्रतिष्ठाय पञ्चेन्द्रियाणि भावयति-श्रद्धेन्द्रिय, वीर्येन्द्रिय, स्मृतीन्द्रिय, समाधीन्द्रिय, प्रज्ञेन्द्रियमि”ति ।

३- भूय आपम्यं कुर्वि”ति ।

‘यथा, महाराज, नगरवधको नगर मापयितुकाम प्रथम नगरस्थानं शोधयित्वा स्थाणुकण्टकमपकष्य भूमिं समा कागयित्वा ततोऽपरभागे वीथिचतुष्कशृङ्गाटकादिपरिच्छेदेन विभज्य नगर मापयति एवमेव खलु, महाराज, योगावचर शील नि श्रित्य शीले प्रतिष्ठाय पञ्चेन्द्रियाणि भावयति-श्रद्धेन्द्रिय, वीर्येन्द्रिय, स्मृतीन्द्रिय, समाधीन्द्रिय, प्रज्ञेन्द्रियमि”ति ।

४-“भूय आपम्यं कुर्वि”ति ।

यथा महाराज, लङ्घक शिल्प दशयितुकाम पथिवीं खानयित्वा शकरकथलमपकष्य भूमिं समा कागयित्वा मृदुकाया भूम्या शिल्प दशयति, एवमेव, महाराज, योगावचर शील नि श्रित्य शीले प्रतिष्ठाय पञ्चेन्द्रियाणि भावयति-श्रद्धेन्द्रिय,

रियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय, समाधिन्द्रिय, पञ्चिन्द्रिय ति । भासित
पेत, महाराज, भगवता—

“सीले पतिट्टाय नरो सपञ्चो चित्त पञ्च च भावय ।
आतापी निपको भिक्खु सो इम विजटये जट’ति ॥

५ ‘अय पतिट्टा धरणी’व पाणिन
इद च मूल कुसलाभिवुद्धिया ।
मुख चि’द सब्बजिनानुसासन
यो सीलक्ख धो वरपातिमोक्खियो, ति ॥
“कल्लो’सि भन्ते नागसेना ति ।”

(ख) किंलक्खणा सद्धा

१ राजा आह—“भन्ते नागसेन, किंलक्खणा सद्धा ’ति ?
“सम्पसादनलक्खणा च, महाराज, सद्धा सम्पक्ख दनलक्खणा
चा ति ।

“वय, भन्ते, सम्पसादनलक्खणा सद्धा”ति ?

“सद्धा खो, महाराज, उप्पज्जमाना नीवरणे विक्खम्भेति ।

१५ विनीवरण चित्त होति अच्छ विप्पसान अनाविल । एव खो,
महाराज, सम्पसादनलक्खणा सद्धा ’ति ।

१—“ओपम्म करोही ’ति ।

“यथा, महाराज, राजा चक्कवत्ती चतुरङ्गिनिया सेनाय
सद्धि अद्धानमग्गप्पटिपनो परित्त उदक तरेय्य, त उदक हत्थीहि
२ च अस्सेहि च रथेहि च पत्तीहि च खुमित भवेय्य आविल छुम्मित
कललीभूत । उत्तिण्णो च राजा चक्कवत्ती मनुस्से आणापेय्य—
‘पानीय, भणे, आहरथ, पिविस्सामी ति । रञ्जो च उदकप्पसादको
मणि भवेय्य । ‘एव देवा’ति खो ते मनुस्सा रञ्जो चक्कवत्तिस्स

वीर्येन्द्रिय, स्मृतीन्द्रिय, समाधीन्द्रिय, प्रज्ञेन्द्रियमिति । भाषितम-
प्येतद्, महाराज, भगवता—

‘शीले प्रतिष्ठाय नर सप्रज्ञश्चित्त प्रज्ञा च भावयन् ।

आनापी निपक्को भिक्षु स इमा विजटयेज्जटामि ति ॥

‘इय प्रतिष्ठा धरणाव प्राणिना—

मिद च मूल कुशलाभिवृद्धे ।

मुख चेद सवज्जिनानुशासन

य “गील्स्का वरप्रानिमोदय,” इति ॥

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

(ख) किलक्षणा श्रद्धा

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, किलक्षणा श्रद्धे’ ति ?

‘सम्प्रसादनलक्षणा च, महाराज, श्रद्धा सम्प्रस्कन्दनलक्षणा
चे ति ।

“कथ, भदन्त, सम्प्रसादनलक्षणा श्रद्धे ति ।

“श्रद्धा खलु, महाराज, उत्पद्यमाना नोवरणानि विस्कम्भयान् ।
विनीवरण चित्त भवति अच्छ विप्रसन्नमनाविलम् । एव खलु, १५
महाराज, सम्प्रसादनलक्षणा श्रद्धे’ ति ।

१—“औपम्य कुर्वि ति ।

“यथा महाराज, राजा चक्रवर्ती चतुरङ्गिण्या सेनया
साधमध्वमागप्रतिपन्न प्ररिक्तमुदक तरेत्, तद्मुदक हस्मिभि-
श्चाश्वैश्च रथैश्च पत्तिभिश्च क्षुभित भवेदाविल लुलित २०
बललीभूतम् । उत्तोर्णश्च राजा चक्रवर्ती मनुष्यानाज्ञापयेत्—
‘पानीय, भो, आहरत, पास्यामी ति । राज्ञश्च उदकप्रसादो
मणिभवेत् । एव देवे ति खलु ते मनुष्या राज्ञे चक्रवर्तिने

- पटिस्सुत्वा न उदकप्पसादक मणि उदके पक्खिपेय्यु । तस्मि उदके पक्खित्तमत्ते सङ्खसेवालपणक विगच्छेय्य, कद्दमो च सन्निसीयेय्य, अच्छ भवेय्य उदक विप्पसन्न अनाविल । तनो रञ्जो चक्कवत्तिस्स पानीय उपनामेय्यु-‘पिवतु, देव पानीय’ति । यथा, महाराज,
८. उदक, एव चित्त दट्टब्ब । यथा ते मनुस्मा एव योगावचरो दट्टब्बो । यथा सङ्खसेवालपणक कद्दमो च, एव किलेमा दट्टब्बा । यथा उदकप्पसादको मणि एव सद्धा दट्टब्बा । यथा उदकप्पसादके मणिमिह उदके पक्खित्तमत्ते सङ्खसेवालपणक विगच्छेय्य कद्दमो च सन्निसीदेय्य, अच्छ भवेय्य उदक विप्पसन्न अनाविल, एवमेव खो
१०. महाराज, सद्धा उप्पज्जमाना नीवरणे विक्खम्भेति, विनीवरण चित्तं होति अच्छ विप्पसन्न अनाविल । एव खो, महाराज, सम्पसादन लक्खणा सद्धा ति ।

‘कल्लोसि भन्ते नागसेना’ ति ।

‘कथ, भन्ते, सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्धा’ति ?

१५. ‘यथा, महाराज, योगावचरो अच्छेस चित्त विमुत्त पस्सित्वा सोतापत्तिफले वा सकदागामिफले वा अनागामिफले वा अग्रहत्ते वा सम्पक्खन्दति, योग करोति, अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय असच्छिक्तस्स सच्छिकिरियाय । एव खो, महाराज, सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्धा’ति ।

२०. १-‘ओपम्म करोही’ ति ।

‘यथा, महाराज, उपरिपब्बते महामघो अभिप्पवस्सय्य । त उदकं यथानिन्न पवत्तमान पब्बतकन्दरपदरसास्त्रा परिपूरेत्वा नदिं परि पूरेय्य । सा उभतो कूलानि संविस्सन्दन्ती गच्छेय्य । अथ महाजनकायो आगन्त्वा तस्सा नदिया उत्तानत वा गम्भीरत

प्रतिश्रुत्य तमुदकप्रसादकं मणिमुदके प्रक्षिपेयु । तस्मिन्मुदके
प्रक्षिप्तमात्रे शङ्खशेवालपणकं विगच्छेत्, कदमश्च सन्निषीदेत्,
अच्छ भवेदुदकं विप्रसन्नमनाविलम् । ततो राज्ञे चक्रवर्तिने
पानीयमुपनामयेयु —‘पिबतु, देव, पानीयमि ति । यथा, महाराज,
उदकं, एव चित्तं द्रष्टव्यम् । यथा ते मनुष्या एवं योगावचरो ५
द्रष्टव्यः । यथा शङ्खशेवालपणकं कदमश्च, एव क्लेशा द्रष्टव्याः ।
यथोदकप्रसादको मणिरेव श्रद्धा द्रष्टव्याः । यथोदकप्रसादके
मणौ उदके प्रक्षिप्तमात्रे शङ्खशेवालपणकं विगच्छेत्, कदमश्च
सन्निषीदेत्, अच्छ भवेदुदकं विप्रसन्नमनाविलम्, एवमेव खलु,
महाराज, श्रद्धा उत्पद्यमाना नीवरणानि विस्कम्भयन्ति, विनीवरण १०
चित्तं भवन्ति विप्रसन्नमनाविलम् । एव खलु महाराज, सम्प्रसादन
लक्षणा श्रद्धे 'ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

“कथं, भदन्त सम्प्रस्कन्दलक्षणा श्रद्धे'ति ?

“यथा, महाराज, योगावचरोऽप्येषा चित्तं विमुक्तं १५
स्रोतापत्तिफले वा सकृदागामिफले वाज्जागामिफले वाऽहत्वे वा
सम्प्रस्कन्दति, योगं करोति, अप्राप्तस्य प्राप्तयेजधिगतस्या
धिगमायासाक्षात्कृतस्य साक्षात्करणाय । एव खलु, महाराज,
सम्प्रस्कन्दलक्षणा श्रद्धे 'ति ।

१—“औपम्यं कुर्वि'ति ।

२०

“यथा, महाराज, उपरिपवते महामेघोऽभिप्रवर्षेत् । तदुदकं
यथानिम्नं प्रवतमानं पवतकन्दरप्रदरशावा परिपूय नदी परि-
पूरयेत् । सा उभयतः कूलानि सविस्मयन्ती गच्छेत् । अथ
महाजनकाय आगत्य तस्या नद्या उत्तानता वा गम्भीरता

वा अजानन्तो भीतो वित्थतो तीरे तिष्ठेय्य । अथ'ञ्जतरो पुरिसो आगन्त्वा अत्तनो थाम च बल च सम्पस्सन्तो गाळ्ह कच्छ बन्धित्वा पक्खन्दित्वा तरेय्य । त तिण्ण पस्सित्वा महाजनकायो पि तरेय्य । एवमेव खो, महाराज, योगावचरो अञ्जेस चित्त विमुत्त पस्सित्वा सोतापत्तिफले वा सकदागामिफले वा अनागामिफले वा अरहत्ते वा सम्पक्खन्दति, योग करोति अप्पत्तस्स पत्तिथा अनब्धिगतस्स अधिगमाय असच्छिकतस्स सच्छिकिरियाय । एव खो, महाराज सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्धाति । भासित पेत्त, महाराज, भगवता सयुत्तनिकायवरे—

- १ 'सद्धाय तरती ओध अप्पमादेन अण्णव ।
विरियेन दुक्खमच्चेति पञ्जाय परिसुज्झती'ति ।
'कल्लो सि, भन्ते नागसेना 'ति

(ग) किलक्खण विरिय

राजा आह—“भन्ते नागसेन, किलक्खण विरिय 'ति ?

“उपत्थम्भनलक्खण, महाराज, विरिय । विरियुपत्थम्भिता

- १५ सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ती ति ।

१—“ओपम्म करोही 'ति ।

“यथा, महाराज, पुरिसो गेहे पतन्ते अञ्जेन दासता उपत्थम्भेय्य, उपत्थम्भित सन्त एव त गेह न पतेय्य, एवमेव खो, महाराज, उपत्थम्भनलक्खण विरिय । विरियुपत्थम्भिता सब्बे

- २ कुसला धम्मा न परिहायन्ती ति ।

२—“भिय्यो ओपम्म करोही 'ति ।

‘यथा, महाराज, परित्तक सेन महती सेना भञ्जेय्य । ततो राजा अञ्जमञ्ज अनुस्सारेय्य, अनुपेसेय्य, अत्तनो परित्तकाय

वाञ्जानन् भीतो वित्रस्तस्तीरे तिष्ठेत् । अथायतर पुरुष
 आगत्यात्मनो स्थाम च बल च सम्पश्यन् गाढ कक्षा
 बध्वा प्रस्कन्द्य तरेत् । त तीणं दृष्ट्वा महाजनकायोऽपि
 तरेत् । एवमेव खलु महाराज योगावचरोऽप्येषा चित्त विमुक्त
 दृष्ट्वा स्रोतापत्तिफले वा सक्रदागामिफले वाऽनागामिफले वाऽ
 हृत्वे वा सम्प्रस्कन्दति, योग करोति अप्राप्तस्य प्राप्तये,
 अनधिगतस्याधिगमाय, असाक्षात्कृतस्य साक्षात्करणाय ।
 एव खलु, महाराज, सम्प्रस्कन्दनलक्षणा श्रद्धेति । भाषितमप्येत-
 न्महाराज, भगवता सयुक्तनिकायवरे—

‘श्रद्धया तस्योद्यमप्रमादेनाणवम् ।

१०

वीर्येण दुःखमत्यति प्रचया परिशुध्यती, ति ॥

“कल्योऽसि भदत्त नागसेने ति ।

(ग) किलक्षण वार्यम्

राजाऽऽह—“भदत्त नागसेन, किलक्षण वीर्यमि ति ?

“उपस्तम्भनलक्षण, महाराज, वीर्यम् । वीर्योपस्तम्भिता
 सर्वे कुशला धर्मा न परिहृत्य न इति ।

१५

१—“औपम्यं कुर्वि ति ।

‘यथा महाराज, पुरुषो गेहे पतति अयेन दारुणोपस्तम्भ्यात्,
 उपस्तम्भित मदेव तद् गेहं न पतेत्, एवमेव खलु,
 महाराज उपस्तम्भनलक्षण वीर्यम् । वीर्योपस्तम्भिता सर्वे
 कुशला धर्मा न परिहीयन्त” इति ।

२

२—“भूय औपम्यं कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज पशुक्तिका सेना महुनी सेना भज्यात् । ततो
 राजाऽन्यद यदनुसारयेत्, अनुप्रेषयेत्, आत्मन प्ररिक्तकायै

सेनाय बल अनुपदं ददेय्य । ताय सद्धिं परित्तका सेना महति सेनं भञ्जेय्य, एवमेव खो, महाराज, उपत्यम्भनलक्खण विरिय । विरियुपत्यम्भिता सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ति । भासित पेन, महाराज भगवता—‘वीरियवा खो, भिक्खवे, अरियसावको अकुसल पजहति, कुसल भावेति । सावज्ज पजहति, अनवज्ज भावेति । सुद्धमत्ता परिहरती’ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना ति ।

(घ) ऋत्विक्खणा मनि

राजा आह—“भन्ते नागसेन, किलक्खणा सती”ति ?

“अपिलापनलक्खणा महाराज, सति, उपगण्हनलक्खणा चा”ति ।

“कथं, भन्ते अपिलापनलक्खणा सती”ति ?

“सति, महाराज, उप्पज्जमाना कुसलाकुसलसावब्बानवब्ब—हीनप्पणीतकण्हसुक्कसप्पटिभागअप्पटिभागधम्मे अपिलापेति ‘इमे चत्तारो सतिपटठाना, इमे चत्तारो सम्मप्पधाना, इमे चत्तारो इद्धिपादा, इमानि पञ्चिन्द्रियाणि, इमानि पञ्च बलानि, इमे सत्त बोज्झङ्गा, अय अरियो अटुङ्गिको मग्गो, अय समथो, अय विपस्सना, अय विज्जा, अय विमुत्ती ति, ततो योगावचरो सेवितब्बे धम्मे सेवति, असेवितब्बे धम्मे न सेवति, भजितब्बे धम्मे भजति, अभजितब्बे धम्मे न भजति । एव खो, महाराज, अपिलापनलक्खणा सती’ ति ।

१—“ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, रज्जो चक्कवत्तिस्स भण्डागारिको राजानं चक्कवत्तिं साय पात यसं सरापेति—‘एत्तका, देव ते हत्थी, एत्तका अस्सा, एत्तका रथा, एत्तका पत्ती, एत्तक हिरज्ज,

सेनायै बलमनुपदं दद्यात् । तया साध प्ररिक्तका सेना महती सेना भज्यात् । एवमेव खलु महाराज उपस्तम्भनलक्षण वीर्यम् । वीर्योपस्तम्भिता सर्वे कुशला धर्मा न परिहीयन्ते । भाषित-
मप्येन महाराज, भगवता- वीर्यवान् खलु, भिक्षव, आयश्चावकोऽ
कुशल प्रजहाति, कुशल भावयति । सावद्य प्रजहाति, अनवद्य ५
भावयति । शुद्धमात्मान परिहरती”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

(घ) किलश्रणा स्मृति

राजाऽऽह-“भद न नागसेन, किलश्रणा स्मृतिरि ति ?

“अपिलापनलक्षणा, महाराज, स्मृति, उपग्रहणलक्षणा चे”ति ।

“कथ, भदन्त, अपिलापनलक्षणा स्मृतिरि” ति ? १०

“स्मृतिमहाराज उत्पद्यमाना कुशलाकुशलसावधानवद्य
हीनप्रणीतकृष्णशुक्लसप्रतिभागाप्रतिभागधर्मानपिलापयति ‘इमानि
चत्वारि स्मृतिप्रस्थानानि, इमानि चत्वारि सम्यकप्रधानानि, इमे
चत्वारो ऋद्धिपादा इमानि पञ्चेन्द्रियाणि, इमानि पञ्च बलानि,
इमानि सप्त बोध्यङ्गानि अयमाय आष्टाङ्गिको मार्गं अयं शमथ, १५
इयं विपश्यना, इयं विद्या, इयं विमुक्तिरिति, ततो योगावचर
सेवितव्यान् धर्मान् सेवते, असेवितव्यान् धर्मान् न सेवते, भक्तव्यान्
धर्मान् भजते, अभक्तव्यान् धर्मान् भजते । एव खलु, महाराज,
अपिलापनलक्षणा स्मृतिरि” ति ।

१-“औपम्यं कुर्वि”ति । १

“यथा, महाराज, राज्ञश्चक्रवर्तिनो भाण्डागारिको राजान
चक्रवर्तिनं सायं प्रातयशं स्मारयति- एतावन्तो, देव, ते हस्तिन,
एतावन्तोऽश्वा, एतावन्तो रथा, एतावन्तं पत्तय, एतावद् हिरण्य,

- एतर्कं सुवर्ण, एतर्कं सांपतेय्य, तं देवो सरतूति रञ्जो साप-
 तेय्य अपिलापेति । एवमेव खो, महाराज, सति उपपज्जमाना
 कुसलाकुसलसावज्जानवज्जहीनपणीतकण्हसुक्कसप्पटिभागअप्पटि
 भागधम्मे अपिलापेति—‘इमे चत्तारो सतिपट्ठाना इमे
 ५ चत्तारो सम्मप्यधाना, इमे चत्तारो इद्धिपादा इमानि
 पञ्चिद्वयानि, इमानि पञ्च बलानि इमे सत्त बोज्झङ्गा, अयं अरियो
 अट्ठङ्गिको मग्गो अयं समथो, अयं विपस्सना, अयं विज्जा,
 अयं विमुत्तीति, ततो योगावचरो सेवितब्बे धम्मे सेवति,
 असेवितब्बे धम्मे न सेवति, भजितब्बे धम्मे भजति, अभजि
 १ तब्बे धम्मे न भजति । एव खो, महाराज, अपिलापनलक्खणा
 सती’ति ।

“कथं भन्ते, उपगगण्हनलक्खणा सती’ति ?

- “सति, महाराज, उपपज्जमाना हिताहितान् धम्मान् गतियो
 समन्वेति—‘इमे धम्मा हिता, इमे धम्मा अहिता, इमे धम्मा उप
 १५ काग, इमे धम्मा अनुपकारा’ति ततो योगावचरो अहिते धम्मे
 अपनुदेति, हिते धम्मे उपगगण्हाति, अनुपकारे धम्मे अपनुदेति,
 उपकारे धम्मे उपगगण्हाति । एव खो, महाराज, उपगगण्हन
 लक्खणा सती’ति ।

१—‘ओपम्म करोही’ति ।

- २ “यथा, महाराज रञ्जो चक्कवत्तिस्स परिणायकरतन रञ्जो
 हिताहिते जानाति—‘इमे रञ्जो हिता इमे अहिता, इमे उपकारा
 इमे अनुपकारा’ति, ततो अहिते अपनुदेति, हिते उपगगण्हाति,
 अनुपकारे अपनुदेति, उपकारे उपगगण्हाति । एवमेव खो, महाराज,
 सति उपपज्जमाना हिताहितान् धम्मान् गतियो समन्वेति—‘इमे

एतावत् सुवर्णं, एतावत् स्वापतेय, तद् देव स्मरत्वि'ति राज्ञ स्वाप-
तेयमपिलापयति । एवमेव खलु, महाराज, स्मृतिरूपद्यमाना
कुशलाकुशलसावधानवद्यहीनप्रणीतकृष्णशुक्लसप्रतिभागाप्रतिभाग-
धर्मानपिलापयति—'इमानि चत्वारि स्मतिप्रस्थानानि, इमानि
चत्वारि सम्यकप्रधानानि, इमे चत्वारो ऋद्धिघपात्ता, इमानि १
पञ्चेन्द्रियाणि, इमानि पञ्च बलानि, इमानि सप्त बोधज्ञानि अयमार्यं
आष्टाङ्गिको माग, अयं शमय, इयं विपश्यना इयं विद्या,
इयं विमुक्तिरिति, ततो यागावचरं वेदितव्यान् धर्मान् सेवते,
असेविनव्यान् धर्मान् न भजते, भक्तव्यान् धर्मान् भजते, अभक्त-
व्यान् धर्मान् न भजते । एव, खलु, महाराज, अपिलापनं लक्षणा १०
स्मृतिरिति ।

“कथं भदन्त, उपग्रहणलक्षणा स्मृतिरिति ?

“स्मृतिमहाराज उत्पद्यमाना हिताहितानां धर्माणां गती
समन्वेति—'इमे धर्मा हिता, इमे धर्मा अहिता, इमे धर्मा उप-
कारा, इमे धर्मा अनुपकारा इति ततो योगावचरोऽहितान् धर्मा १५
नपनुदति, हितान् धर्मानुपगृह्णाति, अनुपकारान् धर्मानपनुदति,
उपकारान् धर्मानुपगृह्णाति । एव खलु, महाराज, उपग्रहण
लक्षणा स्मतिरिति ।

१—“औपम्यं कुर्विति ।

‘यथा, महाराज, राज्ञश्चक्रवर्तिनः परिणायकरत्नं राज्ञो २
हिताहितान् जानाति—'इमे राज्ञो हिता, इमेऽहिता, इमे उपकारा,
इमेऽनुपकारा इति, ततोऽहितानपनुदति, हितानुपगृह्णाति,
अनुपकारानपनुदति, उपकारानुपगृह्णाति । एवमेव खलु, महाराज,
स्मृतिरुत्पद्यमाना हिताहितानां धर्माणां गती समन्वेति—'इमे

धम्मा हिता, इमे धम्मा अहिता, इमे धम्मा उपकारा, इमे धम्मा अनुपकाराणि । तन्नो योगावचरो अहिते धम्मे अपनुदेति, हिते धम्मे उपगण्हाति, अनुपकारे धम्मे अपनुदेति, उपकारे धम्मे उपगण्हाति । एव खो, महाराज, उपगण्हनलक्खणा सति ।

- ५ भासितं पेत, महाराज भगवता—‘सति च ख्वाह, भिक्खवे, सब्बत्थिकं वदामी’ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

(इति कल्लवणं समाधि)

राजा आह—“भन्ते नागसेन, किलक्खणो समाधी”ति ?

“पमुल्लक्खणो, महाराज, समाधि । ये केचि कुसला

- १ धम्मा सब्बे ते समाधिपमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा समाधिपम्भारा”ति ।

१—“ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कूटागारस्स या काचि गोपानसियो

सब्बा ता कूटङ्गमा होन्ति कूटनिन्ना कूटसमोसरणा, कूट तास

- १० अगमक्खायति । एवमेव खो, महाराज, ये केचि कुसला धम्मा सब्बे ते समाधिपमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा समाधिपम्भारा ति ।

२—‘भिय्यो ओपम्म करोही’ ति ।

“यथा, महाराज, कोचि राजा चतुरङ्गिनिया सेनाय सद्धि

- २० सङ्गाम ओतरेय्य । सब्बा व सेना हत्थी च अस्सा च रथा च पत्ती च तप्पमुखा भवेय्यु तन्निन्ना तप्पोणा तप्पम्भारा, त येव अनुपरियायेय्यु । एवमेव खो, महाराज, ये केचि कुसला धम्मा सब्बे ते समाधिपमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा

धर्मा न्तिता , इमे धर्मा अहिता इमे धर्मा उपकारा , इमे धर्मा अनुपकारा इति । ततो योगावचरोऽहितान् धर्मानपनुदति हितान् धर्मानुपगृह्णाति, अनुपकारान् धर्मानपनुदति, उपकारान् धर्मानुपगृह्णाति । एव खलु महाराज उपग्रहणलक्षणा स्मृति । भाषितमप्येन महाराज भगवता—‘स्मृति च खल्वहं, भिक्षव , सर्वार्थप्राप्त्याप्तमीति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेनेति ।

(ङ) क्लृप्त्वा ममाधि

राजा ह—“भदन्त नागसेन, विरक्षण समाधिरिति ?

‘प्रमुखलक्षणो महागज, समाधि । ये केचित् कुशला धर्मा सर्वे ते समाधिप्रमुखा भवति समाधिनिम्ना समाधिप्रवणा १० समाधिप्राग्भारा’ इति ।

१—“ओपम्य कुर्वि’ति ।

“यथा, महाराज कूटागारस्य या काश्चिद् गोपानस्य सर्वास्ता कूटङ्गमा भवन्ति कूटनिम्ना कूटसमवमरणा , कूट तासामप्यमाख्यायते । एवमेव खलु, महाराज, ये केचित् कुशला धर्मा सर्वे ते समाधिप्रमुखा भवन्ति समाधिनिम्ना समाधिप्रवणा समाधिप्राग्भारा इति ।

२—“भूय ओपम्य कुर्वि’ति ।

“यथा महाराज, काश्चिद् राजा चतुरङ्गिण्या सेनया साधं सङ्ग्राममवतरेत् । सर्वा एव सेना हस्तिनश्वाश्वाश्च रथाश्च १० पत्तयश्च तत्प्रमुखा भवेयुस्तन्निम्नास्तत्प्रवणास्तत्प्राग्भारा , तदेवानुपरिययु । एवमेव खलु, महाराज, ये केचित् कुशला धर्मा सर्वे ते समाधिप्रमुखा भवन्ति समाधिनिम्ना समाधिप्रवणा

समाधिपञ्चारा । एव खो, महाराज, पमुखलक्खणो समाधि ।
भासित पेत्त, महाराज, भगवता-‘समाधि, भिक्खवे, भावथ ।
समाहितो, भिक्खवे, भिक्खु यथाभूत पजानाती ’ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

(च) किल्लक्खणा पञ्चा

८ राजा आह—“भते नागसेन, किल्लक्खणा पञ्चा’ति ?

“पुब्बेव खो, महाराज, मया वुत्त छेदनलक्खणा पञ्चाति ।
अपि च ओभासनलक्खणा पञ्चा’ति ।

“कथ, भते, ओभासनलक्खणा पञ्चा’ति ?

“पञ्चा, महाराज, उप्पज्जमाना अविज्ज धकार विधमेति,
१ विज्जोभास जनेति, त्राणालोक विदसेति, अरियसच्चानि पाकटानि
करोति । ततो योगावचरो अनिच्च ति वा दुक्ख’ति वा
अनत्ता’ति वा सम्मप्यञ्चाय पस्सती ति ।

१-“ओपम्म करोही’ति ।

“यथा, महाराज, पुरिसो अ धकारे गेहे पदीप पवेसेय्य ।

१५ पविट्ठो पदीपो अ धकार विधमेति ओभास जनेति, आलोक
विदसेति, रूपानि पाकटानि करोति । एवमेव खो, महाराज,
पञ्चा उप्पज्जमाना अविज्ज धकार विधमेति, विज्जोभास जनेति,
त्राणालोक विदसेति, अरियसच्चानि पाकटानि करोति । ततो
योगावचरो अनिच्च ति वा दुक्ख’ति वा अनत्ता’ति वा सम्म-
प्यञ्चाय पस्सति । एव खो, महाराज, ओभासनलक्खणा पञ्चा ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना ति ।

(छ) नाना धम्मा एकत्थनिष्कादका

राजा आह—“भन्ते नागसेन, इमे धम्मा नाना सन्ता एक अत्थ
अभिनिष्फादेन्ती’ ति ?

समाधिप्राग्भारा । एव खलु, महाराज, प्रमुखलक्षण समाधि ।
भाषितमप्येत महाराज, भगवता-‘समाधि, भिक्षव, भावयत ।
समाहितो, भिक्षवो, भिक्षुयथाभूत प्रजानानो ति ।

कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

(च) किलञ्जणा प्रज्ञा

राजाऽह-“भदन्त नागसेन, किलञ्जणा प्रज्ञे’ ति ?

“पूर्वमेव खलु, महाराज मयोक्त छेदनलक्षणा प्रज्ञेति ।
अपि चावभासनलक्षणा प्रज्ञे”ति ।

“कथं भदन्त, अवभासनलक्षणा प्रज्ञे’ ति ?

‘प्रज्ञा महाराज उत्पद्यमानाऽविद्या-धकार विधमति,
विद्यावभास जनयति, ज्ञानालोक विदशयति आयसत्यानि प्रकटानि १०
करोति । तता योगावचरोऽनित्यमिति वा दुःखमिति वा
अनात्मेति वा सम्यक्प्रज्ञया पश्यता ति ।

१-“औपम्यं कुर्वि ति ।

“यथा महाराज पुरुषोऽन्धकारे गेहे प्रदीप प्रवेशयेत् ।
प्रविष्ट प्रदीपोऽन्धकार विधमति अवभास जनयति, आलोक् १५
विदशयति रूपाणि प्रकटानि करोति । एवमेव खलु, महाराज,
प्रज्ञा उत्पद्यमानाऽविद्या-धकार विधमति, विद्यावभास जनयति
ज्ञानालोक विदशयति आयसत्यानि प्रकटानि करोति । ततो
योगावचरोऽनित्यमिति वा दुःखमिति वाऽनात्मेति वा सम्यक्-
प्रज्ञया पश्यति । एव खलु, महाराज, अवभासनलक्षणा प्रज्ञे ति । २०

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

(छ) ज्ञाना धर्मा एकार्थनिष्पादका

राजाऽह-“भदन्त नागसेन, इमे धर्मा नाना सन्त एकमथ-
मभिनिष्पादयन्ती”ति ?

“आम, महाराज, इमे धम्मा नाना सन्ता एक अत्थ अभि-
निष्पादेन्ति, किलेसे हनन्ती’ ति ।

“कथ, भन्ते, इमे धम्मा नाना सन्ता एक अत्थ अभिनिष्पादेति,
किलेसे हनन्ति ? ओपम्म करोही’ ति ।

५ “यथा, महाराज सेना नाना सन्ता हत्थी च अस्सा च रथा च
पत्ती च, एक अत्थ अभिनिष्पादेति सङ्गामे परसेन अभिविजिनन्ति ।
एवमेव खो, महाराज, इमे धम्मा नाना सन्ता एक अत्थ अभिनिष्पा-
देन्ति, किलेसे हनन्ती ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

पठमवग्गो

६—न च सो न च अञ्जो

१० राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो उ पञ्जति सो एव सो उदाहु
अञ्जो ति ? थेरो आह—“न च सो, न च अञ्जो ति ।

१—“ओपम्म करोही ति ।

“त किं मञ्जसि, महाराज, यदा त्व दहरो तरुणो मन्दो
उत्तानसेय्यको अहोसि, सो एव त्व एतरहि महन्तो ति ?

११ “न हि भन्ते । अञ्जो सो दहरो तरुणो म दो उत्तानसेय्यको अहोमि,
अञ्जो अह एतरहि महन्तो’ ति ।

“एव सन्ते खो, महाराज, माता ति पि न भविस्सति, पिता’-
ति पि न भविस्सति, आचरियोति पि न भविस्सति, सिप्पवा-
ति पि न भविस्सति, सीलवा ति पि न भविस्सति, पञ्जवा ति
१२ पि न भविस्सति । किं नु खो, महाराज, अञ्जा येव कललस्स
माता, अञ्जा अब्बुदस्स माता, अञ्जा पेसिया माता, अञ्जा
घनस्स माता, अञ्जा खुद्दस्स माता, अञ्जा महन्तस्स माता, अञ्जो

“आम्, महाराज, इमे धर्मा नाना सन्त एकमथमभिनिष्पादयन्ति, क्लेशान् धनन्तीति ।

“कथं भदन्त, इमे धर्मानाना सन्त एकमथमभिनिष्पादयन्ति न, क्लेशान् धनन्ति ? ओपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, सेना नाना सत्यो हस्तिनश्चाश्वाश्च रथाश्च ५ पत्तयश्चैकमथमभिनिष्पादयन्ति सङ्ग्रामे परसेनामभिविजयन्ते । एवमेव खलु, महाराज, इमे धर्मा नाना सन्त एकमथमभिनिष्पादयन्ति, क्लेशान् धनन्ती”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागमेने”ति ।

प्रथम वग

६--१ न स, न नान्य

राजाऽह-“भदन्त नागसेन, य उत्पद्यते स एव स उताहो १ अन्य”इति ? स्थविर आह- न च स, न चाय”इति ।

१-“ओपम्य कुर्वि”ति ।

‘तत् किं मयसे, महाराज, यदा त्व दारकस्तरुणो मन्द उत्तानशयकोऽभू, स एव त्वमेतर्हि महानि”ति ?

“न हि भदन्त । अयं स दारकस्तरुणो मन्द उत्तानशयकोऽभूत्, १२ अन्योऽहमेतर्हि महानि”ति ।

“एव सति खलु, महाराज, मानेत्यपि न भविष्यति, पितेत्यपि न भविष्यति, आचाय इत्यपि न भविष्यति, शिल्पवानित्यपि न भविष्यति, शीलवानित्वपि न भविष्यति, प्रज्ञावानित्यपि न भविष्यति । किन्तु खलु, महाराज, अयैव कललस्य १० माताऽन्याऽर्जुदस्थ माता, अन्या पेक्षया माता, अन्या धनस्य माता, अन्या क्षुद्रकस्य माता, अन्या महतो माता, अन्य

सिप्प सिक्खति, अञ्जो सिक्खतो भवति । अञ्जोपापकम्म करोति,
अञ्जस्स हत्थपादा छिन्नन्ती' ति ।

“न हि भन्ते । त्वपन, भन्ते एव वुत्ते कि वदेय्यासी ति ?
थेरो आह—“अहञ्जेव खो, महाराज दहरो अहोसि तरुणो
मदो उत्तानसेय्यको, अहञ्जेव एतरहि महन्तो । इममेव काय
निस्साय सब्बे ते एकसङ्गहिता' ति ।

२—“भिय्यो ओपम्म करोही' ति ।

‘यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पदीप पदीपेय्य । कि सो
सब्बरत्ति पदीपेय्या ति ?

१ आम, भन्ते, सब्बरत्ति पदीपेय्या' ति ।

“कि नु खो, महाराज, या पुरिमे यामे अच्चि, सा मज्झिमे
यामे अच्ची' ति ?

“न हि, भन्ते ति ।

“या मज्झिम यामे अच्चि, सा पच्छिमे यामे अच्ची ति ?

१५ ‘न हि, भन्ते ति ।

“कि नु खो, महाराज अञ्जो सो अहोसि पुरिमे यामे पदीपो,
अञ्जो मज्झिमे यामे पदीपो, अञ्जो पच्छिमे यामे पदीपो' ति ?

“न हि, भन्ते । न येव निस्साय सब्बरत्ति पदीपितो' ति ।

“एवमेव खो, महाराज, धम्मसन्तति सन्दहति । अञ्जो
२० ठप्पज्जति, अञ्जो निरुज्जति, अपुब्ब अचरिम विय सन्दहति ।
तेन न च सो, न च अञ्जो पुरिमविज्जाणे पच्छिमविज्जाण
सङ्गह गच्छती' ति ।

३—“भिय्यो ओपम्म करोही ति ।

शिल्प शिक्षति, अयं शिक्षितो भवति । अन्यं पापकर्म करोति,
अयस्य हस्तपादौ छिद्येते” इति ?

‘न हि, भदन्त । त्वं पुनर्भदन्त, एवमुक्ते किं वक्ष्यसी’ इति ?
स्थविर आह— अहमेव खलु, महाराज, दारकोऽभूत् तरुणा
मद उत्तानशयक, अहमेवेतर्हि महान् । इममेव काय
नि श्रित्य सर्वे ते एकसङ्गृह्यताम्” इति ।

२—‘भूय औपम्यं कुर्वि’ति ।

“यथा महाराज, कश्चिदेव पुरुषं प्रदीपं प्रदीपयेत् । किं स
सर्वरात्रिं प्रदीपेति” इति ?

जाम्, भदन्त, सर्वरात्रिं प्रदीपेति” इति ।

१७

“किन्तु खलु महाराज, या पूर्वे यामेऽर्चि, सा मध्यमे
यामेऽर्चि” इति ?

‘न हि भदन्ते इति ।

य मध्यमे यामेऽर्चि, सा पश्चिमे यामेऽर्चिरिति” इति ?

न हि, भदन्त” इति ।

१८

“किन्तु खलु, महाराज, अयं सोऽभूत् पूर्वे यामे प्रदीप,
अन्यो मध्यमे यामे प्रदीप, अयं पश्चिमे यामे प्रदीप” इति ?

‘न हि, भदन्त । तमेव नि श्रित्य सर्वरात्रिं प्रदीपम् इति ।

“एवमेव, खलु, महाराज, धर्मसन्ततिं सन्दधाति । अन्यं
उत्पद्यते, अन्यो निरुध्यते, अपूर्वमचरममिव सन्दधाति । २१
तेन न च स न चान्यं पूर्वविज्ञाने पश्चिमविज्ञाने
सङ्ग्रहं गच्छती” इति ।

३—‘भूय औपम्यं कुर्वि’ति ।

“यथा, महाराज, खीर दुग्धमान कालतरन दधि परिवत्तेय्य, दधितो नवनीत, नवनीततो घत परिवत्तेय्य । यो नु खो, महाराज, एव वदेय्य—‘य येव खीर त येव दधि, य येव दधि, त येव नवनीत, य येव नवनीत त येव घत ति । सम्मानु खो सो, महाराज, वदमानो वदेय्या”ति ?

“न हि भन्ते, त यव निस्साय सम्भूत”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, धम्मसन्तति स दहति । अञ्जो उप्पज्जति, अञ्जो निरुज्जति । अपुढव अचरिम विय स दहति । तेन न च सो, न च अञ्जो पुरिमविञ्ज्राणे पच्छिमविञ्ज्राण सङ्गह गच्छती ति ।

“कल्लो सि, भन्ते, नागसेना’ ति ।

१८-जातिक्खयव्याण

राजा आह—“भ ते नागसेन, यो न पटिस दहति जानाति सो—‘न पटिस दहिस्सामी’ ति ?

“आम, महाराज, यो न पटिसन्दहति, जानाति सो—‘न पटिसन्दहिस्सामी’”ति ।

“कथ, भन्ते, जानाती”ति ?

“यो हेतु यो पच्चयो, महाराज, पटिस दहनाय, तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा जानाति सो—न पटिस दहिस्सामी”ति ।

१-‘ओपम्म करोही”ति ।

२० “यथा, महाराज, कस्सको गहपतिको कसित्वा च वपित्वा च घञ्जागार परिपूरेय्य । सो अपरेन समयेन नेव कस्सेय्य, न वपेय्य । यथासम्भत च घञ्ज परिभुञ्जेय्य वा विसब्बेय्य वा यथापच्चय वा करेय्य । जानेय्य सो, महाराज, कस्सको गहपतिको—‘न मे घञ्जागार परिपूरेस्सती”ति ।

‘यथा, महाराज, क्षीर दुह्यमान कालान्तरेण दधि परिवर्तेत, दधितो नवनीत, नवनीततो घन परिवर्तेत । यो नु खलु, महाराज, एव वदेत्—‘यदेव क्षीर नदेव दधि, यदेव दधि तदेव नवनीत, यदेव नवनीत तदेव घृतमि ति । सम्यङ् नु खलु स, महाराज, वदन् वदेदि’ति ?

‘न हि, भदन्त, तदेव नि श्रित्य सम्भूतमि’ति ।

‘एवमेव खलु, महाराज, घमसतनि सन्दधाति । अन्य उत्पद्यते, अयो निरुध्यते । अपुवमचरममिव सन्दधाति । तेन न च स, न चाय पूर्वविज्ञाने पश्चिमविज्ञान सङ्ग्रह गच्छती नि ।

‘कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

१ — जातिस्त्रयज्ञानम्

राजाऽऽह—‘भदन्त नागसेन, यो न प्रतिसन्दधाति जानाति स—‘नहि प्रतिसन्धास्यामी’ति ?

‘आम्, महाराज, यो न प्रतिसन्दधाति जानाति स—‘न प्रतिसन्धास्यामी’ ति ।

‘कथं भदन्त, जानाती’ति ?

‘यो हेतुय प्रत्ययो, महाराज, प्रतिसन्धानाय, तस्य हेतो स्तस्यप्रत्ययस्योपरमात् जानाति स—‘न प्रतिसन्धास्यामी’”ति ।

१—‘औपम्य कुर्वि’ति ।

‘यथा महाराज, कषको गृहपतिक कृष्ट्वा चोप्त्वा च २० धान्यागार परिपूरयेत् । सोऽपरेण समयेन नैव कर्षेत्, न वपेत् । यथासम्भूतं च धान्यं परिभुञ्जीत वा विसृजेद् वा यथाप्रत्ययं वा कुर्यात् । जानीयात् स, महाराज, कषको गृहपतिक—‘न मे धान्यागार परिपूर्णिष्यत’ इति ?

“आम भन्ते, जानेय्या”ति ।

“कथ जानेय्याति”ति ?

“यो हेतु यो पञ्चयो धञ्ज्रागारस्स परिपूरणाय, तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा जानाति—‘न मे धञ्ज्रागार परिपूरेस्सती’”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, यो हेतु यो पञ्चयो पटिसदहनय तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा जानाति सो— न पटिसद हिस्सामी”ति ।

“कल्लोसि, भन्ते नागसेना”ति ।

११—आण च पञ्चा च

१० राजा आह—“भन्ते नागसेन, यस्स आण उप्पन्न, तस्स पञ्चा उप्पन्ना”ति ?

“आम, महाराज, यस्स आण उप्पन्न तस्स पञ्चा उप्पन्ना”ति ।

“किं, भन्ते, यञ्जेव आण सा येव पञ्चा”ति ?

“आम, महाराज, यञ्जेव आण सा येव पञ्चा”ति ।

१२ “यस्स पन, भन्ते, त येव आण सा येव पञ्चा उप्पन्ना, किं सम्मुद्देय्य सो उदाहु न सम्मुद्देय्या”ति ?

“कथञ्चि, महाराज, सम्मुद्देय्य, कथञ्चि न सम्मुद्देय्या”ति ।

“कुहिं, भन्ते, सम्मुद्देय्या”ति ?

“अञ्जातपुब्बेसु वा, महाराज, सिप्पट्टानेसु अगतपुब्बाय वा

२ दिसाय अस्सुतपुब्बाय वा नामपञ्जत्तिया सम्मुद्देय्या”ति ।

“कुहिं न सम्मुद्देय्या”ति ?

“य खो पन, महाराज, ताय पञ्चाय कत अनिच्च”ति वा दुक्ख”ति वा अनत्ता”ति वा, तहिं न सम्मुद्देय्या”ति ।

“आम्, भदन्त, जानीयादि”ति ।

“कथं जानीयादि”ति ?

“यो हेतुय प्रत्ययो धा-यागारस्य परिपूरणाय तस्य हेतोस्तस्य प्रत्ययस्योपरमात् जानाति—‘न मे धान्यागार परिपूर्ण्ययन’ इति ।

“एवमेव खलु, महाराज, यो हेतुय प्रत्यय प्रतिसंधानाय तस्य हेतोस्तस्य प्रत्ययस्योपरमात् जानाति स—‘न प्रतिसन्धा-स्यामी’ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

११—ज्ञानं च प्रज्ञा च

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यस्य ज्ञानमुत्पन्नं, तस्य प्रज्ञो-
त्पन्ने”ति ?

“आम्, महाराज, यस्य ज्ञानमुत्पन्नं तस्य प्रज्ञोत्पन्नं ति ।

‘किं, भदन्त, यदेव ज्ञानं सैव प्रज्ञेति ?

“आम्, महाराज, यदेव ज्ञानं सैव प्रज्ञेति ।

“यस्य पुनर्भदन्त तदेव ज्ञानं सैव प्रज्ञा उत्पन्ना किं
सम्बुद्ध्येत् स, उताहो न सम्बुद्ध्येदिति ?

‘कुत्रचिमहाराज, सम्बुद्ध्येत् कुत्रचिन्नं सम्बुद्ध्येदिति ।

“कुतो, भदन्त, सम्बुद्ध्येदिति ?

“अज्ञातपूर्वेषु वा, महाराज, शिल्पस्थानेषु अगतपूर्वाया वा
दिशायामश्रुतपूर्वाया च नामप्रज्ञमो सम्बुद्ध्येदिति ।

“कुतो न सम्बुद्ध्येदिति ?

‘यत् खलु पुनर्महाराज, तस्य प्रज्ञया कृतमनित्यमिति वा
दुःखमिति वाऽज्ञात्मेति वा ततो न सम्बुद्ध्येदिति ।

‘‘मोहो पन’स्स, भन्ते, कुहि गच्छती ’ति ?

‘‘मोहो खो, महाराज, आणे उप्प’नमत्ते तत्थेव निरुज्झती ’ति ।

१-‘‘ओपम्म करोही ’ति ।

‘‘यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो अधकारगेहे पदीप
५ आरोपेय्य, ततो अधकारो निरुज्झेय्य आलोको पातुभवेय्य, एवमेव
खो, महाराज, आणे उप्प’नमत्ते मोहो तत्थेव निरुज्झती ति ।

‘‘पञ्जा पन, भन्ते, कुहि गच्छती ’ति ?

‘‘पञ्जा पि खो, महाराज, सक्किच्चय कत्वा तत्थेव निरुज्झति ।

य पन ताय पञ्जाय कत अनिच्च ति वा दुक्ख ति वा अनत्ता ति वा
१० त न निरुज्झती ’ति ।

‘‘भन्ते नागसेन, य पने’त ब्रूसि-‘पञ्जा सक्किच्चय कत्वा
तत्थेव निरुज्झति । य पन ताय पञ्जाय कत अनिच्च ति वा दुक्ख
ति वा अनत्ता ति वा त न निरुज्झतीति, २-तस्स ओपम्म करोही ’ति ।

‘‘यथा, महाराज, यो कोचि पुरिसो रत्ति लेख पेसेतुकामो
१५ लेखक पक्कोसापेत्वा पदीप आरोपेत्वा लेख लिखापेय्य । लिखिते
पन लेखे पदीप विज्झापेय्य । विज्झापिते पि पदीपे लेख न
विनस्सेय्य । एवमेव खो, महाराज, पञ्जा सक्किच्चय कत्वा तत्थेव
निरुज्झति, य पन ताय पञ्जाय कत अनिच्च’ति वा दुक्ख’ति वा
अनत्ता’ति वा त न निरुज्झती’ति ।

२० ३-‘‘भिय्यो ओपम्म करोही’ति ।

‘‘यथा, महाराज, पुरत्थिमेसु जनपदेसु मनुस्सा अनुघर
पञ्च पञ्च उदकघटकानि ठपेन्ति आलिम्पन विज्झापेतु । घरे
पदित्ते तानि पञ्च उदकघटकानि घरस्सूपरि खिपन्ति । ततो
अग्नि विज्झायति । किन्नु खो, महाराज, तेस मनुस्सान एव होति
२५ -‘पुन तेहि घटेहि घटकिच्च करिस्सामा’ति ?

“मोह पुनरस्य, भदन्त, कुतो गच्छती”ति ?

“मोह खलु महाराज, ज्ञाने उत्पन्नमात्रे तत्रैव निरुध्यत”इति ।

१-“औपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषोऽधकारगेहे प्रदीप-
मारोपयेत्, ततोऽन्धकारो निरुध्यात्, आलोक प्रादुर्भवेत्, एवमेव ५
खलु, महाराज, ज्ञाने उत्पन्नमात्रे मोहस्तत्रैव निरुध्यत”इति ।

“प्रज्ञा पुनर्भदन्त कुतो गच्छती”ति ?

“प्रज्ञाऽपि खलु, महाराज, स्वकृत्य कृत्वा तत्रैव निरुध्यति ।

यत्पुनस्तया प्रज्ञया कृतमनित्यमिति वा दुःखमिति वाऽनात्मेति वा
त न निरुध्यती”ति । १०

“भदन्त, नागसेन यत्पुनरेतद् ब्रवीषि-‘प्रज्ञा स्वकृत्य कृत्वा
तत्रैव निरुध्यते । यत्पुनस्तया प्रज्ञया कृतमनित्यमिति वा दुःख
मिति वाऽनात्मेति वा तन्न निरुध्यति’इति, २-तस्यौपम्यकुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, यः कश्चित् पुरुषो रात्रौ लेख प्रेषयितुकामो
लेखकं प्रक्रोश्य प्रदीपमारोप्य लेखं लेखयेत् । लिखिते १५
पुनर्लेखे प्रदीपं विध्मापयेत् । विध्मापितेऽपि प्रदीपे लेखो न
विनश्येत् । एवमेव खलु, महाराज, प्रज्ञा स्वकृत्य कृत्वा तत्रैव
निरुध्यते, यत्पुनस्तया प्रज्ञया कृतमनित्यमिति वा दुःखमिति वाऽ-
नात्मेति वा तन्न निरुध्यत”इति ।

३-“भूय औपम्य कुर्वि”ति । २०

“यथा, महाराज, पौरस्त्येषु जनपदेषु मनुष्या अनुगृह
पञ्च पञ्चोदकघटकानि स्थापयन्ति आलेपनं विध्यापयितुम् । गृहे
प्रदीपे तानि पञ्च पञ्चोदकघटकानि गृहस्योपरि क्षिपन्ति । ततो-
ऽग्निविध्मायते । किन्तु खलु, महाराज, तेषां मनुष्याणामेवं भवति
-‘पुनस्तैर्घटैर्घटकृत्य करिष्याम’ इति ? २५

“न हि, भन्ते । अल तेहि घटेहि । किं तेहि घटेही’ ति ।

- “यथा, महाराज, पञ्च उदकघटकानि, एव पञ्चिन्द्रियानि ददृब्बानि—सद्धिन्द्रिय, वीरियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय, समाधिन्द्रिय, पञ्चिन्द्रिय । यथा ते मनुस्सा, एव योगावचरो ददृब्बो । यथा अग्नि,
 १० एव किलेसा ददृब्बा । यथा पञ्चहि उदकघटकेहि अग्नि विज्झापियति, एव पञ्चिन्द्रियेहि किलेसा विज्झापियन्ति । विज्झापिता पि किलेसा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खो, महाराज, पञ्चा सक्किञ्चय कत्वा तत्थेव निरुज्झति, य पन ताथ पञ्चाय कत अनिच्च’ति वा दुक्ख’ ति वा अनत्ता ति वा त न निरुज्झती”ति ।

- १० ४—“भिय्यो ओपम्म करोही’ ति ।

“यथा, महाराज, वेज्जो पञ्चमूलभेसज्जानि गहेत्वा गिलानक उपसङ्कमत्वा तानि पञ्चमूलभेसज्जानि पिसित्वा गिलानक पायेय्य, तेहि च दोसा निद्धमेय्यु । किं नु खो, महाराज, तस्स वेज्जस्स एव होति—‘पुन तेहि पञ्चमूलभेसज्जेहि भेसज्जकिच्च करिस्सामी”’ति ?

- १० “न हि, भन्ते ? अल तेहि पञ्चमूलभेसज्जेहि । किं तेहि पञ्चमूल-
 भेसज्जेही’ति ।

- “यथा, महाराज, पञ्चमूलभेसज्जानि, एव पञ्चिन्द्रियानि ददृब्बानि—सद्धिन्द्रिय वीरियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय, समाधिन्द्रिय, पञ्चिन्द्रिय । यथा वेज्जो, एव योगावचरो ददृब्बो । यथा व्याधि, एव
 १० किलेसा ददृब्बा । यथा व्याधितो पुरिसो, एव पुथुज्जनो ददृब्बो । यथा पञ्चमूलभेसज्जेहि गिलानस्स दोसा निद्धन्ता, दोसे निद्धते गिलानो अरोगो होति, एव पञ्चिन्द्रियेहि किलेसा निद्धमीयन्ति । निद्धमिता च किलेसा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खो, महाराज, पञ्चा सक्किञ्चय

“न हि, भदन्त । अल तैघटे । किं तैघटैरि’ ति ।

“यथा, महाराज, पञ्चोदकघटकानि एव पञ्चेन्द्रियाणि द्रष्टव्यानि—श्रद्धेन्द्रिय वीर्येन्द्रिय, स्मृतीन्द्रिय, समाधीन्द्रिय, प्रज्ञेन्द्रियम् । यथा ते मनुष्या एव योगावचरो द्रष्टव्य । यथाऽग्निरेव क्लेशा द्रष्टव्या । यथा पञ्चभिरुदकघटकैरग्निविधमाप्यते, एव पञ्चेन्द्रियै क्लेशा विध्याप्यन्ते । विध्मापिता अपि क्लेशा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खलु, महाराज, प्रज्ञा स्वकृत्य कृत्वा तत्रैव निरुध्यते, यत्पुनस्तया प्रज्ञया कृतमनित्यमिति वा दु खमिति वाऽनात्मैति वा तन्न निरुध्यत”इति ।

४—“भूय औपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, वैद्य पञ्चमूलभैषज्यानि गृहीत्वा ग्लानक-मुपसङ्क्रम्य तानि पञ्चमूलभैषज्यानि पिष्ट्वा ग्लानक पाययेत्, तैश्च दोषा निधमेयु । किन्तु खलु, महाराज, तस्स वैद्यस्यैव भवति—‘पुनस्तै पञ्चमूलभैषज्यैर्भैषज्यकृत्य करिष्यामी’ ति ?

“नहि, भदन्त, अल तै पञ्चमूलभैषज्ये । किं ते पञ्चमूल-भैषज्यैरि”ति ।

“यथा, महाराज, पञ्चमूलभैषज्यानि, एव पञ्चेन्द्रियाणि द्रष्टव्यानि—श्रद्धेन्द्रिय, वीर्येन्द्रिय, स्मृतीन्द्रिय, समाधीन्द्रिय प्रज्ञेन्द्रियम् । यथा वैद्य एव योगावचरो द्रष्टव्य । यथा व्याधिरेव क्लेशा द्रष्टव्या । यथा व्याधित पुरुष एव पृथग्जनो द्रष्टव्य । यथा पञ्चमूलभैषज्यैर्ग्लानस्य दाषा निर्धर्मा, दोषे निधमति ग्लानोऽ-रोगो भवति, एव पञ्चेन्द्रिये क्लेशा निध्मायन्ते । निर्धर्माश्च क्लेशा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खलु, महाराज, प्रज्ञा स्वकृत्य

कत्वा तत्थेव निरुज्झति । य पन ताय पञ्चाय कत अनिच्च'ति वा दुक्ख'ति वा अनत्ता ति वा त न निरुज्झती ति ।

५-“भिय्यो ओपम्म करोही ति ।

“यथा, महाराज, सङ्गामावचरो योधो पञ्च कण्डानि गहेत्वा
५ सङ्गाम ओतरेय्य परसेन विजेतु । सो सङ्गामगतो तानि पञ्च
कण्डानि खिपेय्य । तेहि च परसेना भिज्जेय्य । किन्तु खो, महाराज,
तस्स सङ्गामावचरस्स योधस्स एव होति--‘पुन तेहि कण्डेहि
कण्डकिच्च करिस्सामी’ ति ?

“न हि, भन्ते । अल तेहि कण्डेहि, किं तेहि कण्डेही”ति ।

१ “यथा, महाराज, पञ्च कण्डानि, एव पश्चिन्द्रियानि दट्ठब्बानि—
सद्धिन्द्रियं, वीरियिन्द्रियं, सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, पञ्चिन्द्रियं ।
यथा, महाराज, सङ्गामावचरो योधो, एव, महाराज, योगावचरो
दट्ठब्बो । यथा परसेना, एवं किलेसा दट्ठब्बा । यथा पञ्चहि कण्डेहि
परसेना भिज्जति, एव पश्चिन्द्रियेहि किलेसा भिज्जन्ति । भग्गा च
१५ किलेसा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खो, महाराज, पञ्चा सकिञ्चय
कत्वा तत्थेव निरुज्झति । य पन ताय पञ्चाय कत अनिच्च ति वा
दुक्ख ति वा अनत्ता'ति वा, त न निरुज्झती”ति ।

“कल्लो'सि, भन्ते नागसेना ति ।

१२-कायिका चेतसिका च वेदना

राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो न पटिसन्दहति वेदेति सो
१ किञ्चि दुक्खं वेदन' ति ? थेरो आह—“किञ्चि वेदेति किञ्चि न
वेदेती' ति ।

“किं वेदेति, किं न वेदेती ति ?

कृत्वा तत्रैव निरुध्यते । यत्पुनस्तथा प्रज्ञया कृतमनित्यमिति वा दुःखमिति वा तन्न निरुध्यत' इति ।

५- 'भूय औपम्यं कुर्वि'ति ।

"यथा, महाराज, सङ्ग्रामावचरो योधः पञ्चकाण्डानि गृहीत्वा सङ्ग्राममवतरेत् परसेनां विजेतुम् । स सङ्ग्रामगतस्नानि पञ्च काण्डानि क्षिपेत् । तैश्च परसेनां भिद्येत् । किन्तु खलु, महाराज, तस्य सङ्ग्रामावचरस्य योधस्यैव भवति- 'पुनस्तैः काण्डैः काण्डकृत्यं करिष्यामी'ति ?

'न हि, भदन्त, अलं तं काण्डैः, किं ते काण्डैरिति ।

"यथा, महाराज, पञ्चकाण्डानि एव पञ्चेन्द्रियाणि द्रष्टव्यानि- श्रद्धेन्द्रियं, वीर्येन्द्रियं, स्मृतीन्द्रियं, समाधीन्द्रियं, प्रज्ञेन्द्रियम् । यथा महाराज, सङ्ग्रामावचरो योधः, एव, महाराज, योगावचरो द्रष्टव्यः । यथा परसेना, एव क्लेशा द्रष्टव्याः । यथा पञ्चभिः काण्डैः परसेनां भिद्यते एव पञ्चेन्द्रिये क्लेशा भिद्यन्ते । भङ्गाश्च क्लेशा न पुनः सम्भवन्ति । एवमेव खलु, महाराज, प्रज्ञा स्वकृत्यं कृत्वा तत्रैव निरुध्यते । यत्पुनस्तथा प्रज्ञया कृतमनित्यमिति वा दुःखमिति वा ज्ञात्मेति वा, तन्न निरुध्यतीति ।

"कल्योऽसि, भदन्त नागसेने'ति ।

१२- कायिकी चैतसिकी च वेदना

राजाऽऽह- "भदन्त नागसेन, यो न प्रतिसन्दधाति वेदयति स किञ्चिद्दुःखावेदनामिति ? स्थविर आह- "किञ्चिद् वेदयति, किञ्चिन्न वेदयति ।

"किं वेदयती, किं न वेदयती'ति ?

“कायिक, महाराज, वेदन वेदेति, चेतसिक वेदन न वेदेती”ति ।

“कथं भन्ते, कायिक वेदन वेदेति, कथं चेतसिक वेदन न वेदेती”ति ?

- ५ “यो हेतुः यो पञ्चयः कायिकाय दुःखवेदनाय उप्पत्तिया, तस्स हेतुस्स तस्स पञ्चयस्स अनुपरमा कायिक दुःखवेदन वेदेति, यो हेतुः यो पञ्चयः चेतसिकाय दुःखवेदनाय उप्पत्तिया, तस्स हेतुस्स तस्स पञ्चयस्स उपरमा चेतसिक दुःखवेदन न वेदेति । भासितं पेत्तं, महाराज, भगवता—‘सो एकं वेदनं वेदेति कायिकं न चेतसिकं’ति ।

“भन्ते नागसेन, यो दुःख वेदनं वेदेति, कस्मात् सो न परिनिब्बायतीति ?

“नत्थि महाराज, अरहन्तो अनुनयो वा पटिघो वा । न च अरहन्तो अपक्कं पातेन्ति । परिपाक आगमेन्ति पण्डिता ।

- १५ भासितं पेत्तं, महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—
‘नाभिनन्दामि मरणं नाभिनन्दामि जीवितं ।

कालं च पटिकङ्खामि निब्बिस्स भत्तको यथा’ ॥

‘नाभिनन्दामि मरणं नाभिनन्दामि जीवितं ।

कालं च पटिकङ्खामि सम्पजानो पटिस्सुतो”ति ।

- २ “कल्लो”सि, भन्ते नागसेनाति ।

१३-वेदनायो

राजा आह—“भन्ते नागसेन, सुखा वेदना कुसला वा अकुसला वा अब्याकता वा”ति ।

“सिया, महाराज, कुसला, सिया अकुसला, सिया अब्याकता”ति ।

“कायिकी महाराज, वेदना वेदयति, चैतसिकी वेदना न वेदयती”ति ।

“कथं भदन्त, कायिकी वेदना वेदयति, कथं चैतसिकी वेदनान वेदयती”ति ?

“यो हेतुय प्रत्यय कायिक्या दुःखवेदनाया उत्पत्ते, तस्य हेतोस्तस्य प्रत्ययस्यानुपरमात् कायिकी दुःख वेदना वेद, यो हेतुय प्रत्ययश्चैतसिक्या दुःखवेदनाया उत्पत्ते, तस्य हेतोस्तस्य प्रत्ययस्योपरमाच्चैतसिकी दुःखवेदना न वेद । भाषित पुनरेतं महाराज, भगवता— स एका वेदना वेदयति कायिकी न चैतसिकीमि”ति । १०

“भदन्त नागसेन, यं दुःखा वेदना वेदयति, कस्मात् स न परिनिर्वायित”इति ?

“नास्ति, महाराज, अहतोऽनुनयो वा प्रतिघो वा । न चाहन्तोऽपक्व पातयन्ति । परिपाकमागमयन्ति पण्डिता । भाषित पुनरेतं महाराज, स्थविरेण सारिपुत्रेण धम्मसेनापनिना— ११

‘नाभिनन्दामि मरणं नाभिनन्दामि जीवितम् ।

कालं च प्रतिकाक्षामि निर्वेशं भृतको यथा ॥

‘नाभिनन्दामि मरणं नाभिनन्दामि जीवितम् ।

कालं च प्रतिकाक्षामि सम्प्रजानान् प्रतिश्रुत”इति ॥

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने । त । २०

१३—वेदना

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, सुखा वेदना कुशला वाऽकुशला वाऽव्याकृता वे”ति ?

“स्यामहाराज, कुशला, स्यादकुशला, स्यादव्याकृते”ति ।

“यदि, भन्ते, कुसला न दुःखा, यदि दुःखा न कुसला, कुसल दुःख’ति नुप्पज्जती”ति ।

“त किं मञ्जसि, महाराज, इध पुरिसस्स हत्थे तत्त अयोगुल निक्खिपेय्य, दुत्तिये हत्थे सीत हिमपिण्ड निक्खिपेय्य । किं नु खो, महाराज, उभो पि ते दहेय्यु’ति ?

‘आम, भन्ते, उभो पि ते दहेय्यु’ति ।

“किं नु खो ते, महाराज, उभो’पि उण्हा”ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“किं पन ते, महाराज, उभो पि सीतला”ति ?

१० “न हि, भन्ते”ति ।

“आजानाहि निग्गह । यदि तत्त दहति, न च ते उभो पि उण्हा । तेन नुप्पज्जति । यदि सीतल दहति, न च ते उभो पि सीतला । तेन नुप्पज्जति । किस्स पन ते, महाराज, उभो पि दहन्ति न च ते उभो पि उण्हा, न च ते उभो पि सीतला । एक उण्हा एक सीतल उभो पि ते दहन्ति । तेन नुप्पज्जती”ति ।

“नाह पटिबलो तथा वादिना सद्धिं सल्लपितु । साधु, अत्थ जप्पेही”ति ।

ततो थेरो अभिषम्मसयुत्ताय कथाय राजान मिलिन्द सञ्जपेसि—“छयिमानि, महाराज, गेहनिस्सितानि सोमनस्सानि, छ नेक्खम्मनिस्सितानि सोमनस्सानि । छ गेहनिस्सितानि दोमनस्सानि, छ नेक्खम्मनिस्सितानि दोमनस्सानि । छ गेहनिस्सिता उपेक्खा, छ नेक्खम्मनिस्सिता उपेक्खा”ति इमानि छ छक्कानि । अतीता’पि छत्तिंसविधा वेदना, अनागता’पि

“यदि, भदन्त, कुशला न दुःखा, यदि दुःखा न कुशला, कुशलं दुःखमिति नोत्पद्यते” इति ।

“तत्किं मन्यसे, महाराज, इह पुरुषस्य हस्ते तप्तमयोऽङ्गुलिं निक्षिप्येत, द्वितीये हस्ते शीतं हिमपिण्डं निक्षिप्येत । किं नु खलु, महाराज, उभे अपि ते दहेतामि” इति ?

“आम्, महाराज, उभे अपि ते दहेतामि” इति ।

“किं नु खलु ते उभे अप्युष्णे” इति ?

“न हि, भदन्ते” इति ।

“किम्पुनस्ते, महाराज, उभे अपि शीतले” इति ?

“न हि, भदन्ते” इति ।

“आजानीहि निग्रहम् । यदि तप्तं दहति, न च ते उभे अप्युष्णे । तेन नोत्पद्यते । यदि शीतलं दहति, न च ते उभे अपि शीतले । तेन नोत्पद्यते । कस्मात् पुनस्ते, महाराज, उभे अपि दहतो न च ते उभे अप्युष्णे, न च ते उभे अपि शीतले । एकमुष्णमेकं शीतलमुभे अपि ते दहत । तेन नोत्पद्यते” इति ।

“नाहं प्रतिबलस्त्वया वादिना सार्धं संलपितुम् । माघु, अथ जल्पे” इति ।

ततः स्थविरोऽभिधमसयुक्तया कथया राजानं मिलिन्दं समजिज्ञापत्—“षडिमानि, महाराज, गेहानि श्रितानि सौमनस्यानि, षड् नैष्कर्म्यानि श्रितानि सोमनस्यानि । षड् गेहानि श्रितानि २० दौमनस्यानि, षड् नैष्कर्म्यानि श्रितानि दौर्मनस्यानि । षड् गेहानि श्रिता उपेक्षा, षड् नैष्कर्म्यानि श्रिता उपेक्षा इतीमानि षट् षट्काणि । अतीताऽपि षट्त्रिंशद्विधा वेदना, अनागताऽपि

छत्तिसविधा वेदना, पञ्चवृष्णापि छत्तिसविधा वेदना, तदेकजम्भमभिसञ्जृह्णित्वा अभिसम्पिण्डेत्वा अट्टसत वेदना होन्ती' ति ।

“कल्लो'सि, भन्ते नागसेना' ति ।

१४—को पटिसन्दहति

राजा आह—“भन्ते नागसेन को पटिसन्दहती' ति ? थेरो

५ आह—“नामरूप खो, महाराज, पटिसन्दहती' ति ।

“किं इमं येव नामरूप पटिसन्दहती' ति ?

“न खो, महाराज, इमं येव नामरूप पटिसन्दहति । इमिना पन महाराज, नामरूपेन कम्म करोति सोभण वा पापक वा । तेन कम्मेन अञ्ज नामरूप पटिसन्दहती' ति ।

१० “यदि, भन्ते, न इमं येव नामरूप पटिसन्दहति, ननु सो मुत्तो भविस्सति पापकेहि कम्मेही' ति ? थेरो आह—“यदि न पटि सन्दहेय्य मुत्तो भवेय्य पापकेहि कम्मेही । यस्मा च खो, महाराज, पटिसन्दहति, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही' ति ।

१—“ओपम्म करोही' ति ।

१५ “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो अञ्जतरस्स पुरिसस्स अम्ब अवहरेय्य । तमे'न अम्बसामिको गहत्वा रञ्जो दस्सेय्य—‘इमिना, देव, पुरिसेन मय्ह अम्बा अवहटा ति । सो एव वदेय्य—‘ना'ह, देव, इमस्स अम्बे अवहरामि । अञ्जे ते अम्बा ये इमिना रोपिता । अञ्जे ते अम्बा ये मया अवहटा । ना ह दण्डप्पत्तो' ति ।

२ किं नु खो सो, महाराज, पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या' ति ?

“आम भन्ते, दण्डप्पत्तो भवेय्या' ति ।

“केन कारणेना' ति ?

षट्त्रिंशद्विधा वेदना , प्रत्युत्पन्ना अपि षट्त्रिंशद्विधा वेदना
तदेकत्राभिसमूह्याभिसम्पिण्ड्याष्टशत वेदना भवन्तो 'ति ।

कल्योऽसि, भदन्त नागसेने"ति ।

१४—क प्रतिसन्दधाति

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, क प्रतिसन्दधाती”ति ? स्थविर
आह—“नामरूप खलु, महाराज प्रतिसदधाती”ति ।

“किमिदमेव नामरूप प्रतिसदधाती”ति ?

“न खलु, महाराज, इदमेव नामरूप प्रतिसन्दधाति । अनेन
पुनर्महाराज, नामरूपेण कम् करोति शोभन वा पापक वा । तेन
कमणाऽन्यन्नामरूप प्रतिसन्दधाती”ति ।

‘यदि, भदन्त, नेदमेव नामरूप प्रतिसन्दधाति, ननु स मुक्तो
भविष्यति पापकै कर्मभिरिति ? स्थविर आह—“यदि न प्रति
सन्दध्यान्मुक्तो भवेत् पापकै कर्माभ । यस्माच्च खलु, महाराज,
प्रतिसदधाति, तस्मान्न मुक्त पापकै कर्मभिरिति ।

१—“औपम्यं कुर्वि”ति ।

‘यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषोऽयनरस्य पुरुषस्या- १५
अमवहरेत् । तमेनमात्रस्वामिको गृहीत्वा राज्ञे दशयेत्—
‘अनेन, देव, पुरुषेण ममात्रा अवहृता इति । स एव वदेत्—
‘नाह, देव, अस्याऽत्रावह्वरामि । अन्ये ते आत्रा येजेन
रोपिना । अये ते आत्रा ये मयाऽवहृता । नाह दण्डप्राप्तो’इति ।
किन्तु खलु स, महाराज, पुरुषो दण्डप्राप्तो भवेदि’ति ? २

“आम, भदन, दण्डप्राप्तो भवेदि”ति ।

‘केन कारणेने’ति ?

“किञ्चापि सो एव वदेय्य—‘पुरिम, भन्ते, अम्ब अप्पच्चक्खाय पच्छिमेन अम्बेन सो पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या”’ति ।

“एवमेव खो, महाराज, इमिना नामरूपेन कम्म करोति सोभन वा पापक वा । तेन कम्मेन अञ्ज नामरूप पटिसन्दहति ।
५ तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति ।

२—“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कोच्चिदे’व पुरिसो अञ्जतरस्स पुरिसस्स सालि अवहरेय्य पे उच्छु अवहरेय्य पे यथा, महाराज, कोच्चि पुरिसो हेमन्तकाले अग्निं जालेत्वा विसिब्बेत्वा अविज्झापेत्वा
१ पक्कमेय्य । अथ खो सो अग्निं अञ्जतरस्स पुरिसस्स खेत्त इहेय्य । तमे’न खेत्तसामिको गहेत्वा रञ्जो दस्सेय्य—‘इमिना, देव, पुरिसेन मय्ह खेत्त दड्ढु’ति । सो एव वदेय्य—‘नाह, देव, इमस्स खेत्त ज्ञापेमि । अञ्जो सो अग्निं यो मया अविज्झापितो, अञ्जो सो अग्निं, येनि’मस्स खेत्त दड्ढु । ना’ह दण्डप्पत्तो ति । किंनु खो सो,
१५ महाराज, पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या”’ति ?

“आम, भन्ते, दण्डप्पत्तो भवेय्या” ति ।

“केन कारणेना ’ति ?

“किञ्चापि सो एव वदेय्य, पुरिम, भन्ते, अग्निं अप्पच्चक्खाय पच्छिमेन अग्निना सो पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या”’ति ।

२० “एवमेव खो, महाराज, इमिना नामरूपेन कम्म करोति सोभन न वा पापक वा, तेन कम्मेन अञ्ज नामरूप पटिसन्दहति, तस्मा नमुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति ।

३—“भिय्यो ओपम्म करोही ’ति ।

“किञ्चापि स एव वदेत्—‘पूव, भदन्त, आम्नमाप्रत्याग्याय पश्चिमेनाग्ने स पुरुषो दण्डप्राप्तो भवेदि’”ति ।

‘एवमेव खलु, महाराज, अनेन नामरूपेण कम करोति शोभन वा पापक वा । तेन कमणाऽन्यन्नामरूप प्रतिसन्दधाति । तस्मान्न मुक्त पापकै कमभिरिति ।

२—“भूय औपम्य कुर्वि’ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषोऽन्यतरस्य पुरुषस्य शालिमवहरेत् पे प्रा० इक्षुमवहरेत् प्रा० यथा, महाराज, कश्चित् पुरुषो हेमन्तकालेऽग्निं ज्वालयित्वा विसीव्याविध्याप्य प्रक्रमेत् । अथ खलु सोऽग्निरन्यतरस्य पुरुषस्य क्षेत्रं दहेत् । १० तमेन क्षेत्रस्वामिको गृहीत्वा राज्ञे दशयेत्—‘अनेन, देव, पुरुषेण मम क्षेत्रं दग्धमिति । स एव वदेत्—‘नाह, देव, अस्य क्षेत्रं मापयामि । अन्य सोऽग्निर्यो मयाऽविध्मापित, अन्य सोऽग्नि र्येनास्य क्षेत्रं दग्धम् । नाह दण्डप्राप्त’इति । किन्तु खलु स, महाराज पुरुषो दण्डप्राप्तो भवेदि’ति ?

“आम् भदन्त, दण्डप्राप्तो भवेदि’ति ।

“केन कारणेनेति ?

“किञ्चापि स एव वदेत्, पूव, भदन्त, अग्निमाप्रत्याख्याय पश्चिमेनाग्निना स पुरुषो दण्डप्राप्तो भवेदि’ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, अनेन नामरूपेण कम करोति शोभन वा पापक वा, तेन कमणाऽन्यन्नामरूप प्रतिसन्दधाति, तस्मान्मुक्त पापकै कमभि’रिति ।

३—“भूय औपम्य कुर्वि’ति ।

“यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पदीप आदाय पासाद अभिरूहिन्वा भुञ्जेय्य । पदीपो ज्ञायमानो तिण ज्ञापेय्य, तिण ज्ञाय मान घर ज्ञापेय्य । घर ज्ञायमान गाम ज्ञापेय्य । गामजनो त पुरिसं गहेत्वा एव वदेय्य ‘किस्स त्व भो पुरिस, गाम ज्ञापेसी ति ?
 ५ सो एव वदेय्य—“ना ह, भो, गाम ज्ञापेसि, अञ्जो सो पदीपग्गि यस्सा ह आलोकेन भुञ्जि, अञ्जो सो अग्गि येन गामो ज्ञापितो’ति । ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्यु । कस्स त्व, महाराज, अत्थ धारेय्यासी’ ति ।

“गामजनस्स, भन्ते ति ।

५ “किंकारणा’ति ?

“किञ्चा’पि सो एव वदेय्य, अपि च ततो एव सो अग्गि निब्बत्तो ति ।

“एवमेव खो, महाराज, किञ्चा’पि अञ्ज मारणान्तिक नामरूप, अञ्ज पटिसिघिस्मि नामरूप, अपि च ततो येव त निब्बत्त
 ५ तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्महे’ति ।

४—“भिय्यो ओपम्य करोही ति ।

“यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो दहर्हि दारिक वारेत्वा सुद्ध दत्वा पक्कमेय्य । सा अपरेन समयेन महती अस्स वयप्पत्ता ततो अञ्जो पुरिसो सुद्ध दत्वा विवाह करेय्य । इतरो आगन्त्वा एव
 ५ वदेय्य—‘किस्स पन मे त्व अम्भो पुरिस भरिय नेसी’ति ? सो एव वदेय्य—ना’ह तव भरिय नेमि । अञ्जा सा दारिका दहरी तरुणी, या तथा वारिता च दिन्नसुद्धा च, अञ्जा’य दारिका महती वयप्पत्ता मया वारिता च दिन्नसुद्धा चा’ति । ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्यु । कस्स त्व, महाराज, अत्थ धारेय्यासी ति ?

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुष प्रदीपमादाय प्रासाद-
मभिरूह्य भुञ्जीत । प्रदीपो ध्मायमानस्तृण ध्मापयेत्, तृण ध्माय
मान गृह ध्मापयेत् । गृह ध्मायमान ग्राम ध्मापयेत् । ग्रामजनस्त पुरुष
गृहोत्वा एव वदेत्—‘कस्मात् त्व, भो पुरुष, ग्राम ध्मापयसी ति ?
स एव वदेत्—‘नाह, भो, ग्राम ध्मापयामि । अन्य स प्रदीपाग्नि ५
यस्याहमालोकेनाभोक्ष, अय सोऽग्निर्येन ग्रामो ध्मापित इति ।
ते विवदमानास्तवान्तिक आगच्छेयु । कस्य त्व, महाराज,
अथ धारये रिति ?

“ग्रामजनस्य, भदन्त”ति ।

“किञ्छारणादि”ति ?

१०

“किञ्चापि स एव वदेत्, अपि च तत एव सोऽग्नि
निवृत्त इति ।

“एवमेव खलु, महाराज, किञ्चाप्यन्य भारणान्तिकं नामरूप,
अन्यत् प्रतिसन्धौ नामरूप, अपि च तत एव तन्निवृत्त,
तस्मान्न मुक्त पापकै कमभिरि”ति ।

१५

४—“भूय औपम्य कुर्वि ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषो दहरी दारिका वारयित्वा
शुल्क दत्वा प्रक्रामेत् । साज्जरेण समयेन महती स्याद् वय प्राप्ता ।
ततोऽन्य पुरुष शुल्क दत्वा विवाह कुर्यात् । इतर आगत्येव
वदेत्—‘कस्मात् पुनर्मे त्व, भो पुरुष, भार्या नयसी ति ? स एव १०
वदेत्—‘नाह तव स्त्रिय नयामि । अन्या सा दारिका दहरी नरुणी
या त्वया वृता दत्तशुल्का च, अन्येय दारिका महती वय प्राप्ता
वृता च दत्तशुल्का चेति । ते विवदमानास्तवान्तिक
मागच्छेयु । कस्य त्व, महाराज, अथ धारयेरि”ति ?

“पुरिमस्स, भन्ते”ति ।

“किं कारणा ति ?

“किंचा’पि सो एव वदेय्य, अपि च ततो एव सा महती निब्बत्ता’ति ।

५ “एवमेव खो, महाराज किंचा पि अञ्ज मारणन्तिक नामरूप, अञ्ज पटिसिद्धिस्मि नामरूप । अपि च ततो येव त निब्बत्त । तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही ति ।

५-“भिण्णो ओपम्म करोही ति ।

“यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो गोपालकस्स हत्थतो
१० खीरघट किणित्वा तस्सेव हत्थे निक्खिपित्वा पक्कमेय्य-‘स्वे गहेत्वा गमिस्सामी ति। तवपरज्जु दधि सम्पज्जेय्य । सोआगत्वा एव वदेय्य-
‘देहि मे खीरघट ति । सो दधि दस्सेय्य । इतरो एव वदेय्य-‘नाह तव हत्थतो दधि किणामि, देहि मे खीरघट ति । सो एव वदेय्य-
‘अजानतो ते खीर दधिभूत ति । विवदमाना तव सत्तिके आग-
११ च्छेय्यु । कस्स त्व, महाराज, अत्थ धारेय्यासी”ति ?

“गोपालकस्स, भन्ते”ति ।

“किंकारणा ति ।

“किंचा’पि सो एव वदेय्य-‘अपि च ततो येव त निब्बत्त”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, किञ्चा पि अञ्ज मारणन्तिक नामरूप,
२० अञ्ज पटिसिद्धिस्मि नामरूप । अपि च ततो येव त निब्बत्त । तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति ?

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ति ।

“पूवस्य, भदन्ते”ति ।

“किङ्कारणादि ति ?

“किञ्चापि स एव वदेत्, अपि च तत एव सा महती निवृत्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, किञ्चाप्यन्यन्मारणान्तिक नामरूपम्, अन्यत् प्रतिसाधौ नामरूपम् । अपि च तत एव तन्निवृत्तम् । तस्मान्न परिमुक्त पापकै कमभिरि”ति ।

५-‘ भूय औपम्य कुर्वि ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषो गोपालकस्य हस्ततो क्षीरघट क्रीत्वा तस्यैव हस्ते निक्षिप्य प्रक्रामेत्—‘स्वो गृहीत्वा गमिष्यामी ति । तदपरेद्यवि दधि सम्पद्येत । स आगत्यैव वदेत् ‘देहि मे क्षीरघटमि ति । स दधि दशयेत् । इतर एव वदेत्—‘नाह तव हस्ततो दधि क्रीणामि, देहि मे क्षीरघटमि’ति । स एव वदेत् ‘अजानतस्ते क्षीर दधिभूतमि’ति । तौ विवदमानौ तवान्तिकमागच्छेताम् । कस्य त्व, महाराज, अथ धारयेरि ति ?

“गोपालकस्य, भदन्ते ति ।

“किङ्कारणादि”ति ?

“किञ्चापि स एव वदेत्—‘अपि च तत एव तन्निवृत्तमि” ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, किञ्चाप्यन्यन्मारणान्तिक नामरूपम्, अन्यत् प्रतिसाधौ नामरूपम् । अपि च तत एव तन्निवृत्तम् । तस्मान्न परिमुक्त पापकै कमभिरि’ ति ।

“कह्योऽसि, भदन्त नागसेने’ ति ।

१५—ननु नागसेनो परिसन्दहिस्सति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, त्वं पन पटिसन्दहिस्ससी ’ति ?

“अल, महाराज, किं ते तेन पुच्छितेन । ननु मया पटिगञ्चेव अक्खात—‘सचे, महाराज, सउपादानो भविस्सामि, पटिसन्दहिस्सामि, सचे अनुपादानो भविस्सामि, न पटिसन्दहिस्सामी’ ’ति ।

१ “ओपम्म करोही ’ति ।

‘यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो रञ्जो अधिकार करेय्य, राजा तुट्ठो अधिकार ददेय्य, सा तेन अधिकारेण पञ्चहि कामगुणेहि सम्पित्तो सम्पिण्णभूतो परिचरेय्य, सो चे जनस्स आरोचेय्य ‘न मे राजा किञ्चि पटिकरोती ति । किंनु खो सो, महाराज,

१ पुरिसो युक्तकारी भवेय्या’ ’ति ?

“न हि, भन्ते ति ।

“एवमेव खो, महाराज, किं ते तेन पुच्छितेन । ननु मया पटिगञ्चेव अक्खात—‘सचे सउपादानो भविस्सामि, पटिसन्दहिस्सामि, सचे अनुपादानो भविस्सामि, न पटिसन्दहिस्सामी ’ति ।

१ “कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ ’ति ।

१६—कतम नाम रूपं च

राजा आह—“भन्ते नागसेन, यं पने’तं ब्रूसि—‘नाम रूप’ति, तत्थ कतम नाम कतम रूप ’ति ?

“यं तत्थ, महाराज, ओळारिक एत रूप, ये तत्थ सुखुमा चित्तचेतसिका धम्मा, एत नाम’ ’ति ।

१० “भन्ते नागसेन, केन कारणेन नाम येव न पटिसन्दहति, रूपं येव वा’ ’ति ?

१५—ननु नागसेन प्रतिसन्धास्यति

राजाऽऽह—‘भदन्त नागसेन, त्वं पुनः प्रतिसन्धास्यसी’ति ?

“अल, महाराज, किं ते तेन पृष्ठेन । ननु मया प्रतिगत्यैवाख्यात—चे महाराज, सोपादानो भविष्यामि, प्रतिसन्धास्यामि, चेदनुपादानो भविष्यामि, न प्रतिसन्धास्यामी’ति ।

१—“औपम्यं कुर्विषि ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषो राज्ञोऽधिकारं कुर्यात्, राजा तुष्टोऽधिकारं दद्यात्, स तेनाधिकारणं पञ्चमि कामगुणैः समर्पितं समङ्गीभूतं परिचरेत्, स चेज्जनस्यारोचयेत्—‘न मे राजा किञ्चित् प्रतिकरोतीति । किन्तु खलु स, महाराज, पुरुषो युक्तकारी भवेदि’ति ।

“न हि, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, किन्ते तेन पृष्ठेन । ननु मया प्रतिगत्यैवाख्यातम्—‘चेत् सोपादानो भविष्यामि, प्रतिसन्धास्यामि, चेदनुपादानो भविष्यामि, न प्रतिसन्धास्यामी’ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ति ।

१६—कतमन्नाम रूपं च

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यत्पुनरेतद् ब्रवीषि—‘नाम-रूपमि ति, तत्र कतमन्नाम कतमद् रूपमि’ति ?

“यत्तत्र, महाराज, औदारिकमेतद् रूपम्, ये तत्र सूक्ष्माश्चित्तचैतसिका धर्मा, एतन्नामे’ति ।

“भदन्त नागसेन, केन कारणेन नामैव न प्रतिसन्धास्यति, रूपमेव चे’ति ?

“अञ्जमञ्जूपनिस्सिता, महाराज, एते धम्मा एकतो व
उप्पज्जन्ती”ति ।

१-“ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कुक्कुटिया कलल न भवेय्य अण्ड पि न
भवेय्य, य च तत्थ कलल, य च अण्ड, उभो पे ते अञ्जमञ्जूपनि
स्सिता । एकतो’व नेस उप्पत्ति होति, एवमेव खो, महाराज,
यदि तत्थ नाम न भवेय्य, रूप पि न भवेय्य, यञ्चेव तत्थ नाम,
यञ्चेव तत्थ रूप, उभो पे ते अञ्जमञ्जूपनिस्सिता । एकतो’व
नेस उप्पत्ति होति । एवमेत दीघमद्धान सञ्चावित’ति ।

१० “कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

१७-तयो अद्वा

राजा आह-“भन्ते नागसेन, य पने’त ब्रूसि-‘दीघमद्धान’ति,
किमे’त अद्धान नामा’ति ?

“अतीतो, महाराज, अद्वा, अनागतो अद्वा, पच्चुप्पनो अद्वा”ति ।

“किं पन, भन्ते, सब्बे अद्वा अत्थी”ति ?

१५ “कोचि, महाराज, अद्वा अत्थि, कोचि नत्थी”ति ।

“कतमो पन, भन्ते, अत्थि, कतमो नत्थी”ति ?

“ये ते, महाराज, सङ्गारा अतीता विगता निरुद्धा विप
रिणता, सो अद्वा नत्थि । ये धम्मा विपाका, ये च विपाक-
धम्मधम्मा, ये च अञ्जत्र पटिसिद्धि देन्ति, सो अद्वा अत्थि । ये सत्ता
कालङ्कता अञ्जत्र उप्पन्ना, सो च अद्वा अत्थि । ये च सत्ता
परिनिब्बुता, सो च अद्वा नत्थि, परिनिब्बुतत्ता’ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

दुत्तियो वग्गो

“अन्योऽन्योपनि श्रिता, महाराज, एते धर्मा एकत एवो-
त्पद्यन्त” इति ।

१-“औपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, कुक्कुट्या कलल न भवेदण्डमपि न
भवेत्, यच्च तत्र कलल, यच्चाण्ड, उभे अपि एते अन्योन्योपनि -
श्रिते । एकत एव तयोस्तत्पत्तिर्भवति, एवमेव खलु, महाराज,
यदि तत्र नाम न भवेत् रूपमपि न भवेत्, यच्चैव तत्र नाम,
यच्चैव तत्र रूप, उभे अपि एते अन्योन्योपनि श्रिते । एकत एव
तयोस्तत्पत्तिर्भवति । एवमेत दीधमध्वान मध्वाविनमि”ति ।

“कल्योऽसि, भद त नागसेने”ति ।

१०

७-त्रयाऽध्वान

राजाऽऽह “भदन्त नागसेन, यत्पुनरेनद्ब्रवीषि-दीधमध्वानमि”ति,
किमेतदध्वा नामे”ति ?

“अतीतो, महाराज, अध्वा, अनागतोऽध्वा प्रत्युत्पन्नोऽध्वे”ति ।

“किम्पुनभदन्त, सर्वेऽध्वान सन्ती”ति ?

“कश्चिन्महाराज, अध्वाऽस्ति, कश्चिन्नास्तीति ।

११

“कतम पुनभदन्त, अस्ति, कतमो नास्ती”ति ?

“ये ते, महाराज, सस्कारा अनीता विगता निरुद्धा विप-
रिणता, सोऽध्वा नास्ति । ये धर्मा विपाका, ये च विपाक-
धर्मधर्मा, ये चान्यत्र प्रतिसन्धि ददति, सोऽध्वाऽस्ति । ये सत्त्वा
कालङ्कृता अन्यत्रोत्पन्ना, सोऽध्वा अस्ति । ये च सत्त्वा
परिनिवृता, स चाध्वा नास्ति, परिनिवृत्तत्वादि”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

द्वितीयोऽर्थः

१८—अद्धा अविज्जामूलका

राजा आह—“भन्ते नागसेन, अतीतस्स अद्धानस्स किं मूल, अनागतस्स अद्धानस्स किं मूल, पच्चुप्पन्नस्स अद्धानस्स किं मूल’ ति ?

“अतीतस्स च, महाराज, अद्धानस्स अनागतस्स च अद्धानस्स, पच्चुप्पन्नस्स च अद्धानस्स अविज्जा मूल । अविज्जापच्चया सङ्गारा, सङ्गारपच्चया विज्जाण, विज्जाणपच्चया नामरूप, नामरूपपच्चया सळायतन, सळायतनपच्चया फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदनापच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादान, उपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाति, जातिपच्चया जरामरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु’ पायासा सभवन्ति । एवमे’तस्स केवलस्स अद्धानस्स पुरिमा कोटि न पञ्चायती’ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना’ति ।

१९—पुरिमा कोटि न पञ्चायति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, य पने त ब्रूसि—‘पुरिमा कोटि न पञ्चायती’ति १—तस्स ओपम्म करोही’ति ।

“यथा, महाराज, पुरिसो परित्त बीज पठविय निक्खिपेय्य, ततो अडकुरो उट्ठहित्वा अनुपुब्बेन वुड्ढिं विरूढिह वेपुल्ल आपज्जित्वा फल ददेय्य, ततो बीज गहेत्वा पुन रोपेय्य, ततो’पि अडकुरो उट्ठहित्वा अनुपुब्बेन वुड्ढिं विरूढिह वेपुल्ल आपज्जित्वा फल ददेय्य । एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो’ति ?

“नत्थि, भन्ते”ति ।

२० “एवमेव खो, महाराज, अद्धानस्सा पि पुरिमा कोटि न पञ्चायती’ति ।

१८—अध्वानोऽविद्यामूलका

राजाऽऽह—“भन्ते नागसेन, अतीतस्याध्वन किं मूल, अनागतस्याध्वन किं मूल, प्रत्युत्पन्नस्याध्वन किं मूलमि”ति ?

“अतीतस्य च, महाराज, अध्वन, अनागतस्य चाध्वन, प्रत्युत्पन्नस्य चाध्वनोऽविद्या मूलम् । अविद्याप्रत्ययात् सस्कारा, सस्कारप्रत्ययाद् विज्ञान, विज्ञानप्रत्ययान्नामरूप, नामरूपप्रत्ययात् षडायतन, षडायतनप्रत्ययात् स्पश, स्पशप्रत्ययाद् वेदना, वेदना प्रत्ययात् तृष्णा, तृष्णाप्रत्ययादुपादान, उपादानप्रत्ययाद् भव, भवप्रत्ययाज्जाति, जातिप्रत्ययाज्जराभरणशोकपरिदेवदुःखदीमन-स्योपायासा सम्भवन्ति । एवमेतस्य केवलस्याध्वन पूर्वा कोटिन प्रज्ञायत”इति ।

१०

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

१९—पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायते

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यत्पुनरेतद् ब्रवीषि—‘पूर्वा कोटिन प्रज्ञायत’इति, १—तस्यौपम्यं कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, पुरुष प्ररिक्त बीज पृथिव्या निक्षिपेत्, ततोऽङ्कुर उत्थायानुपूर्व्येण वृद्धिं विरूढि वैपुल्यमापद्य १० फल दद्यात्, ततो बीज गृहीत्वा पुनः रोपयेत्, ततोऽप्यङ्कुर उत्थायानुपूर्व्येण वृद्धिं विरूढि वैपुल्यमापद्य फल दद्यात् । एवमेतस्या सन्तत्या अस्त्यन्त’इति ?

“नास्ति, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, अध्वनोऽपि पूर्वा कोटिन १० प्रज्ञायत”इति ।

२-“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कुक्कुटिया अण्ड भवेय्य अण्डतो कुक्कुटी,
कुक्कुटिया अण्ड’ति, एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो’ति ?
“नत्थि भन्ते’ति ।

१ “एवमेव खो, महाराज, अद्धानस्सा’पि पुरिमा कोटि नपञ्चायती’ति ।

३-“भिय्यो ओपम्म करोही’ति ।

थेरो पठविया चक्क लिखित्वा मिलिन्द राजान एतद्’
वोच-“अत्थि, महाराज, इमस्स चक्कस्स अन्तो’ति ?

१ “नत्थि, भन्ते’ति ।

“एवमेव खो, महाराज, इमानि चक्कानि वुत्तानि भगवता-
चक्खु च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविञ्चाण, तिण्ण
सङ्गति फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदनापच्चया तण्हा,
तण्हापच्चया उपादान, उपादानपच्चया कम्म, कम्मतो पुन चक्खु
१५ जायती’ति । एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो’ति ?

“नत्थि भन्ते’ति ।

“सोत च पटिच्च सद्दे च पे० मन च पटिच्च धम्म
च उप्पज्जति मनोविञ्चाण, तिण्ण सङ्गति फस्सो, फस्सपच्चया
वेदना, वेदनापच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादान, उपादान
३ पच्चया कम्म, कम्मतो पुन मनो जायती ति । एवमेतिस्सा सन्त
तिया अत्थि अन्तो’ति ?

“नत्थि, भन्ते’ति ।

“एवमेव खो, महाराज, अद्धानस्सा पि पुरिमा कोटि न
पञ्चायती’ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ति ।

२-“भूय औपम्य कुर्वि’ति ।

“यथा महाराज, कुक्कुट्या अण्ड भवेत्, अण्डत कुक्कुटी कुक्कुट्या अण्डमिति, एवमेतस्या सन्तत्या अस्त्यन्त”इति ?

“नास्ति, भदन्ते’ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, अध्वनोऽपि पूर्वा कोटिनप्रज्ञायत’ इति । ॥

३-“भूय औपम्य कुर्वि’ति ।

स्थविर पथिव्या चक्रं लिखित्वा मिलिन्द राजानमेतद-
वोचत्-“अस्ति, महाराज, अस्य चक्रम्यात इति ?

“नास्ति, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, इमानि चक्राण्युक्तानि भगवता— १०

‘चक्षुश्च प्रतीत्य रूपे च उत्पद्यते चक्षुर्विज्ञानम्, त्रयाणा सङ्गति स्पश, स्पशप्रत्ययाद् वेदना, वेदनाप्रत्ययात् तृष्णा, तृष्णाप्रत्ययादुपादानम्, उपादानप्रत्ययात् कम, कमनश्च पुनश्चक्षु-
र्जायत इति । एवमेतस्या सन्तत्या अस्ति अन्त”इति ?

“नस्ति, भदन्ते’ति ।

१५

“श्रोत्रं च प्रतीत्य शब्दे च प्रा० मनश्च प्रतीत्य धर्मे चोत्पद्यते मनोविज्ञानम्, त्रयाणा सङ्गति स्पश, स्पशप्रत्ययाद् वेदना, वेदनाप्रत्ययात् तृष्णा, तृष्णाप्रत्ययादुपादानम्, उपादान-
प्रत्ययात् कम, कमत पुनमनो जायत इति । एवमेतस्या सन्त-
त्या अस्ति अन्त’इति ?

२०

“नास्ति, भदन्ते”ति

“एवमेव खलु, महाराज, अध्वनोऽपि पूर्वा कोटिर्न
प्रज्ञायत इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

२० कतमा पुरिमा कोटि

राजा आह—“भन्ते नागसेन, य पनेत ब्रूसि—‘पुरिमा कोटि न पञ्जायती ति, कतमा च सा पुरिमा कोटी’ति ?

“यो खो, महाराज, अतीतो अद्धा, एसा पुरिमा कोटी ति ।

“भन्ते नागसेन, य पनेत ब्रूसि—‘पुरिमा कोटि न पञ्जायती’ति, किं पन, भन्ते, सब्बा’पि पुरिमा कोटि न पञ्जायती ति ?

“काचि, महाराज, पञ्जायति, काचि न पञ्जायती ति ।

“कतमा, भन्ते, पञ्जायति, कतमा न पञ्जायती’ति ?

‘इतो पुब्बे, महाराज, सब्बेन सब्ब सब्बथा सब्ब अविज्जा नाहोसी’ति एसा पुरिमा कोटि न पञ्जायति, य अहुत्वा सम्भोति,
१० हुत्वा पटिविगच्छति, एसा पुरिमा कोटि पञ्जायती’ति ।

भन्ते, नागसेन य अहुत्वा सम्भोति, हुत्वा पटिविगच्छति ननु त उभतो छिन्न अत्थ गच्छती’ति ।

“यदि, महाराज, उभतो छिन्न अत्थ गच्छति, उभतो छिन्ना सक्का वड्ढेतु’ति ?

१५ “आम, सा’पि सक्का वड्ढेतु ति ।

“नाह, भन्ते, एव पुच्छामि, कोटितो सक्का वड्ढेतु’ति ?

“आम, सक्का वड्ढेतु’ति ।

१—“ओपम्म करोही’ति ।

थेरो तस्स रुक्खूपम अकासि—खग्धा च केवलस्स दुक्खक्खघस्स
२० बीजानी’ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना ति ।

२०—कतमा पूर्वा कोटि

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यत्पुनरेतद् ब्रवीषि—‘पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायत’इति, कतमा च सा पूर्वा कोटिरिति ?

“य खलु, महाराज, अतीतोऽध्वा, एषा पूर्वा कोटिरिति”ति ।

“भदन्त नागसेन, यत्पुनरेतद् ब्रवीषि—‘पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायत’इति, किम्पुनभदन्त, सर्वापि पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायत’ इति ? ५

“काचि महाराज, प्रज्ञायते, काचिन्न प्रज्ञायत’इति ।

“कतमा, भदन्त, प्रज्ञायते, कतमा न प्रज्ञायत’इति ?

“इत पूर्वे, महाराज, सर्वेण सव सवथा सवमविद्या नाभूदिति एषा पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायते, यदभूत्वा सम्भवति, भूत्वा प्रतिविगच्छति, एषा पूर्वा कोटि प्रज्ञायत’इति । १

“भदन्त नागसेन, यदभूत्वा सम्भवति, भूत्वा प्रतिविगच्छति, ननु तदुभयतश्छिन्नमस्त गच्छती”ति ।

“यदि, महाराज, उभयतश्छिन्नमस्त गच्छति, उभयतश्छिन्ना शक्या वधयितुमिति”ति ।

“आम्, साऽपि शक्या वधयितुमिति”ति । १२

“नाह, भदन्त, एव पृच्छामि, कोटिर्न शक्या वधयितुमिति ?

“आम्, शक्या वधयितुमिति”ति ।

१—“औपम्य कुर्वि”ति ।

स्थविरस्तस्य वृक्षोपमामकार्षीत्—स्कन्धाश्च केवलस्य दु खस्कन्धस्य बीजानी”ति । २०

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

२१—सङ्घारान उप्पादो निरोधो च

राजा आह—“भते नागसेन, अत्थि केचि सङ्घारा,
ये जायन्ती”ति ?

“आम, महाराज, अत्थि सङ्घारा, ये जायन्ती ’ति ।

“कतमे ते भन्ते”ति ?

- ५ “चक्खुस्मि च खो, महाराज, सति रूपेषु च चक्खुविञ्जाण
होति, चक्खुविञ्जाणे सति चक्खुसम्पस्सो होति, चक्खु
सम्पस्से सति वेदना होति, वेदनाय सति तण्हा होति,
तण्हाय सति उपादान होति, उपादाने सति भवो होति,
भवे सति जाति होति, जातिया सति जरामरणसोकपरिदेव
१० दुक्खदोमनस्सु’पायासा सम्भवन्ति । एवमेतस्स केवलस्स
दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति । चक्खुस्मि च खो, महाराज,
असति रूपेषु च असति चक्खुविञ्जाण न होति, चक्खुविञ्जाणे असति
चक्खुसम्पस्सो न होति, चक्खुसम्पस्से असति वेदना न होति,
वेदनाय असति तण्हा न होति तण्हाय असति उपादान
१५ न होति, उपादाने असति भवो न होति, भवे असति जाति न
होति, जातिया असति जरामरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु-
पायासा न होति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स
निरोधो होती”ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना ’ति ।

२२—भवन्ता येव सङ्घारा जायन्ति

- २ राजा आह—“भन्ते नागसेन, अत्थि केचि सङ्घारा ये
अभवन्ता जायन्ती”ति ?

२१—सस्काराणामुत्पादो निरोधश्च

राजाऽऽह—“भदत नागसेन, सन्ति केचित् सस्कारा,
ये जायन्त ’इति ?

“आम्, महाराज, सन्ति सस्कारा, ये जायन्त ’इति ।

“कतमे ते, भदन्ते”ति ?

“चक्षुषि च खलु, महाराज, सति रूपेषु च चक्षुर्विज्ञान ५
भवति, चक्षुर्विज्ञाने सति चक्षुःस्पर्शो भवति, चक्षुः
स्पर्शे सति वेदना भवति, वेदनाया सत्या तृष्णा भवति,
तृष्णाया सत्यामुपादानं भवति, उपादाने सति भवो भवति,
भवे सति जातिर्भवति, जातौ सत्या जरामरणशोकपरिदेव
दुःखदोमनस्योपायासा सम्भवन्ति । एवमेतस्य केवलस्य १
दुःखस्कन्धस्य समुदयो भवति । चक्षुषि च खलु, महाराज,
असति रूपेषु चासत्सु चक्षुर्विज्ञानं न भवति चक्षुर्विज्ञानेऽसति
चक्षुःस्पर्शो न भवति, चक्षुःस्पर्शेऽसति वेदना न भवति,
वेदनायामसत्या तृष्णा न भवति, तृष्णायामसत्यामुपादानं
न भवति, उपादानेऽसति भवो न भवति, भवेऽसति जातिर्न १५
भवति, जातावसत्या जरामरणशोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्यो
पायासा न भवन्ति । एवमेतस्य केवलस्य दुःखस्कन्धस्य
निरोधो भवती”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

२२—भवन्त एव सस्कारा जायन्ते

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, सन्ति केचित् सस्कारा येऽ- २०
भवन्तो जायन्त”इति ?

“नत्थि, महाराज, केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति ।
भवन्ता येव खो, महाराज, सङ्खारा जायन्ती”ति ।

१- “ओपम्म करोही”ति ।

“त किं मञ्जसि, महाराज, इदं गेहं अभवन्तं जातं, यत्थं त्वं
निसिन्नो’सी ति ?

“नत्थि किञ्चि, भन्ते, इधं अभवन्तं जातं, भवन्तं येव जातं ।
इमानि खो, भन्ते, दाहूनि वने अहेसु, अयं च मत्तिका पठ
विय अहोसि, इत्थीनं च पुरिसानं च तज्जेन वायामेन एवमिदं
गेहं निब्बत्तं”ति ।

१ “एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा ये अभवन्ता
जायन्ति, भवन्ता येव सङ्खारा जायन्ती ति ।

२- “भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, ये केचि बीजगामभूतगामा पठविय
निक्खत्ता अनुपुब्बेन वुड्ढिं विरूळ्हिं वेपुल्लं आपज्जमाना पुप्फानि
१५ च फलानि च ददेय्यु, न ते रुक्खा अभवन्ता जाता, भवन्ता येव रुक्खा
जाता । एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा ये अभवन्ता
जायन्ति, भवन्ता येव ते सङ्खारा जायन्ती”ति ।

३- “भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कुम्भकारो पठविया मत्तिकं उद्धरित्वा नाना
२ भाजनानि करोति । न तानि भाजनानि अभवन्तानि जातानि । भवन्तानि
येव जातानि, एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता
जायन्ति, भवन्ता येव सङ्खारा जायन्ती”ति ।

४- “भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“न सन्ति, महाराज, केचित् सस्कारा येऽभवन्तो जायन्ते ।
भवन्त एव खलु, महाराज, सस्कारा जायन्त इति ।

१-“औपम्य कुर्वि”ति ।

“तत्किं मन्यसे, महाराज, इदं गेहमभवज्जात, यत्र त्व
निषण्णोऽसी’ ति ?

“नास्ति किञ्चिद्, भदन्त, इहाभवज्जात, भवदेव जातम् ।
इमानि खलु, भदन्त, दारुणि वनेऽभूवन्, इयं च मृत्तिका पथि-
व्यामभूत्, स्त्रीणां च पुरुषाणां च तज्जेन व्यायामेन एवमिदं
गेहं निवृत्तमि’ ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, न सन्ति केचित् सस्कारा येऽभवन्तो १०
जायन्ते, भवन्त एव सस्कारा जायन्त इति ।

२-“भूय औपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, ये केचिद् बीजग्रामभूतग्रामा पृथिव्या
निक्षिप्ता आनुपूर्व्येण वृद्धिं विरूढिं वैपुल्यमापद्यमाना पुष्पाणि
च फलानि च दद्युः, न ते वृक्षा अभवन्तो जाता, भवन्त एव ते वृक्षा १५
जाता । एवमेव खलु, महाराज, न सन्ति केचित् सस्कारा येऽभवन्तो
जायन्ते, भवन्त एव ते सस्कारा जायन्त इति ।

३-“भूय औपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा महाराज, कुम्भकार पृथिव्या मृत्तिकामुद्घृत्य नाना-
भाजनानि करोति । न तानि भाजनान्यभवन्ति जातानि, भवन्त्येव २०
जातानि, एवमेव खलु, महाराज, न सन्ति केचित् सस्कारा, येऽभवन्तो
जायन्ते, भवन्त एव सस्कारा जायन्त इति ।

४-“भूय औपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, वीणाय पत्त न सिया, चम्म न सिया, दोणि न सिया, दण्डो न सिया, उपवीणो न सिया, तन्तियो न सियु, कोणो न सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो न सिया, जायेय्य सद्दो”ति ?

५ “न हि, भन्ते”ति ।

“यतो च खो महाराज, वीणाय पत्त सिया, चम्म सिया, दोणि सिया, दण्डो सिया, उपवीणो सिया, तन्तियो सियु, कोणो सिया, पुरिसस्स तज्जो वायामो सिया, जायेय्य सद्दो”ति ?

“आम, भन्ते, जायेय्या”ति ।

१ “एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति । भवन्ता येव खो ते सङ्खारा जायन्ती”ति ।

५-“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, अरणि न सिया, अरणिपोतको न सिया, अरणियोत्तक न सिया, उत्तरा’रणि न सिया, चोळक न सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो न सिया, जायेय्य सो अग्गी”ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“यतो च खो, महाराज, अरिण सिया, अरिणपोतको सिया, अरणियोत्तक सिया, उत्तरा’रणि सिया, चोळक सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो सिया, जायेय्य सो अग्गी ति ?

२ “आम, भन्ते, जायेय्या”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्खारा जायन्ती”ति ।

६-“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, वीणाया पत्रं न स्यात्, चम न स्यात्, द्रोणिन स्यात्, दण्डो न स्यात्, उपवीणो न स्यात्, तन्त्र्यो न स्यु, कोणो न स्यात् पुरुषस्य च तज्जो व्यायामो न स्यात्, जायेत शब्द इति ?

“न हि, भदन्ते ति ।

“यतश्च खलु, महाराज, वीणाया पत्र स्यात्, चम स्यात्, द्रोणि स्यात्, दण्ड स्यात्, उपवीण स्यात्, तन्त्र्य स्यु, कोण स्यात्, पुरुषस्य तज्जो व्यायाम स्यात्, जायेत शब्द 'इति ?

“आम्, भदन्त, जायेते"ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, न सन्ति केचित् सस्कारा येऽभवन्तो १० जायन्ते । भवन्त एव खलु ते सस्कारा जायन्त' इति ।

५-“भूय औपम्य कृवि"ति ।

“यथा, महाराज, अरणिन स्यात्, अरणिपोतको न स्यात्, अरणियोक्त्रक न स्यात्, उत्तरारणिर्न स्यात्, चोदक न स्यात्, पुरुषस्य च तज्जो व्यायामो न स्यात्, जायेत सोऽग्निरि"ति ? १५

“न हि, भदन्ते"ति ।

“यतश्च खलु, महाराज, अरणि स्यात्, अरणिपोतक स्यात्, अरणियोक्त्रक स्यात्, उत्तरारणि स्यात्, चोदक स्यात्, पुरुषस्य च तज्जो व्यायाम स्यात्, जायेत सोऽग्निरि"ति ?

“आम्, भदन्त, जायेते"ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, न सन्ति केचन सस्कारा येऽभवन्तो जायन्ते, भवन्त एव खलु सस्कारा जायन्त"इति ।

६-“भूय औपम्य कृवि"ति ।

“यथा, महाराज, मणि न सिया, आतपो न सिया, गोमय न सिया, जायेय्य सो अग्गी’ ति ?

“न हि, भन्ते’ ति ।

“यतो च खो, महाराज, मणि सिया, आतपो सिया, गोमय
५ सिया, जायेय्य सो अग्गी’ ति ?

“आम, भन्ते जायेय्या’ ति ।

“एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्खारा जायन्ती’ ति ।

७—“भिय्यो ओपम्म करोही’ ति ।

१ “यथा, महाराज, आदासो न सिया, आभा न सिया, मुख न सिया, जायेय्य अन्ता’ ति ?

“न हि, भन्ते’ ति ।

“यतो च खो, महाराज, आदासो सिया, आभा सिया, मुख सिया, जायेय्य अन्ता’ ति ?

१५ “आम, भन्ते, जायेय्या’ ति ।

“एवमेव खो, महाराज, नत्थि केचि सङ्खारा, ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्खारा जायन्ती’ ति ।

“कल्लो’ सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

२३—न हेत्थ वेदगू उपलब्भति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, वेदगू उपलब्भती’ ति ?

२ ‘को पने’ स, महाराज, वेदगू नामा’ ति ?

“यो, भन्ते, अब्भन्तरे जीवो चक्खुना रूप पस्सति, सोतेन सद् सुणाति, घानेन गन्ध घायति, जिह्वाय रस सायति, कायेन

‘यथा महाराज, मणिन स्यात्, आतपो न स्यात्, गोमय न स्यात्, जायेत सोऽग्निरि’ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“यतश्च खलु, महाराज, मणि स्यात्, आतप स्यात्, गोमय स्यात्, जायेत सोऽग्निरि”ति ?

“आम्, भदन्त जायेते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, न सन्ति केचित् सस्कारा येऽभवन्तो जायन्ते, भवन्त एव खलु सस्कारा जायन्त”इति ।

७—“भूय औपम्य कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, आदर्शो न स्यात्, आभा न स्यात्, मुख १० न स्यात् जायेतात्मे”नि ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“यतश्च खलु, महाराज, आदर्श स्यात्, आभा स्यात् मुख स्यात्, जायेतात्मे ति ?

“आम्, भदन्त, जायेते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, न सन्ति केचित् सस्कारा येऽभवन्तो जायन्ते, भवन्त एव खलु सस्कारा जायन्त” इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

२३—न ह्यत्र वेदक उपलभ्यते

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, वेदक उपलभ्यत”इति ?

“क पुनरेष, महाराज, वेदको नामे”ति ?

“यो, भदन्त, अभ्यन्तरे जीवश्चक्षुषा रूप पश्यति, श्रोत्रेण शब्द शृणोति घ्राणेन गन्ध जिघ्रति, जिह्वया रसं स्वदते, कर्मान

फोटुब्ब फुसति, मनसा भम्म विजानाति, यथा मय इध पासादे निसिन्ना येन येन वातपानेन इच्छेय्याम पस्सितु, तेन तेन वातपानेन पस्सेय्याम, पुरत्थिमेनपि वातपानेन पस्सेय्याम, पच्छिमेनपि वातपानेन पस्सेय्याम, उत्तरेनपि वातपानेन पस्सेय्याम, दक्खिणेनपि वातपानेन पस्सेय्याम ।

- ९ एवमेव खो, भन्ते, अय अब्भन्तरे जीवो येन येन द्वारेन इच्छति पस्सितु तेन तेन द्वारेन पस्सती'ति । थेरो आह—“पञ्चद्वार, महाराज, भणिस्सामि त सुणोहि, साधुक मनसिकरोहि । यदि अब्भन्तरे जीवो चक्खुना रूप पस्सति, यथा मय इध पासादे निसिन्ना येन येन वातपानेन इच्छेय्याम पस्सितु, तेन तेन वातपानेन रूप येव पस्सेय्याम,
- १ पुरत्थिमेनपि वातपानेन रूप येव पस्सेय्याम, पच्छिमेनपि वातपानेन रूप येव पस्सेय्याम, उत्तरेनपि वातपानेन रूप येव पस्सेय्याम, दक्खिणेनपि वातपानेन रूप येव पस्सेय्याम, एवमेतेन अब्भन्तरे जीवेन सोतेनपि रूप येव पस्सितब्ब, घानेनपि रूप येव पस्सितब्ब, जिब्हायपि रूप येव पस्सितब्ब, कायेनपि रूप येव पस्सितब्ब, मनसापि रूप येव पस्सितब्ब, चक्खुना'पि सद्दो येव सोतब्बो, घानेनपि सद्दो येव सोतब्बो, जिब्हायपि सद्दो येव सोतब्बो, कायेनपि सद्दो येव सोतब्बो, मनसापि सद्दो येव सोतब्बो, चक्खुना'पि गन्धो येव घायितब्बो, सोतेनपि गन्धो येव घायितब्बो, जिब्हायपि गन्धो येव घायितब्बो, कायेनपि गन्धो येव घायितब्बो,
- २ मनसापि गन्धो येव घायितब्बो, चक्खुनापि रसो येव सायितब्बो, सोतेनपि रसो येव सायितब्बो, घानेनपि रसो येव सायितब्बो, कायेनपि रसो येव सायितब्बो, मनसापि रसो येव सायितब्बो, चक्खुना'पि फोटुब्ब येव फुसितब्ब, सोतेनपि फोटुब्ब येव फुसितब्ब, घानेनपि फोटुब्ब येव फुसितब्ब, जिब्हायपि फोटुब्ब येव फुसितब्ब,

स्पर्श स्पशति, मनसा घम विजानाति, यथा वयमिह प्रासादे निषण्णा येन येन वातपानेनेच्छेम द्रष्टु, तेन तेन वातपानेन पश्येम, पूर्व्वेणापि वातपानेन पश्येम, पश्चिमेनापि वातपानेन पश्येम, उत्तरेणापि वातपानेन पश्येम, दक्षिणेनापि वातपानेन पश्येम । एवमेव खलु, भदन्त, अयमभ्यन्तरे जीवो येन येन द्वारेणेच्छति द्रष्टु तेन तेन द्वारेण पश्यती”ति । स्थविर आह—“पञ्चद्वार, महाराज, भणिष्यामि, तच्छणु, साधुक मनसिकुरु । यद्यभ्यन्तरे जीवश्चक्षुषा रूप पश्यति, यथा वयमिह प्रासादे निषण्णा येन येन वातपानेनेच्छेम द्रष्टु तेन तेन वातपानेन रूपमेव पश्येम । पूर्व्वेणापि वातपानेन रूपमेव पश्येम, पश्चिमेनापि वातपानेन रूपमेव पश्येम उत्तरेणापि वातपानेन रूपमेव पश्येम, दक्षिणेनापि वातपानेन रूपमेव पश्येम, एवमेतेनाभ्यन्तरे जीवेन श्रोत्रेणापि रूपमेव द्रष्टव्यम्, घ्राणेनापि रूपमेव द्रष्टव्यम्, जिह्वयाऽपि रूपमेव द्रष्टव्यम्, कायेनापि रूपमेव द्रष्टव्यम्, मनसाऽपि रूपमेव द्रष्टव्यम्, चक्षुषाऽपि शब्द एव श्रोतव्य, घ्राणेनापि शब्द एव श्रोतव्य, जिह्वयाऽपि शब्द एव श्रोतव्य, कायेनापि शब्द एव श्रोतव्य, मनसाऽपि शब्द एव श्रोतव्य, चक्षुषाऽपि गन्ध एव घ्रातव्य, श्रोत्रेणापि गन्ध एव घ्रातव्य, जिह्वयाऽपि गन्ध एव घ्रातव्य, कायेनापि गन्ध एव घ्रातव्य, मनसाऽपि गन्ध एव घ्रातव्य, चक्षुषाऽपि रस एव स्वदितव्य, श्रोत्रेणापि रस एव स्वदितव्य, घ्राणेनापि रस एव स्वदितव्य, कायेनापि रस एव स्वदितव्य, मनसाऽपि रस एव स्वदितव्य, चक्षुषाऽपि स्पश एव स्प्रष्टव्य, श्रोत्रेणापि स्पश एव स्प्रष्टव्य, घ्राणेनापि स्पश एव स्प्रष्टव्य, जिह्वयाऽपि स्पश एव स्प्रष्टव्य,

मनसापि फोटुब्ब येव फुसितब्ब, चक्खुना'पि धम्म येव विजानितब्ब,
सोतेनपि धम्म येव विजानितब्ब, धानेनपि धम येव विजानितब्ब,
जिह्वायपिधम्म येवविजानितब्ब, कायेनपि धम्मयेवविजानितब्ब'ति।

“न हि, भन्ते”ति ।

- ९ “न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिम, पच्छिमेन
वा पुरिम । यथा वा पन, महाराज, मयं इध पासादे निसिन्ना
इमेसु जालवातपानेसु उग्घाटितेसु मह तेन आकासेन बहिमुखा सुटठुतर
रूप पस्साम, एवमेतेन अब्भन्तरे जीवेना'पि चक्खुद्वारेसु उग्घाटितेसु
महन्तेन आकासेन सुटठुतरं रूप पस्सितब्ब, सोतेसु उग्घाटितेसु, धाने
१० उग्घाटिते, जिह्वाय उग्घाटिताय, काये उग्घाटिते महन्तेन आका-
सेन सुटठुतर सट्ठो सोतब्बो, ग धो घायितब्बो, रसो सायितब्बो,
फोटुब्बो फुसितब्बो'ति ।

“न हि, भन्ते”ति ।

- “न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिम, पच्छिमेन
१५ वा पुरिम । यथा वा पन, महाराज, अय दिन्नो निक्खमित्वा बहि-
द्वारकोट्टके तिठेय्य, जानासि त्व, महाराज, अय दिन्नो
निक्खमित्वा बहिद्वारकोट्टके ठितो'ति ?

“आम, भन्ते, जानामी ति ।

- यथा वा पन, महाराज, अय दिन्नो अन्तो पविसित्वा तव
२० पुरतो तिठेय्य, जानासि त्व, महाराज, ‘अय दिन्नो अन्तो पविसित्वा
मम पुरतो ठितो’ति ?

“आम, भन्ते, जानामी”ति ।

मनसाऽपि स्पश एव स्पष्टव्य , चक्षुषाऽपि धम एव विज्ञातव्य ,
श्रोत्रेणापि धम एव विज्ञातव्य घ्राणेनापि धम एव विज्ञातव्य ,
जिह्वायाऽपि धम एव विज्ञातव्य , कायेनापि धम एव विज्ञातव्य 'ति ।

“न हि, भदन्ते 'ति ।

“न खलु ते, महाराज, युज्यते पूर्वेण वा पश्चिम, पश्चिमेन
वा पूर्वम् । यथा वा पुनमहाराज, वयमिह प्रासादे निषण्णा
एषु जालवातपानेषु उद्घाटितेषु महताऽऽकाशेन बहिमुखा सुष्ठुतर
रूप पश्याम , एवमेतेनाभ्यन्तरे जीवेनापि चक्षुद्वारेषु उद्घाटितेषु
महताऽऽकाशेन सुष्ठुतर रूप द्रष्टव्यम् , श्रोत्रयोरुद्घाटितयो , घ्राण
उद्घाटिते, जिह्वायामुद्घाटिताया, काय उद्घाटिते, महताऽऽका- १०
शेन सुष्ठुतर शब्द श्रोतव्य , गन्धो घ्रातव्य , रस स्वदितव्य ,
स्पश स्पष्टव्य इति ।

“न हि भदन्ते”ति ।

“न खलु ते, महाराज, युज्यते पूर्वेण वा पश्चिम, पश्चिमेन
वा पूर्वम् । यथा वा पुनमहाराज, अय दत्तो निष्क्रम्य बहि- १५
द्वारकोष्ठके तिष्ठेत्, जानासि त्व, महाराज, अय दत्तो
निष्क्रम्य बहिर्द्वारकोष्ठके स्थित”इति ?

“आम्, भदन्त, जानामी”ति ।

“यथा वा पुनमहाराज, अय दत्तोऽन्त प्रविश्य तत्र
पुरतस्तिष्ठेत्, जानासि त्व, महाराज, ‘अय दत्तोऽन्त प्रविश्य २०
मम पुरत स्थित”इति ?

“आम्, भदन्त, जानामी”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, अब्भन्तरे सो जीवो जिह्वाय रसे निक्खित्ते जानेय्य अम्बिलत्त वा लवणत्त वा तित्तकत्त वा, कटुकत्त वा कसायत्त वा मधुरत्त वा”ति ?

“आम, भन्ते, जानेय्या”ति ।

५ “ते रसे अन्तो पविट्ठे जानेय्य अम्बिलत्त वा लवणत्त वा तित्तकत्त वा कटुकत्त वा कसायत्त वा मधुरत्त वा”ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिम, पच्छिमेन वा पुरिम । यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो मधुघटसत्ता आहुरापेत्वा १ मधुदोणि पूरापेत्वा पुरिसस्स मुख पिदहित्वा मधुदोणिया पक्खिपेय्य । जानेय्य, महाराज, सो पुरिसो मधु सम्पन्न वा न सम्पन्न वा”ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

“केन कारणेना”ति ?

“न हि तस्स, भन्ते, मुखे मधु पविट्ठ”ति ।

१५ “न खो ते, महाराज, युज्जति पुरिमेन वा पच्छिम, पच्छिमेन वा पुरिम”ति ।

‘ना’ह, भन्ते पटिबलो तथा वादिना सद्धि सल्लपितु । साधु, भन्ते, अत्थ जप्पेही”ति ।

थेरो अभिधम्मसयुत्ताय कथाय राजान मिलिन्द सञ्जा-
१० पेसि—“इध, महाराज, चक्खुं च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खु-
विञ्जाण । तसहजाता फस्सो वेदना सञ्जा चेतना एकगता जीवित्तिन्द्रिय मनसिकारो”ति एवमेते धम्मा पक्खयतो जायन्ति,
न हे”त्य वेदगू उपलब्धमिति । सोत च पटिच्च सट्ठे च पे०

“एवमेव खलु, महाराज, अभ्यन्तरे स जीवो जिह्वाया रसे निक्षिप्ते जानीयादम्लत्व वा लवणत्व वा तिक्तकत्व वा, कटुकत्व वा कषायत्व वा मधुरत्व वे”ति ?

“आम, भदन, जानीयादि”ति ।

“तस्मिन् रसेऽन्नं प्रविष्टे जानीयादम्लत्व वा लवणत्व वा तिक्तकत्व वा कटुकत्व वा, कषायत्व वा मधुरत्वं वे”ति ?

“न हि, भदते ति ।

“न खलु ते, महाराज, युज्यते पूर्वेण वा पश्चिम, पश्चिमेन वा पूर्वम् । यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषो मधुघटशतमाहाय मधुद्रोणिं पूरयित्वा पुरुषस्य मुखं पिबाय मधुद्रोण्यां प्रक्षिपेत् । १ जानीयात्, महाराज स पुरुषो मधु सम्पन्नं वा न सम्पन्नं वे”ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“केन कारणेने”ति ?

“न हि तस्य, भदन्त, मुखे मधु प्रविष्टमिति ।

“न खलु ते, महाराज, युज्यते पूर्वेण वा पश्चिम, पश्चिमेन वा पूर्वमिति ।

“नाह, भदन्त, प्रतिबलस्त्वया वादिना साधः सलपितुम् । साधु, भदन्त, अर्थं जल्पे”ति ।

स्थविरोऽभिघमसयुक्तया कथया राजानं मिलिन्दं समजिज्ञपत्—“इह, महाराज, चक्षुश्च प्रतीत्य रूपे चोत्पद्यते चक्षु- २० विज्ञानम् । तत्सहजाता स्पर्शो वंदना सज्ञा चेतना एकाग्रता जीवितेन्द्रिय मनसिकार इत्येवमेते धर्मा प्रत्ययतो जायन्ते, न ह्यत्र वेदक उपलभ्यते । श्रोत्रं च प्रतीत्य शब्दे च प्रा०

मनश्च पटिञ्च धम्मे च उप्पज्जति मनोविञ्ज्राण, तसहजाता फस्सो वेदना सञ्जा चेतना एकगता जीवितिन्द्रिय, मनसिकारो'ति, एवमेते धम्मा पक्षयतो जायन्ति । न हे त्थ वेदगू उपलब्भती 'ति ।
 "कल्लो सि, भन्ते नागसेना ति ।

२४—पठम चक्खुविञ्ज्राण, पच्छा मनोविञ्ज्राण

९ राजा आह—“भन्ते नागसेन, यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति तत्थ मनोविञ्ज्राण पि उप्पज्जती ति ?

“आम, महाराज, यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति, तत्थ मनोविञ्ज्राण उप्पज्जती”ति ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन, पठम चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति
 १० पच्छा मनोविञ्ज्राण, उदाहु मनोविञ्ज्राण पठम उप्पज्जति पच्छा चक्खुविञ्ज्राण”ति ?

“पठम, महाराज, चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति पच्छा मनोविञ्ज्राण’ ति ।

“किं नु खो, भन्ते नागसेन, चक्खुविञ्ज्राण मनोविञ्ज्राण
 ११ आणापेति—‘यत्था ह उप्पज्जामि त्वपि तत्थ उप्पज्जाही ति, उदाहु मनोविञ्ज्राण चक्खुविञ्ज्राण आणापेति ‘यत्थ त्व उप्पज्जिस्ससि, अह पि तत्थ उप्पज्जिस्सामी’ ति ?

“न हि, महाराज, अनालापो तेस अमग्रञ्जेही ति ।

१२ “कथ, भन्ते नागसेन, यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति, तत्थ मनोविञ्ज्राण पि उप्पज्जती”ति ?

“निन्नत्ता च, महाराज, द्वारत्ता च चिण्णत्ता च समुदा-
 चरित्तत्ता चा”ति ।

मनश्च प्रतीत्य धर्मे चोत्पद्यते मनोविज्ञान, तत्सहजाता स्पर्शो वेदना सज्ञा चेतना एकाग्रता जीवितेन्द्रिय मनसिकार इति । एवमेते धर्मा प्रत्ययतो जायन्ते । न ह्यत्र वेदक उपलभ्यत' इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त, नागसेने”ति ।

२४—प्रथम चक्षुर्विज्ञान, पश्चान्मनोविज्ञानम्

राजाऽऽह—“भदन्त, नागसेन, यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते, तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यत”इति ?

“आम्, महाराज, यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते तत्र मनो-विज्ञानमुत्पद्यत' इति ।

“किन्तु खलु भदन्त नागसेन, प्रथम चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते पश्चा मनोविज्ञानम्, उताहो मनोविज्ञानं प्रथममुत्पद्यते पश्चा- चक्षुर्विज्ञानमि”ति ?

“प्रथम, महाराज, चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते पश्चामनो-विज्ञानमि'ति ।

“किन्तु खलु, भदन्त नागसेन, चक्षुर्विज्ञान मनोविज्ञानमाज्ञापयति—यत्राहमुत्पद्यते त्वमपि तत्रोत्पद्यस्वेति, उताहो मनोविज्ञानं चक्षुर्विज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्र त्वमुत्पद्यसे, अहमपि तत्रोत्पद्यसे’ इति ?

“न हि, महाराज अनालापस्तयोरन्योन्याभ्यामि”ति ।

“कथं, भदन्त नागसेन, यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यत' इति ?

“निम्नत्वाच्च, महाराज, द्वारत्वाच्च चीणत्वाच्च समुदा-चरितत्वाच्चेति ।

“कथं भन्ते नागसेन, निन्नत्ता यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति, तत्थ मनोविञ्ज्राणपि उप्पज्जति ? १-ओपम्मं करोही”ति ।

“तं किं मञ्जसि, महाराज, देवे वस्सन्ते कतमेन उदकं गच्छेय्या”ति ?

“येन, भन्ते, निन्न, तेन गच्छेय्या”ति ।

‘अथापरेण समयेन देवो वस्सेय्य, कतमेन तं उदकं गच्छेय्या’ति ?

“येन, भन्ते, पुरिम उदकं गतं, तं पि तेन गच्छेय्या”ति ।

“किं नु खो, महाराज, पुरिम उदकं पच्छिम उदकं आणापेति

—‘येना’हं गच्छामि त्वं पि तेन गच्छाही”ति, पच्छिमं वा उदकं पुरिम

१० उदकं आणापेति—‘येन त्वं गच्छिस्ससि अहं पि तेन गच्छिस्सामी’”ति ।

“न हि, भन्ते, अनालापो तेसं अञ्जमञ्जेहि । निन्नत्ता गच्छन्ती”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, निन्नत्ता यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति, तत्थ मनोविञ्ज्राणं पि उप्पज्जति । न चक्खुविञ्ज्राण

११ मनोविञ्ज्राणआणापेति ‘यत्था हउप्पज्जामित्वपितत्थउप्पज्जाही’ति ।

नापि मनोविञ्ज्राणं चक्खुविञ्ज्राणं आणापेति यत्थत्वंउप्पज्जिस्ससि

अहं पितत्थ उप्पज्जिस्सामी”ति, अनालापो तेसं अञ्जमञ्जेहि ।

निन्नत्ता उप्पज्जन्ती ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, द्वारत्ता यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति

२० तत्थ मनोविञ्ज्राणं पि उप्पज्जति ? २-ओपम्मं करोही”ति ।

‘तं किं मञ्जसि, महाराज, रञ्जो पच्चन्तिमं नगरं अस्स दब्बुपाकारतोरेण एकद्वारं । ततो पुरिसो निक्खमित्तु कामो भवेय्य, कतमेन निक्खमेय्या”ति ?

‘कथं, भदन्त नागसेन, निम्नत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते,
तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते ? १-औपम्यं कुर्वि’ति ।

“तत्किं मन्यसे, महाराज, देवे वपति कनमेनोदकं
गच्छेदि’ति ?

“येन भदन्त, निम्न तेन गच्छेदि”ति ।

“अथापरेण समयेन देवो वर्षेत्, कतमेन तदुदकं गच्छेदि”ति ?

“येन, भदन्त, पूवमुदकं गतं, तदपि तेन गच्छेदि”ति ।

“किन्तु खलु, महाराज, पूवमुदकं पश्चिममुदकमाज्ञापयति
—‘येनाहं गच्छामि त्वमपि तेन गच्छे’ति, पश्चिमं वा उदकं पूव
मुदकमाज्ञापयति—‘येन त्वं गमिष्यसि अहमपि तेन गमिष्यामी’”ति ?

“न हि, भदन्त, अनालापस्तयोरयोन्याभ्याम् । निम्नत्वाद्
गच्छत इति ।

“एवमेव खलु, महाराज, निम्नत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञान-
मुत्पद्यते, तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते । न चक्षुर्विज्ञानं
मनोविज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्राहमुत्पद्ये त्वमपि तत्रोत्पद्यस्वेति ।
नापि मनोविज्ञानं चक्षुर्विज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्र त्वमुत्पत्त्यसे
अहमपि तत्रोत्पत्त्यस्य’ इति, अनालापस्तयोरयोन्याभ्याम् ।
निम्नत्वादुत्पद्येते’ इति ।

“कथं, भदन्त नागसेन, द्वारत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते
तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते ? २-औपम्यं कुर्वि’ति ।

“तत्किं मन्यसे, महाराज, राज्ञः प्रत्यन्तिमं नगरं स्याद्
दृढप्राकारतोरणमेकद्वारम् । ततः पुरुषो निष्क्रमितुकामो भवेत्,
कतमेन स निष्क्रामेदि’ति ?

“द्वारेन, भन्ते, निक्खमेय्या”ति ।

“अथा परो पुरिसो निक्खमितुकामो भवेय्य, कतमेन सो निक्खमेय्या”ति ?

“येन, भन्ते, पुरिमो पुरिसो निक्खन्तो, सो पि तेन निक्ख मेय्या”ति ।

“किन्तु खो, महाराज, पुरिमो पुरिसो पच्छिम पुरिस आणा पेति ‘येना’ह गच्छामि त्व पि, तेन गच्छाही”ति, पच्छिमो वा पुरिसो पुरिम पुरिस आणापेति—‘येन त्व गच्छिस्ससि, अह पि तेन गच्छिस्सामी’”ति ?

१ “न हि, भन्ते, अनालापो तेस अञ्जमञ्ज्रेहि । द्वारत्ता गच्छन्ती”ति ।

‘एवमेव खो, महाराज, द्वारत्ता यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति, तत्थ मनोविञ्ज्राण पि उप्पज्जति । न चक्खुविञ्ज्राण मनोविञ्ज्राण आणापेति—‘यत्था’ह उप्पज्जामि त्व पि तत्थ उप्पज्जाही’ति । ना’पि १५ मनोविञ्ज्राण चक्खुविञ्ज्राण आणापेति—यत्थ त्व उप्पज्जिस्ससि ‘अह पि तत्थ उप्पज्जिस्सामी’ति । अनालापो तेस अञ्जमञ्ज्रेहि । द्वारत्ता उप्पज्जन्ती’ति ।

‘कथ, भन्ते नागसेन, चिण्णत्ता यत्थ चक्खुविञ्ज्राण उप्पज्जति, तत्थ मनोविञ्ज्राण पि उप्पज्जति? ३-ओपम्म करोहो’ति ।

२ “त किं मञ्जसि, महाराज, षठम एक सकटं गच्छेय्य अथ दुतिय सकट कतमेन गच्छेय्या”ति ?

“येन, भन्ते, पुरिम सकट गत, त पि तेन गच्छेय्या”ति ।

“किं नु खो, महाराज, पुरिम सकटं पच्छिमं सकट आणा पेति—‘येना हं गच्छामि । त्व पि तेन गच्छाही’ति । पच्छिम वा

“द्वारेण भदन्त, निष्क्रामेदि”ति ।

“अथापर पुरुषो निष्क्रामितुकामो भवेत्, कतमेन स निष्क्रामेदि”ति ?

“येन, भदन्त, पूव पुरुषो निष्क्रान्त, सोऽपि तेन निष्क्रामेदि”ति ।

“किन्तु खलु, महाराज, पूर्व पुरुष पश्चिम पुरुषमाज्ञापयति—‘येनाह गच्छामि, त्वमपि तेन गच्छेति, पश्चिमो वा पुरुष पूर्व पुरुषमाज्ञापयति—‘येन त्व गमिष्यसि, अहमपि तेन गमिष्यामी’”ति ?

‘न हि, भद त, अनालापस्तयोरन्योन्याभ्याम् । द्वारत्वाद् १० गच्छत इति ।

“एवमेव खलु, महाराज, द्वारत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते, तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते । न चक्षुर्विज्ञान मनोविज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्राहमुप्यद्ये, त्वमपि तत्रोत्पद्यस्वेति । नापि मनोविज्ञान चक्षुर्विज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्र त्वमुत्पत्स्यसे, १० अहमपि तत्रोत्पत्स्य इति । अनालापस्तयोरन्योन्याभ्याम्, द्वारत्वादुत्पद्यते इति ।

“कथ, भदन्त नागसेन, चीणत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते, तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते ? (३—)औपम्यं कुर्वि”ति ।

“तत् किं मन्यसे, महाराज, प्रथममेक शकटं गच्छेत्, १० अथ द्वितीय शकटं कतमेन गच्छेदि”ति ?

“येन, भदन्त, पूव शकटं गतं तदपि तेन गच्छेदि”ति ।

“किन्तु खलु, महाराज, पूव शकटं पश्चिमं शकटमाज्ञापयति—‘येनाहं गच्छामि त्वमपि तेन गच्छे’ति । पश्चिमं वा

सकट पुरिम सकट आणापेति—‘येन त्व गच्छिस्ससि, अहं पि तेन गच्छिस्सामी’ति ?

“न हि, भन्ते, अनालापो तेस अञ्जमञ्जेहि । चिण्णत्ता गच्छन्ती”ति ।

- ५ “एवमेव खो, महाराज, चिण्णत्ता, यत्थ चक्खुविञ्जाण उप्पज्जति तत्थ मनोविञ्जाण पि उप्पज्जति । न चक्खुविञ्जाण मनोविञ्जाण आणापेति—‘यत्था ह उप्पज्जामि त्व पि तत्थ उप्पज्जाही’ति । ना पि मनोविञ्जाण चक्खुविञ्जाण आणापेति—‘यत्थ त्व उप्पज्जिस्ससि अहं पि तत्थ उप्पज्जिस्सामी’ति अनालापो तेस अञ्जमञ्जेहि । चिण्णत्ता उप्पज्जन्ती’ति ।

“कथ, भन्ते नागसेन, समुदाचरितत्ता यत्थ चक्खु-विञ्जाण उप्पज्जति तत्थ मनोविञ्जाण पि उप्पज्जति ?(४) ओपम्मं करोही”ति ।

- “यथा, महाराज, मुद्दागणनासङ्गं चालेखासिप्पट्ठानेसु
१५ आदिकम्मिकस्स दद्यायना भवति, अथापरेन समयेन निसम्म-किरियाय समुदाचरितत्ता अदन्धायना भवति, एवमेव खो, महाराज, समुदाचरितत्ता यत्थ चक्खुविञ्जाण उप्पज्जति तत्थ मनोविञ्जाण पि उप्पज्जति न चक्खुविञ्जाण मनोविञ्जाण आणापेति—‘यत्था’ह उप्पज्जामि त्व पि तत्थ उपज्जाही ति ।
२ ना’पि मनोविञ्जाण चक्खुविञ्जाण आणापेति— यत्थ त्व उप्पज्जिस्ससि अहपि तत्थ उप्पज्जिस्सामीति । अनालापो तेस अञ्जमञ्जेहि । समुदाचरितत्ता उप्पज्जन्ती’ति ।

शकटं पुनः शकटमाज्ञापयति—‘येन त्वं गमिष्यसि, अहमपि तेन गमिष्यामी’ इति ?

“न हि, भदन्त, अनालापस्तयोरन्योन्याभ्याम् । चीणत्वाद् गच्छत” इति ।

“एवमेव खलु, महाराज, चीर्णत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते न तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते । न चक्षुर्विज्ञानं मनोविज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्राहमुत्पद्ये त्वमपि तत्रोत्पद्यस्वे’ति । नापि मनोविज्ञानं चक्षुर्विज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्र त्वमुत्पत्स्यसे अहमपि तत्रोत्पत्स्य’ इति, अनालापस्तयोरन्योन्याभ्याम् । चीणत्वादुत्पद्यते” इति ।

“कथं, भदन्त नागसेन, समुदाचरितत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते, तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते ? (४) औपम्यं कुर्वि”ति

“यथा, महाराज, मुद्रागणनासङ्ख्यचालेखाशिल्पस्थानेषु आदि कर्मिकस्य दन्धायना (= शैथिल्य) भवति । अथापरेण समयेन निशम्यक्रियया समुदाचरितत्वाददन्धायना (= अशैथिल्य) भवति । एवमेव खलु, महाराज, समुदाचरितत्वाद् यत्र चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते न तत्र मनोविज्ञानमप्युत्पद्यते । न चक्षुर्विज्ञानं मनोविज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्राहमुत्पद्ये त्वमपि तत्रोत्पद्यस्वे’ति । नापि मनोविज्ञानं चक्षुर्विज्ञानमाज्ञापयति—‘यत्र त्वमुत्पत्स्यसे, अहमपि तत्रोत्पत्स्य’ इति । अनालापस्तयोरन्योन्याभ्याम् । समुदाचरितत्वादुत्पद्यते” इति ।

“भन्ते नागसेन, यत्थ सोतविञ्जाण उप्पज्जति, तत्थ मनो-
विञ्जाणपि उप्पज्जती ति पे० यत्थ घानविञ्जाण उप्पज्जति, यत्थ
जिह्वाविञ्जाण उप्पज्जति, यत्थ कायविञ्जाण उप्पज्जति, तत्थ मनो-
विञ्जाण पि उप्पज्जती’ ति ?

५ “आम, महाराज, यत्थ कायविञ्जाणं उप्पज्जति तत्थ मनो
विञ्जाण पि उप्पज्जती’ ति ।

“किंनु खो, भन्ते नागसेन पठम कायविञ्जाण उप्पज्जति
पच्छा मनोविञ्जाण, उदाहु मनोविञ्जाण पठम उप्पज्जति
पच्छा कायविञ्जाण’ ति ?

१ “कायविञ्जाण, महाराज, पठम उप्पज्जति, पच्छा मनोविञ्जाण’ ति ।

“किंनु खो, भन्ते नागसेन, पे० अनालापो तैस
अञ्जमञ्जेहि । समुदाचरितत्ता उप्पज्जन्ती’ ति ।

“कत्तो’सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

२५—फस्सपमुखा धम्मा

राजा आह—“भन्ते नागसेन, यत्थ मनोविञ्जाण उप्पज्जति,

१५ फस्सो पि वेदना पि तत्थ उप्पज्जती’ ति ?

“आम, महाराज, यत्थ मनोविञ्जाण उप्पज्जति, फस्सो पि
तत्थ उप्पज्जति, वेदना पि तत्थ उप्पज्जति, सञ्जा पि तत्थ उप्पज्जति,
चेतना पि तत्थ उप्पज्जति, वितक्को पि तत्थ उप्पज्जति, विचारो पि
तत्थ उप्पज्जति । सब्बे’पि फस्सपमुखा धम्मा तत्थ उप्पज्जन्ती’ ति ।

(क) किलक्खणो फस्सो

२० “भन्ते नागसेन, किलक्खणो फस्सो’ ति ?

“फुसनलक्खणो, महाराज, फस्सो’ ति ।

१—“ओपम्म करोही’ ति ।

“भदन्त, नागसेन, यत्र श्रोत्रविज्ञानमुत्पद्यते, तत्र मनो-
विज्ञानमप्युत्पद्यत इति प्रा० यत्र घ्राणविज्ञानमुत्पद्यते, यत्र
जिह्वाविज्ञानमुत्पद्यते, यत्र कायविज्ञानमुत्पद्यते, तत्र मनो
विज्ञानमप्युत्पद्यत” इति ?

“आम्, महाराज, यत्र कायविज्ञानमुत्पद्यते तत्र मनो ५
विज्ञानमप्युत्पद्यत” इति ।

“किन्तु खलु, भदन्त नागसेन, प्रथम कायविज्ञानमुत्पद्यते
पश्चा मनोविज्ञानम्, उताहो मनोविज्ञान प्रथममुत्पद्यते
पश्चात् कायविज्ञानमि ति ?

“कायविज्ञान, महाराज, प्रथममुत्पद्यते, पश्चान्मनोविज्ञानमि” ति । १०

“किन्तु खलु, भदन्त नागसेन, प्रा० अनालापस्तयो
रन्योयाभ्याम् । समुदाचरितत्वादुत्पद्यते” इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

२५—स्पर्शप्रमुखा धर्मा

राजाऽऽह—‘भदन्त नागसेन, यत्र मनोविज्ञानमुत्पद्यते,
स्पर्शोऽपि वेदनाऽपि तत्रोत्पद्यत’ इति ?

१५

‘आम्, महाराज, यत्र मनोविज्ञानमुत्पद्यते, स्पर्शोऽपि
तत्रोत्पद्यते, वेदनाऽपि तत्रोत्पद्यते, सज्ञाऽपि तत्रोत्पद्यते
चेतनाऽपि तत्रोत्पद्यते, वितर्कोऽपि तत्रोत्पद्यते, विचारोऽपि
तत्रोत्पद्यते । सर्वेऽपि स्पशप्रमुखा धर्मास्तत्रोत्पद्यन्त” इति ।

(क) किलक्षण स्पर्श

“भदन्त नागसेन, किलक्षण स्पर्श” इति ?

२

‘स्पशानलक्षणो, महाराज, स्पर्श” इति ।

१—‘औपम्यं कुर्वि” ति ।

“यथा, महाराज, द्वे मेण्डा युज्जेय्यु । तेसु यथा एको मेण्डो एवं चक्खु दट्ठब्ब, यथा दुतियो मेण्डो एव रूप दट्ठब्ब, यथा तेस सन्निपातो एव फस्सो दट्ठब्बो”ति ।

२-“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, द्वे पाणी वज्जेय्यु । तेसु यथा एको पाणि एव चक्खु दट्ठब्ब, यथा दुतियो पाणि एव रूप दट्ठब्ब, यथा तेस सन्निपातो एव फस्सो दट्ठब्बो”ति ।

३-“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, द्वे सम्मा वज्जेय्यु । तेसु यथा एको सम्मो एव चक्खु दट्ठब्ब, यथा दुतियो सम्मो एव रूप दट्ठब्ब, यथा तेस सन्निपातो एव फस्सो दट्ठब्बो”ति ।

“कल्लो”सि, भन्ते नागसेना”ति ।

(ख) किलक्खणा वेदना

“भन्ते नागसेन, किलक्खणा वेदना”ति ?

“वेदयितलक्खणा, महाराज, वेदना, अनुभवनलक्खणा चा”ति ।

१५ “ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो रञ्जो अधिकार करेय्य ।

तस्स राजा त्ठठो अधिकार ददेय्य । सो तेन अधिकारेन पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गिभूतो परिचरेय्य । तस्स एवमस्स ‘मया खो पुब्बे रञ्जो अधिकारो कतो, तस्स मे राजा त्ठठो

२ अधिकार अदासि । स्वाह ततो निदान इम एवरूप वेदन वेदियामी ति । यथा वा पन, महाराज, कोचिदेव पुरिसो कुसल कम्म कत्वा कायस्स भेदा पर मरणा सुगतिं सग्ग लोक उपपज्जेय्य । सो च तत्थ दिब्बेहि पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितो

“यथा, महाराज, द्वौ मेषो युध्येताम् । तयोयथा एको मेष एव चक्षुद्रष्टव्यम्, यथा द्वितीयो मेष एव रूप द्रष्टव्यम्, यथा तयो सन्निपात एव स्पर्शो द्रष्टव्य’ इति ।

२-“भूय औपम्य कुर्वि’ति ।

“यथा, महाराज, द्वौ पाणी वाद्येताम् । तयोयथा एक पाणिरेव चक्षुद्रष्टव्यम् यथा द्वितीय पाणिरेव रूपं द्रष्टव्यम्, यथा तयो सन्निपात एव स्पर्शो द्रष्टव्य’ इति ।

३-“भूय औपम्य कुर्वि’ति ।

“यथा, महाराज, द्वे शम्पे वाद्येताम् । तयोयथैका शम्प्या एव चक्षुद्रष्टव्यम्, यथा द्वितीया शम्प्या एवं रूपं द्रष्टव्यम्, यथा तयो सन्निपात एव स्पर्शो द्रष्टव्य’ इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ति ।

(ख) किलक्षणा वेदना

“भदन्त नागसेन, किलक्षणा वेदने’ति ?

“वेदयितलक्षणा, महाराज, वेदना, अनुभवनलक्षणा चे’ति ।

१-“औपम्य कुर्वि’ति ।

१५

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषो राज्ञोऽधिकार कारयेत् । तस्मै राजा तुष्टोऽधिकार दद्यात् । स तेनाधिकारेण पञ्चभिः कामगुणैः समर्पितः समञ्जीभूतः परिचरेत् । तस्यैव स्थात्-‘मया खलु पूर्वं राज्ञोऽधिकारः कृतः, तस्मान्मे राजा तुष्टोऽधिकारमदात् । सोऽहं ततोनिदानामिमामेव रूपां वेदनां १० वेदयामीति । यथा वा पुनर्महाराज, कश्चिदेव पुरुषः कुशलं कर्म कृत्वा कायस्य भेदात् परमरणात् सुगतिं स्वर्गलोकं मुपपद्येत । स च तत्र दिव्यैः पञ्चभिः कामगुणैः समर्पितः

समङ्गिभूतो परिचरेय्य । तस्स एवमस्स—‘स्वा ह खो पुब्बे कुसल
कम्म अकासिं, सो ह ततोनिदान इम एवरूप वेदन वेदियामी’ति ।
एवमेव खो, महाराज, वेदयितलक्खणा वेदना, अनुभवन-
लक्खणा चा’ति ।

५ “कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

(ग) किलक्खणा सञ्जा

“भन्ते नागसेन, किलक्खणा सञ्जा”ति ?

“सञ्ज्ञाननलक्खणा, महाराज, सञ्जा”ति ।

“किं सञ्ज्ञानना’ ति ?

“नील पि सञ्ज्ञानाति, पीत पि सञ्ज्ञानाति, लोहित पि

१० सञ्ज्ञानाति, ओदात पि सञ्ज्ञानाति, मञ्जिठठ पि सञ्ज्ञानाति ।

एवमेव खो, महाराज, सञ्ज्ञाननलक्खणा सञ्जा”ति ।

१—“ओपम्म करोही’ति ।

“यथा, महाराज, रञ्जो भण्डागारिको भण्डागार पविसित्वा
नीलपीतलोहितोदातमञ्जेठठानि राजभोगानि रूपानि पस्सित्वा
सञ्ज्ञानाति, एवमेव खो, महाराज, सञ्ज्ञाननलक्खणा सञ्जा”ति ।

१५ “कल्लो’सि, भन्ते नागसेना ति ।

(घ) किलक्खणा चेतना

“भन्ते नागसेन, किलक्खणा चेतना’ ति ?

“चेतयितलक्खणा, महाराज, चेतना, अभिसङ्खरणलक्खणा
चा’ति ।

१—“ओपम्म करोही”ति ।

२० “यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो विस अभिसङ्खरित्वा अत्तना
च पिदेय्य, परे च पायेय्य । सो अत्तना पि दुक्खितो भवेय्य,

समङ्गीभूत परिचरेत् । तस्यैव स्यात्--‘सोऽहं खलु पूर्वं कुशलं कर्माकाषम्, सोऽहं ततोनिदानामिमामेवरूपा वदना वेदयामीति । एवमेव खलु, महाराज, वेदयितलक्षणा वेदना, अनुभवनलक्षणा चे’ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

५

(ग) किलक्षणा सञ्ज्ञा

“भदन्त नागसेन, किलक्षणा सञ्ज्ञे’ति ?

“संज्ञानलक्षणा, महाराज, सञ्ज्ञे’ति ।

“किं संज्ञानमि”ति ?

“नीलमपि सञ्ज्ञानाति, पीतमपि सञ्ज्ञानाति, लोहितमपि सञ्ज्ञानाति, अवदातमपि सञ्ज्ञानाति, माञ्जिष्ठमपि सञ्ज्ञानाति । १० एवमेव खलु, महाराज, संज्ञानलक्षणा सञ्ज्ञे’ति ।

१-“औपम्यं कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, राज्ञो भाण्डागारिको भाण्डागारं प्रविश्य नीलपीतलोहितावदानमाञ्जिष्ठाणि राजभोग्याणि रूपाणि दृष्ट्वा सञ्ज्ञानाति, एवमेव खलु महाराज, संज्ञानलक्षणा सञ्ज्ञे’ति । १५

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ति ।

(घ) किलक्षणा चेतना

“भदन्त नागसेन, किलक्षणा चेतने”ति ?

“चेतयितलक्षणा, महाराज, चेतना, अभिसंस्करणलक्षणा चे”ति ।

१-“औपम्यं कुर्वि”ति ।

२०

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषो विषममिसंस्कृत्यात्मना च पिबेत्, पराश्च पाययेत् । स आत्मनाऽपि दुःखितो भवेत्,

परे'पि दुःखिता भवेय्यु । एवमेव खो, महाराज, इधेकच्चो पुगलो अकुसल कम्म चेतनाय चेतयित्वा कायस्य भेदा पर मरणा अपाय दुर्गतिं विनिपात निरय उपपज्जेय्य । ये'पि तस्स अनुसिक्खन्ति, ते'पि कायस्य भेदा पर मरणा अपाय दुर्गतिं विनिपात निरय

- ५ उपपज्जन्ति । यथा वा पन, महाराज, कोचिदेव पुरिसो सप्पि-नवनीत-तैल मधु फाणित एकज्जम् अभिसङ्गिरित्वा अत्तना च पिवेय्य, परे च पायेय्य । सो अत्तना सुखितो भवेय्य, परे पि सुखिता भवेय्यु । एवमेव खो, महाराज, इधेकच्चो पुगलो कुसल कम्म चेतनाय चेतयित्वा कायस्य भेदा
- १० पर मरणा सुगतिं सग्ग लोक उपपज्जति । येपि तस्स अनुसिक्खन्ति, ते'पि कायस्स भेदा पर मरणा सुगतिं सग्ग लोक उपपज्जन्ति । एवमेव, खलु महाराज, चेतयितलक्खणा चेतना, अभिसङ्ग रणलक्खणा चा'ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना'ति ।

(ङ) किलक्खण विञ्जाण

- १५ “भन्ते नागसेन, किलक्खण विञ्जाण'ति ?

“विजाननलक्खण, महाराज, विञ्जाण'ति ।

१-“ओपम्म करोही'ति ।

“यथा, महाराज, नगरगुप्तिको मज्झे नगरसिङ्घाटकै

निसिङ्घो पस्सेय्य पुरत्थिमदिसतो पुरिस आगच्छन्त, पस्सेय्य

- १० दक्खिणदिसतो पुरिस आगच्छन्त, पस्सेय्य पच्छिमदिसतो पुरिस आगच्छन्त, पस्सेय्य उत्तरदिसतो पुरिस आगच्छन्त । एवमेव खो, महाराज, य च पुरिसो चक्खुना रूप पस्सति त विञ्जाणेन विजानाति, अ च सोतेन सद् सुणाति त विञ्जाणेन विजानाति,

परेऽपि दुःखिता भवेयु । एवमेव खलु, महाराज, इहैकको पुद्गलोऽ
 कुशलं कम चेतनया चेतयित्वा कायस्य भेदात् परं मरणादपायं
 दुर्गतिं विनिपातं निरयमुपपद्यते । येऽपि तस्मादनुशिक्षन्ते
 तेऽपि कायस्य भेदात् परं मरणादपायं दुर्गतिं विनिपातं निरय-
 मुपपद्यन्ते । यथा वा पुनर्महाराज, कश्चिदेव पुरुषः
 सर्पि-नवनीतं तैलं मधुं फाणितं एकत्र अभिसंस्कृत्य
 आत्मना च पिबेत्, पराश्रयं पाययेत् । स आत्मना
 सुखितो भवेत्, परेऽपि सुखिना भवेयु । एवमेव खलु, महाराज,
 इहैकको पुद्गलः कुशलं कम चेतनया चेतयित्वा कायस्य भेदात्
 परं मरणात् सुगतिं स्वर्गलोकमुपपद्यते । येऽपि तस्मादनुशिक्षन्ते
 तेऽपि कायस्य भेदात् परं मरणात् सुगतिं स्वर्गलोकं
 मुपपद्यन्ते । एवमेव खलु, महाराज, चेतयितलक्षणा चेतना,
 अभिसंस्करणलक्षणा चेति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागमेने”ति ।

(४) किलक्षणं विज्ञानम्

“भदन्त नागसेन, किलक्षणं विज्ञानमिति ?

“विज्ञानलक्षणं, महाराज, विज्ञानमिति ।

१-“औपम्यं कुर्विति ।

“यथा, महाराज, नगरगोमृको मध्ये नगरशृङ्गाटके
 निषण्णं पश्येत् पूर्वदिशात् पुरुषमागच्छन्तम्, पश्येद्
 दक्षिणदिशात् पुरुषमागच्छन्तम् पश्येत् पश्चिमदिशात् पुरुष-
 मागच्छन्तम्, पश्येदुत्तरदिशात् पुरुषमागच्छन्तम् । एवमेव खलु,
 महाराज, यच्च पुरुषश्चक्षुषा रूपं पश्यति तद् विज्ञानेन
 विजानाति यच्च श्रोत्रेण शब्दं शृणोति तं विज्ञानेन विजानाति,

य च घातेन गन्धं घायति तं विज्ज्राणेन विजानाति य च जिह्वाय
रसं सायति तं विज्ज्राणेन विजानाति, य च कायेन फोटुब्बं
फुसति तं विज्ज्राणेन विजानाति, य च मनसा धम्मं विजानाति
तं विज्ज्राणेन विजानाति । एव, खो, महाराज विजाननलक्खणं
५ विज्ज्राणं”ति ।

“कल्लो”सि, भन्ते, नागसेना”ति ।

(च) किंलक्खणो वितक्को

“भन्ते नागसेन, किंलक्खणो वितक्को”ति ?

“अप्पनालक्खणो, महाराज, वितक्को”ति ।

१—“ओपम्मं करोही”ति ।

१ “यथा, महाराज, बडढकी सुपरिकम्मकतं दारुं सन्धिस्मिं
अप्पेति, एवमेव खो, महाराज, अप्पनालक्खणो वितक्को”ति ।

“कल्लो”सि, भन्ते नागसेना”ति ।

(छ) किंलक्खणो विचारो

“भन्ते नागसेन, किंलक्खणो विचारो”ति ?

“अनुमज्जनलक्खणो, महाराज, विचारो”ति ।

१५ १—“ओपम्मं करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कसथालं आकोटितं पच्छा अनुरवति,
अनुसद्दायति । यथा, महाराज आकोटना एव वितक्को दट्ठुब्बो
यथा अनुरवना, एव विचारो”ति ।

“कल्लो”सि, भन्ते नागसेना”ति ।

ततियो वग्गो

२६—चेतसिका धम्मा एकभावगता

२ राजा आह—“भन्ते नागसेन, सक्का इमेसं धम्मानं एकतो
भावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरणं पञ्चापेतु—

य च घ्राणेन गन्ध जिघ्रति न विज्ञानेन विजानानि, यश्च जिह्वया रसं स्वदते न विज्ञानेन विजानाति, य च कायेन स्पृशति त विज्ञानेन विजानाति, य च मनसा धम विजानानि त विज्ञानेन विजानानि । एव खलु, महाराज, विज्ञानलक्षणं विज्ञानमि”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

(च) किल्लङ्गो वितर्क

“भदन्त नागसेन, किलक्षणो विनक”इति ?

“अपणालक्षणो, महाराज, वितर्क”इति ।

१—“औपम्यं कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, वधकी सुपरिकमङ्गलं दाहं संधा १० वर्पयति, एवमेव खलु, महाराज, अपणालक्षणो विनक”इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

(छ) किल्लङ्गो विचार

“भदन्त नागसेन, किलक्षणो विचार इति ?

“अनुमाजनलक्षणो, महाराज, विचार इति ।

१—“औपम्यं कुर्वि”ति ।

“यथा, महाराज, कास्यस्थालभाकोटिनं पश्चादनुरवति, अनुशब्दायते । यथा, महाराज, आकोटना एव वितर्को द्रष्टव्यः, यथाऽनुरवणा, एव विचारो द्रष्टव्य इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

तृतीयो वर्गः

७६—चैतसिका धमा एकभावगता

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, शक्यमेषा धर्माणामेकतो १०

भावगतानां विनिभज्य विनिभज्य नानाकरणं प्रज्ञापयितुम्—

‘अय फस्सो, अय वेदना, अय सञ्जा, अय चेतना, इद विञ्जाण,
अय वितक्को, अय विचारो’ति ?

“न सक्का, महाराज, इमेस धम्मान एकतो भावगतान
विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरण पञ्चापेतु—‘अय
५ फस्सो, अय वेदना, अय सञ्जा, अय चेतना, इद विञ्जाण, अय
वितक्को, अय विचारो’”ति ।

१—“ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, रञ्जो सूदो अरस वा रस वा करेय्य ।
सो तत्थ दधि पि पक्खिपेय्य, लोण पि पक्खिपेय्य, सिङ्गिवेर पि
१ पक्खिपेय्य, जीरक पि पक्खिपेय्य, मरिच पि पक्खिपेय्य अञ्जानि पि
पकारानि पक्खिपेय्य, तमे’न राजा एव वदेय्य—‘दधिस्स मे
रसं आहर, लोणस्स मे रसं आहर, सिङ्गिवेरस्स रस आहर,
जीरकस्स मे रस आहर, मरिचस्स मे रस आहर, सब्बेस मे
पक्खित्तान रस आहरा’ति । सक्का नु खो, महाराज, तेस रसानं
१५ एकतो भावगतान विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा रस आहरितु—
अम्बिलत्त वा लवणत्त वा तित्तकत्त वा कटुकत्त वा कसायत्त
वा मधुरत्त वा”ति ?

“न हि, भन्ते, सक्का तेस रसान एकतो भावगतानविनि
ब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा रस आहरितु अम्बिलत्त वा लवणत्त वा,
२ तित्तकत्त वा, कटुकत्त वा, कसायत्त वा, मधुरत्त वा । अपि च
खो पन सकेन सकेन लक्खणेन उपट्ठहन्ती”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, न सक्का इमेस धम्मान एकतो भाव
गतान विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरण पञ्चापेतु—
‘अय फस्सो, अय वेदना, अय सञ्जा, अय चेतना, इद विञ्जाण,

अयं स्पृश, इयं वेदना, इयं संज्ञा, इयं चेतना, इदं विज्ञानं,
अयं वित्तक, अयं विचार”इति ?

“न शक्यं, महाराज, एषा धर्माणामेकतो भावगतानां
विनिभज्य विनिभज्य नानाकरणं प्रज्ञापयितुम्—अयं
स्पृश, इयं वेदना, इयं संज्ञा, इयं चेतना, इदं विज्ञानं, अयं
वित्तक, अयं विचार”इति ।

१—“औपम्यं कुर्वीति ।

“यथा, महाराज, राज्ञे सूदोऽरसं वा रसं वा कुर्यात् ।
स तत्र दध्यापि प्रक्षिपेत्, लवणमपि प्रक्षिपेत्, शृङ्गिवेरमपि
प्रक्षिपेत्, जीरकमपि प्रक्षिपेत्, मरिचमपि प्रक्षिपेत्, अन्यान्पि १०
प्रकारान् प्रक्षिपेत् तमेन राज्ञो एव वदेत्—दध्नो मे
रसमाहुर लवणस्य मे रसमाहुर, शृङ्गिवेरस्य मे रसमाहुर,
जीरकस्य मे रसमाहुर, मरिचस्य मे रसमाहुर, सर्वेषां मे
प्रक्षिप्तानां रसमाहुरे”ति । शक्यं नु खलु, महाराज, तेषां रसाना-
मेकतो भावगतानां विनिभज्य विनिभज्य रसमाहृतुम्— १५
अम्लत्वं वा, लवणत्वं वा, तिक्तकत्वं वा कटुकत्वं वा कषायत्वं
वा मधुरत्वं वे”ति ?

“न हि, भदन्त, शक्यं तेषां रसानामेकतो भावगतानां विनि-
भज्य विनिभज्य रसमाहृतुम्—अम्लत्वं वा लवणत्वं वा
तिक्तकत्वं वा कटुकत्वं वा, कषायकत्वं वा, मधुरत्वं वा । अपि च २
खलु पुनः स्वयं स्वकेन लक्षणोपपत्तिश्नुती”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, न शक्यं तेषां धर्माणामेकतो भाव-
गतानां विनिभज्य विनिभज्य नानाकरणं प्रज्ञापयितुम्—
‘अयं स्पृश इयं वेदना इयं संज्ञा इयं चेतना इदं विज्ञानं

‘अयं वित्तवको, अयं विचारो’ति । अपि च खो पन सकेन सकेन लक्खणेन उपट्ठहन्ती’ति ।

‘कल्लो’सि, भन्ते नागसेना’ति ।

थेरो आह—लोण, महाराज, चक्खुविञ्जयेय’ति ?

“आम, भन्ते, चक्खुविञ्जयेय’ति ।

“सुट्ठु खो, महाराज, जानाही’ति ।

“किं पन, भन्ते, जिह्वाविञ्जयेय’ति ?

“आम, महाराज, जिह्वाविञ्जयेय’ति ।

“किं पन, भन्ते, सब्ब लोण जिह्वाय विजानाती’ति ?

“आम, महाराज, सब्ब लोण जिह्वाय विजाना’ति ।

“यदि, भन्ते, लब्ब लोण जिह्वाय विजानाति, किस्स पन त सकटेहि बलीबद्धा आहरन्ति ? ननु लोणमे व आहरित्तब्ब’ति ?

“न सक्का, महाराज, लोणमे व आहरितु । एकतो भावगता एते घम्मा गोचरनान्तगता लोण गरुभावो चा’ति ।

“सक्का पन, महाराज, लोण तुलाय तुलयितु ति ?

“आम, भन्ते, सक्का’ति ।

“न सक्का, महाराज, लोण तुलाय तुलयितु गरुभावो तुलाय तुलयता’ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना’ति ।

नागसेनमिलिन्दराजपञ्चा निद्धिता ।

अय वितक, अय विचार' इति । अपि च खलु पुन स्वकेन स्वकेन
लक्षणेनोपतिष्ठन्ती"ति ।

"कल्योऽसि, भदन्त नागसेने"ति ।

स्थविर आह—“लवण, महाराज, चक्षुर्विशेयमि"ति ?

"आम्, भदन्त, चक्षुर्विशेयमि"ति ।

"सुष्ठु खलु, महाराज, जानीही"ति ।

"किम्पुनभदन्त, जिह्वाविशेयमि"ति ?

"आम्, महाराज, जिह्वाविशेयमि"ति ।

"किम्पुनभदन्त सव लवण जिह्वया विजानाती"नि ?

"आम्, महाराज सव लवण जिह्वया विजानाती"ति ।

"यदि, भदन्त सव लवण जिह्वया विजानाति, कस्मात्
पुनस्तच्छकटैवलीवर्दा आहरन्ति ? ननु लवणमेवाहतव्यमि"ति ?

"न शक्य महाराज, लवणमेवाहतुम् । एकतो भावगता एते
धर्मा गोचरनानात्वगता लवण गुरुभावश्चे"ति ।

"शक्य पुनमहाराज, लवण तुलाया तुल्यितुमि"ति ?

"आम् भदन्त, शक्यमि"ति ।

"न शक्य, महाराज, लवण तुलाया तुल्यितु, गुरुभाव-
स्तुलाया तोल्यन्"इति ।

"कल्योऽसि, भदन्त नागसेने"ति ।

नागसेनमिलिन्दराजप्रश्ना निष्ठिता ।

ततियो परिच्छेदो

(ख) विमतिच्छेदनपञ्चो

१—पञ्चायतनानि नानाकम्मनिब्बत्तानि

राजा आह—“भन्ते नागसेन, यानि’मानि पञ्चायतनानि,
किं नु तानि नानाकम्मेहि निब्बत्तानि, उदाहु एकेन कम्मेना ’ति ?

“नानाकम्मेहि, महाराज, निब्बत्तानि, न एकेन कम्मेना ’ति ।

१—“ओपम्म करोही’ ति ।

“त किं मञ्जसि, महाराज, एकस्मिं खेत्ते नानाबीजानि
वप्पेय्यु, तैस नानाबीजान नानाफलानि निब्बत्तय्यु’ ति ?

“आम, भन्ते, निब्बत्तेय्युं ति ।

“एवमेव खो, महाराज, यानि यानि पञ्चायतनानि तानि
तानि नानाकम्मेहि निब्बत्तानि, न एकेन कम्मेना’ति ।

१ “बल्लो सि, भन्ते नागसेना’ति ।

२—कम्मस्सका सत्ता

राजा आह—‘ भन्ते नागसेन, केन कारणेन मनुस्सा न सब्बे
समका । अञ्जे अप्पायुका, अञ्जे दीघायुका, अञ्जे बव्हाबाधा,
अञ्ज अप्पाबाधा, अञ्ज दुब्बण्णा, अञ्ज वण्णवन्तो, अञ्जे अप्पेसवखा,
अञ्जे महसवखा, अञ्जे अप्पभोगा, अञ्जे महाभोगा, अञ्जे
नीचकुलीना, अञ्जे महाकुलीना, अञ्जे दुप्पञ्जा, अञ्जे
पञ्जवन्तो’ति ?

थेरो आह—‘कस्स पुन, महाराज, रुक्खा न सब्बे
समका । अञ्जे अम्बिला, अञ्जे लवणा, अञ्जे तित्थका, अञ्जे
कट्ठा, अञ्जे कसावा, अञ्जे मधुरा’ति ?

तृतीयः परिच्छेदः

(ख) विमतिच्छेदनप्रश्न

१—पञ्चायतनानि नानाकर्मनिवृत्तानि

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यानोमानि पञ्चायतनानि, किन्तु तानि नानाकर्मनिवृत्तानि, उताहो एकेन कर्मणे’ति ?

“नानाकर्मभिमहाराज, निवृत्तानि, नैकेन कर्मणे’ति ।

१—“ओपम्य कुर्वि’ति ।

“तत् किं मन्यस, महाराज, एकस्मिन् क्षेत्रे नानाबीजा न्युप्येरन्, तेषां नानाबीजानां नानाफलानि निवर्तेरन्ति ति ?

“आम्, भदन्त, निवर्तेरन्ति’ति ।

एवमेव खलु, महाराज, यानि यानि पञ्चायतनानि तानि नानाकर्मनिवृत्तानि, नैकेन कर्मणे’ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेन ति ।

१०

२—कर्मस्वका सत्ता

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, केन कारणेन मनुष्यान् सर्वे समका । अन्येऽल्पायुष्का, अन्ये दीर्घायुष्का, अन्ये बह्वाबाधा अन्येऽल्पाबाधा, अन्ये दुर्वा, अन्ये वणवन्त, अन्येऽल्पशक्ता, अन्ये महाशक्ता, अन्येऽल्पभोगा, अन्ये महाभोगा, अन्ये नीचकुलीना, अन्ये महाकुलाना, अन्ये दुःप्रता, अञ्जे प्रज्ञावन्त’इति ?

स्थविर आह—“कस्मात् पुनर्महाराज, वृक्षा न सर्वे समका । अन्येऽम्ला, अन्ये लवणा, अन्ये तिक्तका, अन्ये कटुका, अन्ये कषाया, अन्ये मधुरा’इति ?

“मञ्जामि, भन्ते, बीजान नानाकरणेना ’ति ।

“एवमेव खो, महाराज, कम्मार्न नानाकरणेन मनुस्सा न सब्बे समका । अञ्जे अप्पायुका, अञ्जे दीघायुका, अञ्जे बव्हा बाधा, अञ्जे अप्पाबाधा, अञ्जे दुब्बण्णा, अञ्जे वण्णवन्तो, ५ अञ्जे अप्पेसक्खा, अञ्जे महेसक्खा, अञ्जे अप्पभोगा, अञ्जे महाभोगा, अञ्जे नीचकुलीना, अञ्जे महाकुलीना, अञ्जे दुप्पञ्जा, अञ्जे पञ्चवन्तो । भासित पे त, महाराज, भगवता— ‘कम्मस्सका, माणव, सत्ता, कम्मदायादा, कम्मयोनी, कम्मवधू, कम्मपटिसरणा । कम्म सत्ते विभजनि, यदि दहीनप्पणीतताया’ति ।

१० “कल्लो’सि, भन्ते नागसेना’ति ।

३—अकिञ्चकरो किञ्चकरो च वायामो राजा आह—“भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—किं नि इम दुक्ख निरुज्जेय्य, अञ्जञ्च दुक्ख नुप्पज्जेय्या’ति ।

“एनदत्था, महाराज, अम्हाक पण्णज्जा ’नि ।

“किं पटिगच्चेव वायमितेन । ननु सम्पत्ते काले वायमि- १५ तव्व ’ति ?थेरो आह—“सम्पत्ते काले, महाराज, वायायो अकिञ्च करो भवति । पटिगच्चेव वायामो किञ्चकरो भवती ति ।

१—“ओपम्म करोही’ति ।

“तं किं मञ्जसि, महाराज, यदा त्व त्रिपामितो भवेय्या’सि तदा त्व वदपान खणापेय्यासि, तल्लक खणापेय्यासि, पानीय पिबिस्सामी ’ति ?

२० “न हि, भन्ते ति ।

“एवमेव खो, महाराज, सम्पत्ते काले वायामो अकिञ्चकरो भवति, पटिगच्चेव वायामो किञ्चकरो भवती’ति ।

२—“सिय्यो ओपम्म करोही ति ।

“मन्य भदन्त, बीजाना नानाकरणेने”ति ।

‘एवमेव खलु, महाराज, कमणा नानाकरणेन मनुष्या न सर्वे समका । अयेऽल्पायुष्का, अये दीर्घायुष्का, अन्ये बह्वा बाधा, अन्येऽल्पाबाधा, अन्ये दुवणा, अन्ये वणवन्त, अन्येऽल्पशक्ता, अन्ये महाशक्ता, अन्येऽल्पभोगा, अन्ये महाभोगा अन्ये नीचकुलीना, अन्ये महाकुलीना, अन्ये दुष्प्राता, अये प्रतावन्त । भाषितमप्येतन्महाराज, भगवता— ‘कमस्वका, माणव, सत्त्वा कमदायादा कमयोनय कर्मबन्धव, कमप्रतिसरणा । कम मत्तान् विभजति, यदिद हीनप्रणीततायामि”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

—अकिञ्चित्कर किञ्चत्करश्च व्यायाम

राजा ह—“भदन्त नामेन, यूय भणथ—“किमिति इदं दुःखं निरुद्ध्यैत् अ यच्च दुःखं नोत्पद्येते”ति ।

“एतदर्थं, महाराज, अस्माकं प्रव्रज्या”ति ।

“किं प्रतिगत्यैव व्यायामितेन । ननु सम्प्राप्ते काले व्यायामित्वमि”ति? म्थविह आह—‘सम्प्राप्ते काले, महाराज, व्यायामोऽकिञ्चित्करो भवति । प्रतिगत्यैव व्यायाम किञ्चित्करो भवती”ति ।

१—“औपम्यं कुर्वि”ति ।

“नत्किं मन्यमे, महाराज, यदा त्वं पिपासितो भवेत्तदा त्वमुदपानं खानये तडागं खानये, पानीयं पास्यामी”ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, सम्प्राप्ते काले व्यायामोऽकिञ्चित्करो भवति, प्रतिगत्यैव व्यायाम किञ्चित्करो भवती”ति ।

२—“यूय औपम्यं कुर्वि”ति ।

‘तं किं मञ्जसि, महाराज, यदा त्वं बुभुक्षितो भवेय्यासि तदा त्वं खेतं कस्सापेय्यासि, सालिं रोपापेय्यासि, धञ्ज अतिहरापेय्यासि, भत्तं भुञ्जिस्सामी’ति ?

“न हि, भन्ते”ति ।

५ “एवमेव खो, महाराज, सम्पत्तेकाले वायामो अकिच्चकरो भवति, पटिगच्चेव वायामो किच्चकरो भवती’ति ।

३-भिय्यो ओपम्म करोही’ति ।

‘तं किं मञ्जसि, महाराज, यदा ते सङ्गामो पच्चुपट्टितो भवेय्य, तदा त्वं परिखं खणापेय्यासि, पाकारं कारापेय्यासि, गोपुरं १० कारापेय्यासि, अट्टालकं कारापेय्यासि, धञ्ज अतिहरापेय्यासि, तदा त्वं हत्थिस्मिं सिक्खेय्यासि, अस्सस्मिं सिक्खेय्यासि, रथस्मिं सिक्खेय्यासि, धनुस्मिं सिक्खेय्यासि, यथस्मिं सिक्खेय्यासी’ति ?

“न हि, भन्ते’ति ।

“एवमेव खो, महाराज, सम्पत्ते काले वायामो अकिच्चकरो १५ भवति, पटिगच्चेव वायामो किच्चकरो भवति । भासितं पे त, महाराज, भगवता—

‘पटिगच्चेव तं कयिरा यं जञ्जा हितमत्तनो ।

न साकटिकचिन्तायं मन्ताधीरो परक्कमे ॥

‘यथा साकटिको मट्ठं समं हित्वा महापथं ।

२ विसमं मग्गमारुहं अक्खच्छिन्नो वं शायति ॥

‘एवं ब्रह्मा अपक्कम्मं अक्कम्मम’नुवत्ति य ।

मन्दो मञ्जुमुखं पत्तो अक्खच्छिन्नो वं शायती’ति ॥

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

तत्किं मयमे, महाराज, यदा त्वं बुभुक्षितो भवे
स्तदा त्वं क्षेत्रं कर्षये, शालिं रोपये, धान्यमनिहारये, भक्तं
भोक्ष्यामी'ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, सम्प्राप्ते काले व्यायामोऽकिञ्चित्करो
भवति, प्रतिगत्यैव व्यायामं किञ्चित्करो भवती'ति ।

३-“भूय औपम्यं कुर्वि'ति ।

“तत्किं मयसे, महाराज, यदा ते सङ्ग्रामं प्रत्युपस्थितो
भवेत्, तदा त्वं परिखां खानये, प्राकारं कारये, गोपुरं कारये,
अट्टालकं कारये, धान्यमनिहारये, तदा त्वं हस्तिनि शिक्षेथा, १०
अश्वे शिक्षेथा, रथे शिक्षेथा, धनुषि शिक्षेथा, स्तरौ शिक्षेथा'इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, सम्प्राप्ते काले व्यायामोऽकिञ्चित्करो
भवति, प्रतिगत्यैव व्यायामं किञ्चित्करो भवति । भाषितमप्येत १५
महाराज, भगवता-

‘प्रतिगत्यैव तत्कुर्याद् यज्जानीयाद् हितमात्मन ।

न शाकटिकचिन्ताया मन्ताऽध्वीर पराक्रमे ॥

‘यथा शाकटिको मृष्टं समं हित्वा महापथम् ।

विषमं मार्गमारुह्याक्षच्छिन्नं इव ध्यायति ॥ २०

‘एवं धर्मानपक्रम्याधममनुवृत्य (च) ।

मन्दो मृत्युमुखं प्राप्नोऽक्षच्छिन्नं इव ध्यायती'”ति ॥

“कल्योऽसि भदन्त नागसेने'”ति ।

४—नेरयिको आगम

- राजा आह—“भन्ते नागसेन, तुम्हे भणय—‘पाकतिकअगितो नेरयिको अगि महा’भिनापतरो होति । खुदको’पि पासाणो पाकतिके अगिम्हि पक्खित्तो दिवस पि पच्चमानो न विलयं गच्छति, कूटागारमतो पि पासाणो नेरयिकगिम्हि पक्खित्तो
- ५ खणेन विलय गच्छती’ति । एत वचन न सद्वहामि । एव च पन वदेय—‘ये च तस्य उप्पन्ना सत्ता ते अनेकानि पि वस्ससहस्सानि निरये पच्चमाना न विलय गच्छतीति । तं पि वचन न सद्वहामी’ति । येणे आह—“त किं मञ्जसि, महाराज, या ता सनि मकरिनियो’पि सुसुमारिनियो पि
- १ कच्छपिनियो’पि मोरिनियो पि कपोनिनियो’पि, किं नु ता कवख ळानि पासाणानि सक्खरायो च खादन्ती’ति ?

“आम, भन्ते, खादन्ती’ति ।

“किं पन तानि तास कुच्छिय कोट्ठमन्तरगतानि विलय गच्छन्ती’ति ?

१५ “आम, भन्ते, विलय गच्छन्ती’ति ।

“यो पन तास कुच्छियं गढ्ढो मो पि विलय गच्छती’ति ?

“न हि, भन्ते’ति ।

“केन कारणेना’ति ?

“मञ्जामि, भन्ते, कम्माधिकतेन न विलय गच्छती’ति ।

२० “एवमेव खो, महाराज, कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता अनेकानि पि वस्ससहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ति । भासित पेत्त, महाराज, भगवता—‘सो न ताव काल करोति, याव त न पापकम्म व्यन्तीहोती’ति ।

४—नैरयिकोऽग्न

राजाऽह—“भदन्त नागसेन, यूय भणथ—प्राकृतिकान्तो नैरयिकोऽग्निमहाभिनापनरा भवति । क्षुद्रकोऽपि पाषाण प्राकृतिकेना प्रक्षिप्तो दिवसमपि पच्यमानो न विलयं गच्छति, कूटागारमात्रोऽपि पाषाणो नैरयिकान्नौ प्रक्षिप्त क्षणेन विलय गच्छतीति । एतद् वचन न श्रद्दधामि । एव च पुनवदथ—य च तत्रोत्पन्ना सत्त्वास्तेऽनेकान्यपि वषसहस्राणि निरये पच्यमाना न विलय गच्छन्तीति । तदपि वचन न श्रद्दधामि”ति । स्थविर आह—“तत्किं मन्यन्ते, महाराज यास्ना सन्ति मकर्योऽपि सुसुमार्योऽपि कच्छप्योऽपि मयूर्योऽपि कपोत्योऽपि किन्तु ना कङ्कणानि १० पाषाणान् शकराश्च खादन्ती”ति ?

“आम्, भदन्त, खादन्ती”ति ।

“किम्पुनस्तानि तासा कुक्षौ कोष्ठाभ्यन्तरगतानि विलय गच्छन्ती”ति ?

“आम्, भदन्त, विलय गच्छन्ती”ति ।

१५

“य पुनस्तासा कुक्षौ गभ सोऽपि विलय गच्छती”ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“केन कारणेनेति ?

“मन्ये, भदन्त, कर्माधिकृतेन न विलय गच्छती”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, कर्माधिकृतेन नैरयिका सत्त्वा १० अनेकान्यपि वषसहस्राणि निरये पच्यमाना न विलय गच्छन्ति । भाषितमप्येतद्, महाराज, भगवता—‘स न तावत् कालं करोति, यावत्तन् पापकम व्यन्तीभवती’ति ।

२-“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“त किं मञ्जसि, महाराज, या ता सन्ति सीहिनियो’पि
व्यग्धिनियो’पि, दीपिनियोपि कुक्कुरिनियो’पि किं नु ता कक्खञ्जानि
अट्ठिकानि मसानि खादन्ती”ति ?

५ “आम, भन्ते, खादन्ती”ति ।

“किं पन तानि तास कुच्छिय कोट्ठभन्तरगतानि विलय
गच्छन्ती”ति ?

“आम, भन्ते, विलय गच्छन्ती”ति ।

“यो पन तास कुच्छिय गम्भो सो’पि विलय गच्छती”ति ?

१० “न हि, भन्ते”ति ।

“केन कारणेना”ति ?

“मञ्जामि, भन्ते, कम्माधिकतेन न विलयं गच्छन्ती”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता
अनैकानि पि वस्समहस्मानि निरये पञ्चमाना न विलय गच्छन्ती”ति ।

१५ ३-“भिय्यो ओपम्म करोही”ति ।

“त किं मञ्जसि, महाराज, या ता सन्ति योनकसुखुमालिनियो’पि
खत्तियसुखुमालिनियो पि ब्राह्मणसुखुमालिनियो’पि गहपतिसुखुमा-
लिनियो’पि, किं नु ता कक्खञ्जानि खब्बकानि मसानि खादन्ती”ति ?

“आम, भन्ते, खादन्ती”ति ।

२० “किं पन तानि तास कुच्छिय कोट्ठभन्तरगतानि विलयं
गच्छन्ती”ति ?

“आम, भन्ते, विलयं गच्छन्ती”ति ।

“यो पन तासं कुच्छियं गम्भो सो’पि विलयं गच्छती”ति ।

“न हि, भन्ते”ति ।

२-“भूय औपम्य कुर्वि”ति ।

“तत्किं मन्यसे महाराज, यास्मा मन्ति सिद्धोऽपि, व्याघ्रोऽपि द्वीपिन्योऽपि कुक्कुर्याऽपि किन्तु ता कङ्कणानि अस्थिकानि मासानि खादन्ती ति ?

“आम्, भदन्त, खादन्ती नि ।

“किम्पुनस्तानि तासा कुक्षौ कोष्ठाभ्यन्तरगतानि विलयं गच्छन्ती’ ति ?

‘आम्, भदन्त, विलय गच्छन्ती नि ।

“य पुनस्तासा कुक्षौ गभ सोऽपि विलय गच्छती”ति ?

“न हि, भदन्ते नि ।

“केन कारणेने ति ?

“मन्ये, भदन्त, कर्माधिकत्वेन न विलय गच्छन्ती”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, कर्माधिकत्वेन नैरयिका सत्त्वा अनेकायपि वपसहस्राणि निरये पच्यमाना न विलय गच्छन्ती”ति ।

३-“भूय औपम्य कुर्वि”ति ।

“तत्किं मन्यसे, महाराज, यास्मा सन्ति यवनकसुकुमार्योऽपि क्षत्रियसुकुमार्योऽपि ब्राह्मणसुकुमार्योऽपि गृहपतिसुकुमार्योऽपि, किन्तु ता कङ्कणानि खजकाणि मासानि खादन्ती’ ति ?

“आम्, भदन्त, खादन्ती ति ।

“किम्पुनस्तानि तासा कुक्षौ कोष्ठाभ्यन्तरगतानि विलयं गच्छन्ती”ति ?

“आम्, भदन्त, विलयं गच्छन्ती”ति ।

“य पुनस्तासा कुक्षौ गभ सोऽपि विलयं गच्छती’ ति ?

“न हि भदन्ते”ति ।

“केन कारणेना”ति ।

“मञ्ज्रामि भन्ते, कम्माधिकतन न विग्य ाच्छती”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता
अनेकानि पि वस्मसहस्सानि निरये पच्चमाना न विलय
१ गच्छन्ति । भासित पे’त, महाराज भगवता—‘सो न ताव
कालं द्धुरोति, याव न त पाप कम्म व्यन्तीहोती”ति ।

“कल्लो”सि, भन्ते, नागसेना”ति ।

५—महापथवी क थ पनिट्ठिता

राजा आह—“भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—‘अय महा
पथवी उदके पनिट्ठिता, उदक वाते पनिट्ठित, वातो थग्रासे
१ पनिट्ठितोति, एत पि वचन न सद्वहामो”ति । थेरो
धम्मकरकेन उदक गहेत्वा राजान मिलिन्द सञ्ज्रापसि—“यथा,
महाराज, इम उदक वातेन आधारित । एव पि उदक वातेन
आधारित”ति ।

“कल्लो”सि, भन्ते नागसेना”ति ।

६—निरोधो निब्बान

१५ राजा आह—“भन्ते नागसेन, निरोधो निब्बान ति ?

“आम, महाराज, निरोधो निब्बान”ति ।

“कथ, भन्ते नागसेन, निरोधो निब्बान ति ?

“सब्बे वालुपुञ्जना खो, महाराज, अज्झात्तिक-आहिरे
आयतने अभिनन्दन्ति, अभिवदन्ति, अज्झोसाय निठठन्ति ते
२० तेन सोतन बुद्ध्यन्ति, न परिमुञ्चन्ति जातिया जगय मरणेन ओकन
परिवेवेन दुक्खेहि दोमनसेहि उपायासंहि । न परिमुञ्चन्ति दुक्ख
स्मा नि वदामि । सुनवा च खा, महाराज, अरियसावका अज्झ

“केन कारणेने नि ?

“मन्य भदन्त कमाधिक्रान्तं न विभ्य गच्छन्ती”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, कर्माधिकृतेन नैरयिका सत्त्वा अनेकान्यपि वषसहस्राणि निरये पच्यमाना न विलय गच्छन्ति । भाषितमप्यतन्महाराज, भगवता—‘स न तावत् कालं दूरोति, यावन्न तत् पापकम व्यस्तोभवती’ ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

४—महाप्रथिवी ऋत्र प्रतिष्ठिता

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यूय मणथ—‘इयं महा प्रथिवी उदके प्रतिष्ठिता, उदक वाते प्रतिष्ठिता, वान आकाशे प्रतिष्ठिता इति एतदपि वचनं न शब्दधामा’ ति । मन्विरो १० धमकरकेणोदकं गृहीत्वा राजानं मिलिन्दं समनिक्षपत्—“यथा, महाराज, इदमुदकं वातेनाधारितम् । एव नदप्युदकं वातेनाधारितमि’ ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

६—निराग निवाणम्

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, निरोधो निर्वाणमि’ ति ? १५

“आम् महाराज, निरोधो निर्वाणमि”ति ।

“कथं, भदन्त नागसेन, निरोधो निर्वाणमि”ति ?

“सर्वे बालपृथग्जना खलु, महाराज, आध्यात्मिकबाह्या-
न्यायतनान्यभिनन्दन्ति, अभिवदन्ति, अध्यवसायं तिष्ठन्ति, ते
तेन स्रोतसा उह्यन्ते न परिमुच्यन्ते जात्या जरया मरणेन शोकेन ।
परिदेवेन दुःखैर्दौर्भनस्यैरुपायासैः । न परिमुच्यन्ते दुःखा-
दिति वदामि । श्रुत्वाश्च खलु, महाराज आयश्चावक आध्या-

- त्तिकबाहिरे आयतने नाभिनन्दति नाभिवदति नाज्ज्ञोसाय
तिष्ठति । तस्मै न अनभिनन्दतो अनभिवदनो अनज्ज्ञोसाय
तिष्ठतो तण्हा निरुज्झति, तण्हानिरोधो उपादाननिरोधो, उपादान
निरोधो भवनिरोधो, भवनिरोधो जातिनिरोधो, जातिनिरोधो
५ जरामरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु पायासा निरुज्झन्ति ।
एवमे'तस्स केवलस्स दुक्खक्ख'धस्स निरोधो होति । एव खो,
महाराज, निरोधो निब्बान'ति ।

“कल्लो'सि, भन्ते नागसेनो 'ति ।

७—क लभन्ति निब्बान

- राजा आह—“भन्ते नागसेन, सब्बे व लभन्ति निब्बान 'ति ।
१ “न खो, महाराज, सब्बेव लभन्ति निब्बान ति, अपि च
खो, महाराज, यो सम्मा पटिपन्नो अभिञ्जेये धम्मो अभिजानाति,
परिञ्जेये धम्मो परिजानाति, पहाणब्बे धम्मो पजहति,
भावेतब्बे धम्मो भावेति, सच्छिकातब्बे धम्मो सच्छिकरोति, सो लभति
निब्बान'ति ।

- १५ “कल्लो'सि, भन्ते नागसेना 'ति ।

८—निब्बान परम सुख

- राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो न लभति निब्बान
जानाति सो—‘सुख निब्बान' ति ?
“आम, महाराज यो न लभति निब्बान जानाति सो
‘सुख निब्बान'”ति ।
२० “कयं, भन्ते नागसेन, अलभन्तो जानाति—‘सुखं
निब्बान'”ति ?

स्मिकबाह्यान्त्यायतनानि नाभिनन्दति, नाभिवदति, नाध्यवसाय
तिष्ठति । तस्य तदनभिनन्दतोऽनभिवदतोऽनध्यवसाय
तिष्ठतस्तृष्णा निरुध्यते, तृष्णानिरोधादुपादाननिरोध, उपादान
निरोधाद् भवनिरोध, भवनिरोधाज्जातिनिरोध, जाति
निरोधाज्ज रामणशोकपरिदेवदुःखदौमनस्योपासा निरुध्यन्ते । ५
एवमेतस्य केवलस्य दुःखस्कन्धस्य निरोधो भवति । एव खलु
महाराज, निरोधो निर्वाणमि'ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने नि ।

७-४ लभन्ते निर्वाणम्

राजाऽऽह--“भदन्त नागसेन, सव एव लभन्ते निर्वाणमि'ति ?

“न खलु, महाराज, सव एव लभन्ते निर्वाणमिति, अपि च १
खलु, महाराज, य सम्यक्प्रतिपत्ताऽभिज्ञेयान् धर्मानभिजानाति,
परिज्ञेयान् धर्मान् परिजानाति, प्रहातव्यान् धर्मान् प्रजहाति
भावयितव्यान् धर्मान् भावयति, साक्षात्कृतव्यान् धर्मान् साक्षा
त्करोति, स लभते निर्वाणमि'ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने' ति ।

१५

८-निर्वाण परमं सुखम्

राजाऽऽह--“भदन्त नागसेन, यो न लभते निर्वाणं, जानाति
स -‘सुखं निर्वाणमि'’ति ?

“आम्, महाराज, यो न लभते निर्वाणं, जानाति स -‘सुखं
निर्वाणमि'’ति ।

‘कथं, भदन्त नागसेन, अलभमानो जानाति- २
‘सुखं निर्वाणमि'’ति ?

‘त कि मञ्जसि, महाराज, येस नच्छिन्ना हत्थपादा, जानेय्यु ते, महाराज, दुक्ख हत्थपादच्छेदन’ ति ?

‘आम, भन्ते, जानेय्यु ति ।

“कथ जानय्यु” ति ?

“अञ्जेम, भन्ते, छिन्नहत्थपादान परिदेवितसद् सुत्वा जानन्ति ‘दुक्खं हत्थपादच्छेदन’” ति ।

“एवमेव गो, महाराज, येसं दिट्ठ निब्बान तेस मद् सुत्वा जानाति ‘सुख निब्बान’” ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

चतुत्थो वग्गो

६—बुद्धस्स अत्थिभावो

१ राजा आह—“भन्ते नागसेन, बुद्धो तथा दिट्ठा’ ति ?

‘न हि, महाराजा’ ति ।

“अथ ते आचरियेहि बुद्धो दिट्ठो” ति ?

“न हि, महाराजा’ ति ।

“तेन हि, भन्ते नागसेन, न’त्थि बुद्धो” ति ।

१५ “किं पन, महाराज, हिमवति ऊहा नदी तथा दिट्ठा’ ति ?

“न हि, भन्ते’ ति ।

“अथ ते पितरा ऊहा नदी दिट्ठा” ति ?

“न हि, भन्ते’ ति ।

“तेन हि, महाराज, न त्थि ऊहा नदी’ ति ?

२० “अत्थि, भन्ते, किंचा पि मया ऊहा नदी न दिट्ठा पितरा पि मे ऊहा नदी न दिट्ठा अपि च अत्थि ऊहा नदी’ ति ।

‘तर्हि मन्यसे, महाराज, येषा न छिन्ना हस्तपादा,
जानीयुस्ते, महाराज, न दुः हस्तपादच्छेदनमि’ति ?

“अ, भदन्त, जानीयुरि’ति ।

“कथं जानीयु’रिति ?

“अन्येषा, भदन्त, छिन्नहस्तपादानां परिदेवितशब्द, श्रुत्वा
जानाति ‘दुः हस्तपादच्छेदनमि’ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, येषा दृष्टं निर्वाणं तेषां शब्दं श्रुत्वा
जानाति ‘सुखं निर्वाणमि’ति ।

“कल्योऽमि, भदन्त नागसेने’ति ।

चतुर्थो वगं

६—बुद्धस्यान्तिभाव

रानाञ्ज-“भदन्त नागनेन, बुद्धत्वया दृष्टं”इति ? १०

“न हि, महाराजे’ति ।

“अथ त आचार्येण बुद्धो दृष्टः”इति ?

“न हि, महाराजे’ति ।

“तेन हि, भद न नागसेन, नास्ति बुद्ध इति ।

“किम्पुन महाराज, हिमवति ऊहा नदी त्वया दृष्टे’ति ? ११

“न हि, भदन्ते’ति ।

“अथ ते पित्रा ऊहा नदी दृष्टेति ?

“न हि, भदन्ते’ति ।

“तन हि, महाराज, नास्ति ऊहा नदी’ति ।

“अस्ति, भदन्त, किञ्चापि म ऊहा नदी न दृष्टा, पित्रापि मे
ऊहा नदी न दृष्टा, अपि चास्ति ऊहा नदी’ति ।

“एवमेव खो, महाराज, किंचा पि मया भगवा न दिट्ठो, आचरियेहि पि मे भगवा न दिट्ठो, अपि च अत्थि भगवा”ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

१८—भगवा अनुत्तरो

राजा आह—भन्ते नागसेन, बुद्धो अनुत्तरो”ति ?

“आम, महाराज, भगवा अनुत्तरो”ति ।

“कथं भन्ते नागसेन, अदिट्ठपुब्ब जानासि बुद्धो अनुत्तरो”ति ?

“त किं मञ्जसि, महाराज, येहि अदिट्ठपुब्बो महासमुद्धो जानेय्यु ते, महाराज, महन्तो खो महाममुद्धो गम्भीरो अप्पमेय्यो दुप्परियोगाहो, यत्थि’मा पञ्च महानदियो सतन समित अप्पेन्ति, १० सेय्यथीद-गङ्गा, यमुना, अचिरवती, सरधू, मही । नेव तस्स ऊनत्तं वा पूरत्त वा पञ्चायती”ति ।

“आम, भन्ते, जानेय्यु”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, सावके महन्ते परिनिब्बुते पस्सित्वा जानामि भगवा अनुत्तरो”ति ।

१५ “कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

११—भगवतो अनुत्तरभावस्स व्याण

राजा आह—“भन्ते नागसेन, सक्का जानितु बुद्धो अनुत्तरो”ति ?

“आम, महाराज, सक्का जानितु भगवा अनुत्तरो ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, सक्का जानितुं बुद्धो अनुत्तरा”ति ?

“भूतपुब्ब, महाराज, तिस्सत्थेरो नाम लेखाचरियो अहोसि ।

२० बहूनि वस्सानि अब्भनीतानि कालङ्कतस्स, कथं सो त्रायती”ति ?

“लेखेन, भन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, किञ्चापि मया भगवान् दृष्टः,
आचार्यैरपि मे भगवान् न दृष्टः, अपि चास्ति भगवानि 'ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

१०—भगवाननुत्तर

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, बुद्धोऽनुत्तर”इति ?

“आम्, महाराज, भगवाननुत्तर”इति ।

“कथं, भदन्त नागसेन, अदृष्टपूर्वं जानासि बुद्धोऽनुत्तर”इति ?

“तत्किं मन्यसे, महाराज, यैरदृष्टपूर्वं महासमुद्रं,
जानीयुस्ते, महाराज महान् खलु महासमुद्रो गम्भीरोऽप्रमेयो
दुष्पर्यवगाहः, यत्रेमा पञ्च महानद्यः सततं समितमपयन्ति,
तद् यथा—गङ्गा, यमुना, अजिरवती, सरयू, मही । नैव तस्योनस्त्व
वा पुरस्त्व वा प्रज्ञायत इति ?

‘आम्, भदन्त, जानीयुरि ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, श्रावकान् महत् परिनिवृत्तान्
दृष्ट्वा जानामि भगवाननुत्तर इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

११—भगवतोऽनुत्तरभावस्य ज्ञानम्

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, शक्यं ज्ञातुं बुद्धोऽनुत्तर इति ?

“आम्, महाराज, शक्यं ज्ञातुं भगवाननुत्तर इति ।

“कथं, भदन्त नागसेन, शक्यं ज्ञातुं बुद्धोऽनुत्तर”इति ?

“भूतपूर्व, महाराज, निव्यस्यविरो नाम लेखाचार्योऽभूत् ।

बहूनि वर्षाण्यभ्यतीतानि कालं कृतस्य, कथं स ज्ञायत” इति ?

“लेखेन, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, यो धम्म पस्सति सो भगवन्त पस्सति । धम्मो, हि महाराज, भगवता देसितो”ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

१२—धम्मो दिट्ठो

राजा आह—“भन्ते नागसेन, धम्मो तथा दिट्ठा ति ?

“बुद्धनेत्तिया, खो, महाराज, बुद्धपञ्जत्तिया यावजीव सावकेहि वत्तिव्व ति ।

“कल्लो”सि, भन्ते, नागसेना”ति ।

१३—न च सङ्कमति पटिसन्दहति च

राजा आह—“भन्ते नागसेन, न च सङ्कमति पटि सन्दहति चा”ति ?

१ “आम महाराज, न च सङ्कमति पटिसन्दहति चा ति ।

‘कथ, भन्ते नागसेन, न च सङ्कमति पटिसन्दहति च ?

१—ओपम्म करोही ’ति ।

“यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पदीपतो पदीप पदीपेय्य, किं नु खो सो, महाराज, पदीपो पदीपम्हा सङ्कन्तो”ति ?

१५ “न हि, भन्ते”ति ।

‘एवमेव खो, महाराज, न च सङ्कमति पटिसन्दहति चा ’ति ।

२—“भिय्यो ओपम्म करोही ’ति ।

“अभिजानासि नु त्व, महाराज, दहरको सन्तो मिलोका चरियस्स सन्निके किञ्चि सिलोक गहित’ ति ?

२० “आम, भन्ते ति ।

“किं नु खो, महाराज, सो सिलोको आचरियम्हा सङ्कन्तो ’ति ?

“न हि, भन्ते ’ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, यो धम पण्यति स भगवन्त पश्यति । धर्मो हि, महाराज, भगवता देशित इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

१२—धमो न्द्र

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, धमस्त्वया दृष्ट” इति ?

“बुद्धनीत्या खलु, महाराज, बुद्धप्रज्ञप्त्या यावज्जीव ५
श्रावकैर्वर्तितव्यमि”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

१३—न च सङ्कामति प्रतिसन्दधाति च

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, न च सङ्कामति प्रति
सन्दधाति चे ति ?

“आम्, महाराज, न च सङ्कामति प्रतिसन्दधाति चे”ति । १

“कथं, भदन्त नागसेन, न च सङ्कामति प्रतिसन्दधाति च ?
१—औपम्यं कुर्वि ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुष प्रदीपत प्रदीप
प्रदीपयेत्, किं नु खलु स, महाराज प्रदीप प्रदीपात् सङ्क्रान्त” इति ?

“न हि, भदन्ते ति ।

१५

“एवमेव खलु, महाराज, न च सङ्कामति प्रतिसन्दधाति चे”ति ।

२—“भूय औपम्यं कुर्वि”ति ।

“अभिजानासि नु त्वं, महाराज, दारकं सन् श्लोका-
चार्यस्यान्तिके कश्चिच्छलोको गृहीत”ति ?

“आम्, भदन्ते”ति ।

२

“किन्तु खलु, महाराज, स श्लोक आचार्यात् सङ्क्रान्त इति ?

“न हि, भदन्ते ति ।

“एवमेव खो, महाराज, न च सङ्कमति पटिसन्दहति चा”ति।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति।

१४—वेदगू नृपलभति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, वेदगू उपलब्धती”ति ? थेरो

आह—“परमत्थेन खो, महाराज, वेदगू नृपलब्धती”ति।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति।

१५—भवन्तरे न किञ्चि सङ्कमति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि सत्तो या
इमम्हा काया अञ्ज काय सङ्कमती”ति ?

“न हि, महाराजा”ति।

‘यदि, भन्ते नागसेन, इमम्हा काया अञ्ज काय

सङ्कमन्तो नत्थि, ननु मुत्ता भविस्सति पापकेहि कम्मेही”ति ?

“आम, महाराज, यदि न पटिसन्दहेय्य, मुत्तो भविस्सति
पापकेहि कम्मेही ति। यस्मा च खो, महाराज, पटिसन्दहति, तस्मा
न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही”ति।

१—“ओपम्म करोही”ति।

“यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो अञ्जतरस्स पुरिसस्स
अम्ब अवहरेय्य। किं सो दण्डप्पत्तो भवेय्या ति ?

“आम, भन्त, दण्डप्पत्तो भवेय्या”ति।

“न खो सो, महाराज, तानि अम्बानि अवहरि, यानि तेन
रोपितानि। कस्मा दण्डप्पत्तो भवेय्या”ति ?

“तानि, भन्त, अम्बानि निस्साय जातानि। तस्मा दण्ड
प्पत्तो भवेय्या”ति।

“एवमेव खलु, महाराज न च सङ्कामति प्रतिमन्दधानि चे ति ।
'कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

१४—वेदो नोपलभ्यत

राजाऽऽह—‘भदन्त नागसेन, वेदक उपलभ्यत ’इति ? स्थविर
आह—‘परमार्थेन खलु, महाराज, वेदको नोपलभ्यत इति ।
'कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

१५—भयान्तरे न किञ्चिन् सङ्कामति

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन अस्ति कश्चिन् सत्त्वो योऽ-
स्मात् कायादय काय सङ्कामती’इति ?

‘न हि, महाराजे’ ति ।

“यदि, भदन्त नागसेन, अस्मात् कायादय काय
सङ्कामन् नास्ति, ननु मुक्तो भविष्यति पापकै कमभिरि’ ति ? १०

“आम्, महाराज, यदि न प्रतिसन्दध्यात्, मुक्तो भविष्यति
पापकै कमभिरिति । यस्माच्च खलु, महाराज, प्रतिसन्दधाति, तस्मा
न्न परियुक्त पापकै कमभिरि”ति ।

१—“औपम्य कुर्वि’ ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदेव पुरुषोऽयनरस्य पुरुषस्या १५
अमवहरेत् । किं स दण्डप्राप्तो भवेदि ति ?

‘आम्, भदन्त, दण्डप्राप्तो भवेदि ति ।

‘न खलु स, महाराज, तान्याम्राण्यवाहार्षीत्, यानि तेन
रोपितानि । कस्माद् दण्डप्राप्तो भवेदि’ति ?

“तानि, भदन्त आम्राणि नि श्रित्य जानानि । तस्माद् दण्ड २०
प्राप्तो भवेदि ति ।

“एवमेव खो, महाराज, इमिना नामरूपेन कम्म करोति सोभन वा असोभन वा, तेन कम्मेन अञ्ज नामरूप पटिसन्दहति, तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

१६—कुहिं तानि कम्मानि तिट्ठन्ति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, इमिना नामरूपेन कम्म कत कुसल वा अकुसल वा, कुहिं तानि कम्मानि तिट्ठन्ती’ति ?

“अनुब धेय्यु खो, महाराज, तानि कम्मानि छाया व अन-पायिनी”ति ।

“सक्का पन, भन्ते, तानि कम्मानि दस्सेतु ‘इध वा इध वा तानि कम्मानि तिट्ठन्ती’ ति ?

न सक्का, महाराज, तानि कम्मानि दस्सेतु, इध वा इध वा तानि कम्मानि तिट्ठन्ती’ति ।

१—“ओपम्म करोही ति ।

“न कि मञ्जसि, महाराज, यानि मानि स्वखानि अनिब्बत्त फलानि, सक्का तेस फलानि दस्सेतु, इध वा इध वा तानि फलानि तिट्ठन्ती”ति ?

“न हि, भन्ते’ति ।

“एवमेव खो महाराज, अब्भोच्छिन्नाय सन्ततिया न सक्का तानि कम्मानि, दस्सेतु ‘इध वा इध वा तानि कम्मानि तिट्ठन्ती’”ति ।

२ “कल्लो सि, भन्ते नागसेना ति ।

१७—उप्पत्तिञ्चाण

राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो उप्पज्जति जानाति सो ‘उप्पज्जिस्सामी’”ति ?

‘एवमेव त्रु, महाराज, अनेन नामरूपेण कम करानि शोभन वाऽशोभन वा, तन कमणाऽयन्नामरूप प्रतिसन्दधानि, तस्मान्न परिमुक्त पापकै कमभिरि ति ।

‘कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

१६—कुतस्तान् कर्माणि तिष्ठन्ति

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, अनेन नामरूपेण कम कृत कुशल वाऽकुशल वा, कुतस्तानि कर्माणि तिष्ठन्ती ति ?

“अनुबन्धीयु खलु, महाराज, तानि कर्माणि छायेवान् पायिनी ति ।

“शक्यानि पुनर्भदन्त, तानि कर्माणि दशयितु ‘इह वा इह वा तानि कर्माणि तिष्ठन्ती’ ति ?

१०

“न शक्यानि, महाराज, तानि कर्माणि दशयितु ‘इह वा इह वा तानि कर्माणि तिष्ठन्ती’ ति ।

१—“ओषम्य कुर्वि ति ।

“तत्किं मयसे, महाराज, य इमे वृक्षा अनिवृत्त फला, शक्यानि तेषा फलानि दशयितु ‘इह वा इह वा तानि फलानि तिष्ठन्ती’ ति ?

“न हि, भदन्त ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, अभ्यवच्छिन्नाया सन्ततौ न शक्यानि तानि कर्माणि दशयितु ‘इह वा इह वा तानि कर्माणि तिष्ठन्ती ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

२

१७—उत्पत्तिज्ञानम्

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, य उत्पद्यते जानाति ‘उदात्स्य’ इति ?

'आम,महाराज ,यो उपब्जति जानाति सो'उपज्जिस्सामि' 'ति।
१-“ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कस्सको गहपतिको बोजानि पथविद्य
निक्खिपित्वा सम्मा देव वस्सन्ते जानानि धञ्ज निव्वत्ति
५ स्सती” ति ?

“आम, भन्ते, जानेय्या”ति ।

“एवमेव खा, महाराज, यो उपब्जति जानाति सो ‘उप्प
ब्जिस्सामी”’ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना ’ति ।

१८—अनुपादिसेसा निम्बानधातु

१० राजा आह—“भन्ते नागमेन, बुद्धो अत्थी नि ?

“आम, महाराज, भगवा अत्थी ति ।

“सक्का पन,भन्ते नागसेन,बुद्धो निदस्सेतु, ‘इध वा इध वा’ ’ति।

“परिनिब्बुतो, महाराज, भगवा अनुपादिसेसाय निम्बान
धातुया । न सक्का भगवा निदस्सेतु ‘इध वा इध वा’ ति ।

१५ १-“ओपम्म करोही”ति ।

“त किं मञ्जसि,महाराज,महतो अग्गिक्ख घम्स जलमानस्म
याअब्धि अत्थङ्गता सक्का सा अब्धि दस्सेतु ‘इध वा इध वा’ ति ?

“न हि, भन्ते, निरुद्धा मा अब्धि अप्पञ्जत्ति गता ’ति ।

“एवमे’व खो, महाराज, भगवा अनुपादिसेसाय

२० निम्बानधातुया परिनिब्बुतो अत्थङ्गतो न सक्का भगवा निदस्सेतु,
‘इध वा इध वा ति । घम्मकायेन पन खो, महाराज, सक्का
भगवा निदस्सेतु । घम्मो हि, महाराज, भगवता दसिनो’ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना ’ति ।

“आम्, महाराज, य उत्पद्यते जानानि स ‘उत्पत्स्य इति ।

१-“ओपम्य कुर्वि ति ।

“यथा, महाराज, कृषको गृहपतिको बीजानि पथिव्या निक्षिप्य सम्यग देवे वषति जानानि ‘धान्य निव त्स्यती’ ति ?

“आम्, भदन्त, जानीयादि ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, य उत्पद्यते जानानि स उत्प त्स्य इति ।

“कल्योऽसि भदन्त नागसेने’ ति ।

१८-अनुपादिशोपो निवाणधातु

राजाऽऽह-‘भदन्त नागसेन, बुद्धोऽस्ती’ ति ?

“आम्, महाराज, भगवानस्ती ति ।

“शक्य पुनभदन्त नागसेन, बुद्धो निदशयितु ‘इह वेह वे’ ति ?

“परिनिवृत्तो, महाराज, भगवाननुत्पादिशेषेण निर्वाण धातुना । न शक्यो भगवान् निदशयितु ‘इह वेह वे’ ति ।

१-“ओपम्य कुर्वि’ ति ।

“तत् किं म यसे, महाराज, महतोऽग्निस्कन्धस्य ज्वलनो याचिरस्तङ्गता शक्या साऽचिदशयितु ‘इह वेह वा’ ति ?

“न, हि भदन्त, निरुद्धा साऽचिरप्रज्ञमि ‘गते ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, भगवाननुत्पादिशेषण निवाणधातुना परिनिवृत्तोऽस्तङ्गत, न शक्यो निदशयितु १ ‘इह वेह वे’ ति । धमकायेन पुन खलु, महाराज शक्यो भगवान् निदशयितुम् । धर्मो हि, महाराज, भगवता देशित” इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

१६--अय कायो वणूपमा

राजा आह "भन्ते नागसेन, पियो पब्बजितान कायो"ति ?

"न खो, महाराज पियो पब्बजितान कायो"ति ?

"अथ किस्स नु खो भन्ते केलायथ ममायथा" ति ।

"किं पन ते, महाराज, कदाचि करह्वि सङ्गामगतस्स
८ कण्डप्पहारो होती"ति ?

"आम, भन्ते, होती 'ति ।

' किं नु खो, महाराज, सो वणो आलेपेन च आलिम्पीयति
तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोळपट्टेन पलिवेठीयती ति ?

"आम, भन्ते, आलेपेन च आलिम्पीयति तेलेन च

९ मक्खीयति सुखुमेन च चोळपट्टेन पलिवेठीयती 'ति ।

"किं नु खो, महाराज, पियो स वणो, तेन आलेपेन
च आलिम्पीयति तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोळ
पट्टेन पलिवेठीयती"ति ?

"न मे, भन्ते, पियो वणा, अपि च मसस्य रुहनत्थाय
१० आलेपेन च आलिम्पीयति, तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च
चोळपट्टेन पलिवेठीयती ति ।

"एवमेव खो, महाराज, अपिपियो पब्बजितान
काया । अथ च पब्बजिता अनज्झोसिता काय परिहरन्ति
ब्रह्मचरियानुग्गाहाय । अपि च खो, महाराज, वणूपमो कायो
११ वृत्तो भगवता । तेन पब्बजिता वणमिव काय परिहरन्ति
अनज्झोसिता । भासित पेत्त, महाराज, भगवता-

'अल्लचम्मप्पटिच्छन्नो नवद्वारो महावणो ।

समन्ततो पण्धरति असुचि पूतिगच्चियो"ति ॥

'कल्लो'सि भन्ते नागसेना"ति ।

१६—अथ कायो व्रणोपम

राजाऽऽह—‘भदन्त नागसेन, प्रिय प्रव्रजिताना काय इति ?

“न खलु, महाराज, प्रिय प्रव्रजिताना काय इति ।

“अथ कस्मान्नु खलु, भदन्त, केलायन्व(?)ममायध्वमि”ति ?

“किम्पुनस्ते, महाराज, कदाचित् कर्हिचित् सग्रामगतस्य काण्डप्रहारो भवती नि ?

“आम, भदन्त, भवती”ति ।

“किन्नु, खलु, महाराज, स व्रण आलेपेन चालिष्यते तैलेन च मथ्यते (?) सू मण च चोलपट्टेन प्रतिवेष्टयन्”इति ?

“आम् भदन्त, आलेपेन चालिष्यते तैलेन च मथ्यते सूक्ष्मेण च चोलपट्टेन प्रतिवेष्टयन्”इति ।

“किन्नु खलु, महाराज, प्रियस्त व्रण, येनालेपेन चालिष्यते तैलेन च मथ्यते सूक्ष्मेण च चोलपट्टेन प्रतिवेष्टयन्”इति ?

“न मे, भदन्त, प्रियो व्रण, अपि च मानस्य गृह्णाथाय आलेपेन चालिष्यते, तैलेन च मथ्यते सूक्ष्मेण च चोलपट्टेन प्रतिवेष्टयन्”इति ।

“एवमेव खलु महाराज अप्रिय प्रव्रजिताना काय । अथ च प्रव्रजिता अनध्यवसिता काय परिहरन्ति ब्रह्मचर्यानुग्रहाय । अपि च खलु, महाराज, व्रणोपम काय उक्तो भगवता । तत्र प्रव्रजिता व्रणमिव काय परिहरन्ति अनध्यवसिता । भाषितमप्येन महाराज, भगवता—

आद्रवमप्रतिच्छन्नो नवद्वारो महाव्रण ।

समन्ततः प्रक्षरति अशुचिं पूतिगन्धं ति ॥

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

परिग्रहण सं १२३९
ग्रन्थालय, के. ज. ति. वि. संस्था

१०—बुद्धो सब्बञ्जू सब्बदस्सावी

राजा आह—“भन्ते नागसेन, बुद्धो सब्बञ्जू सब्बदस्सावी” ति ?

‘आम महाराज, भगवा सब्बञ्जू सब्बदस्सावी’ ति ।

“अथ किस्स नु खो, भन्ते नागसेन, सावकान अनुपुब्बेन सिक्खापद पञ्जापेसी” ति ?

९ “अत्थि पन ते, महाराज, कोचि वेब्बो यो इमिस्स पठविय सब्बभेसज्जानि जानाती ति ?

‘आम, भन्ते, अत्थी ति ।

“किञ्चु खो, महाराज, सो वेब्बो गिलानक सम्पत्त काले भेसज्ज पायेति उदाहु असम्पत्ते काले’ ति ?

१ “सम्पत्ते काले, भन्ते, गिलानक भेमज्ज पायेति, नो असम्पत्ते काले ति ।

“एवमव खो महाराज, भगवा सब्बञ्जू सब्बदस्सावी न असम्पत्ते काले सावकान सिक्खापद पञ्जापेति, सम्पत्ते काले

१० सावकान सिक्खापद पञ्जापेति यावजीव अनतिक्कमनीय ति ।

‘कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

१—द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणानि

राजा आह—“भन्ते नागसेन, बुद्धो द्वत्तिसमहापुरिस लक्खणहि समन्नागतो असीतिया च अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जितो सुवण्णवण्णो कञ्चनसन्निभत्तचो ब्यामप्पभो” ति ?

२० “आम, महाराज, भगवा द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो, असीतिया च अनुव्यञ्जनहि परिरञ्जितो, सुवण्णवण्णो, कञ्चनसन्निभत्तचो, ब्यामप्पभो’ ति ।

२०—बुद्ध सवज्ञ सर्वदर्शी

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, बुद्ध सवज्ञ सर्वदर्शी ति ?

“आम, महाराज, भगवान् सवज्ञ सर्वदर्शी”ति ।

“अथ कस्मान्नु खलु, भदन्त नागसेन, श्रावकाणामानुपूर्व्येण शिक्षापद प्राजिज्ञपदि”ति ?

‘अस्ति पुनस्ते, महाराज, कश्चिद् वैद्यो योऽस्या, पथिव्या सवभैषज्यानि जानाती”ति ?

“आम् , भदन्त, अस्ती”ति ।

“किन्तु खलु, महाराज स वैद्यो ग्लानक सम्प्राप्ते काले भैषज्य पाययति, उताहो असम्प्राप्त काल इति ?

सम्प्राप्ते काले, भदन्त, ग्लानक भैषज्य पाययति, ना सम्प्राप्त काल”इति ।

“एवमेव खलु, महाराज, भगवान् सवज्ञ सर्वदर्शी नासम्प्राप्त काले श्रावकेभ्य शिक्षापद प्रज्ञापयति, सम्प्राप्त काले श्रावकेभ्य शिक्षापद प्रज्ञापयति यावज्जीवमनतिक्रमणीयमि ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति

२१—द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणानि

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, बुद्धो द्वात्रिंशन्महापुरुष लक्षणै समन्वागत अशीत्या चानुव्यञ्जनै परिरञ्जित सुवर्णवर्ण काञ्चनसन्निभत्वक् व्यामप्रभ इति ?

“आम्, महाराज, भगवान् द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणै समन्वागत, अशीत्या चाव्यनुञ्जनै परिरञ्जित सुवर्णवर्ण, काञ्चनसन्निभत्वक्, व्यामप्रभ इति ।

“किं पन स्स, भन्ते, मातापितरो पि द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागता असीनिया च अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जिता सुवण्णवण्णा कञ्चनसन्निभत्तचा व्यामप्पभा ति ?

“नो च’स्स, महाराज, मातापितरो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि
५ समन्नागता असीनिया च अनुव्यञ्जोहि परिरञ्जिता सुवण्णवण्णा
कञ्चनसन्निभत्तचा व्यामप्पभा ति ।

“एव म’ते खो, भन्ते नागसेन, न उप्पज्जति बुद्धो द्वत्तिस
महापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो असीनिया च अनुव्यञ्जनेहि
परिरञ्जितो सुवण्णवण्णो, कञ्चनसन्निभत्तचो, व्यामप्पभो ति ।

१ अपि च मातुसदिसो वा पुत्तो होति मातुपक्खो वा, पितुमदिमा वा
पुत्तो होति पितुपक्खो वा’ति । थेरो आह—“अत्थि पन,
महाराज, किञ्चि पदुम सत्तपत्त’ति ?

“आम, भन्ते, अत्थो’ति ।

‘तस्स पन कुहि सम्भवो गति ?

१५ “कद्दमे जायनि, उदके आसीयती नि ।

“किन्तु खो, महाराज, पदुम कद्दमेन सदिस वण्णेन वा
गधेन वा रसेन वा ति ?

“न हि, भन्ते’ति ।

“अथ उदकेन सदिस वण्णेन वा गधेन वा रसेन वा’ति ?

२ “न हि, भन्ते’ नि ।

“एवमेव खो, महाराज, भगवा द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि
समन्नागतो असीनिया च अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जितो, सुवण्ण
वण्णो, कञ्चनसन्निभत्तचो, व्यामप्पभो ति । नो च’स्स माता
पितरो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागता असीनिया

“किम्पुनरस्य, भदन्त, मानापितरावपि द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणै समवागतौ अशीत्या चानुव्यञ्जनै परिरञ्जितौ सुवर्णवर्णौ काञ्चनसन्निभत्वचौ व्यामप्रभावि ति ?

“न चास्य, महाराज, मानापितरौ द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणै समवागतौ अशीत्या चानुव्यञ्जने परिरञ्जितौ सुवर्णवर्णौ काञ्चनसन्निभत्वचौ व्यामप्रभावि”ति ।

“एव सति खलु, भदन्त नागसेन, नोत्पद्यते बुद्धो द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणै समवागत, अशीत्या चानुव्यञ्जनै परिरञ्जित, सुवर्णवर्ण, काञ्चनसन्निभत्वक, व्यामप्रभ इति । अपि च मातृसदृशो वा पुत्रो भवति मातृपक्षो वा, पितृसदृशो वा पुत्रो भवति पितृपक्षो वे”ति । स्थविर आह—“अस्मि पुन महाराज, किञ्चित् पद्म शतपत्रमि”ति ?

“आम्, भदन्त, अस्ती”ति ।

“तस्य पुन कुन सम्भव इति ?

“कदमे जायते, उदके आसीदनी”ति ।

“किन्तु खलु, महाराज, पद्म कदमेण सत्पक्ष वर्णेन वा तद्मेन वा रसेन वे ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“अथोदकेन सत्पक्ष वर्णेन वा गन्धेन वा रसेन वे ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, भगवान् द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणै समवागतोऽशीत्या चानुव्यञ्जनै परिरञ्जित, सुवर्णवर्ण, काञ्चनसन्निभत्वक व्यामप्रभ इति । न चास्य मानापितरौ द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणै समवागतौ अशीत्या

च अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जिता सुवण्णवण्णा कञ्चनसन्निभत्तचा
व्यामप्पभा'ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

२२—भगवा ब्रह्मचारी

राजा आह—“भन्ते नागसेन, बुद्धो ब्रह्मचारी’ ति ?

“आम, महाराज, भगवा ब्रह्मचारी”ति ।

“तेन हि, भन्ते नागसेन, बुद्धो ब्रह्मनो सिस्सो ति ?

“अत्थि पन ते, महाराज, हत्थिपामोक्खो’ ति ?

“आम् भन्ते, अत्थो’ ति ।

“किं नु खो, महाराज, सो हत्थी कदाचि करहचि कोश्च

१ नाद नदती’ ति ?

“आम, भन्ते, नदती’ ति ।

“तेन हि, महाराज, सो हत्थी कोश्चसकुणस्स सिस्सो”ति ।

“न हि, भन्ते”ति ।

“किं पन, महाराज, ब्रह्मा सबुद्धिको अबुद्धिको’ ति ?

१५ “सबुद्धिको, भन्ते’ ति ।

“तेन हि, महाराज, ब्रह्मा भगवतो सिस्सो’ ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

२३—बुद्धस्स उपसम्पदा

राजा आह—“भन्ते नागसेन, उपसम्पदा सुन्दरा”ति ?

“आम, महाराज, उपसम्पदा सुन्दरा”ति ।

२० “अत्थि पन भन्ते बुद्धस्स उपसम्पदा, उदाहु नत्थी”ति ?

‘उपसम्पन्नो खो, महाराज, भगवा बोधिस्समूले सह

सम्बञ्जुत्तजाणेन, न त्थि भगवतो उपसम्पदा अञ्जेहि दिस्सा । यथा

चानुव्यञ्जनै परिरञ्जितौ सुवणवर्णौ काञ्चनसनिभत्वचौ
व्यामप्रभावि'ति ।

'कल्योऽसि, भदन्त नागसेने'ति ।

२२—भगवान् ब्रह्मचारी

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, बुद्धो ब्रह्मचारी”ति ?

“आम्, महाराज, भगवान् ब्रह्मचारी”ति ।

‘तेन हि, भदन्त नागसेन, बुद्धो ब्रह्मण शिष्य’इति ?

“अस्ति पुनस्ते, महाराज, हस्तिप्रमुख”इति ?

“आम्, भद त, अस्ती”ति ।

‘किन्तु खलु, महाराज, स हस्ती कदाचित् कर्हिचित् क्रौञ्च-
नाद नदती’ति ?

“आम्, भदन्त, नदती”ति ।

‘तेन हि, महाराज, स हस्ती क्रौञ्चशकुनस्य शिष्य’इति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“किम्पुनमहाराज, ब्रह्मा सबुद्धिकोऽबुद्धिक’इति ?

“सबुद्धिको, भदन्ते”ति ।

“तेन हि, महाराज, ब्रह्मा भगवत शिष्य’इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

२३—बुद्धस्योपसम्पदा

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, उपसम्पदा सुन्दरे”ति ?

“आम्, महाराज, उपसम्पदा सुन्दरे”ति ।

“अस्ति पुनभदन्त, बुद्धस्योपसम्पदा, उताहो नास्ती”नि ?

“उपसम्पन्न खलु, महाराज, भगवान् बाभिवृक्षमूले सह
सवज्ञत्वज्ञानेन, नास्ति भगवत उपसम्पदाऽन्यैवता । यथा

सावकान, महाराज, भगवा सिक्खापद पञ्जापेति यावजीव अनतिक्रमनीय' ति ।

“कल्लो'मि, भन्ते नागसेना' ति ।

२४—उण्ह सीतल च अस्सु

राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो च मातरि मताय
५ रोदति, यो च धम्मपेमेन रोदति, उभिन्न तेस रोदन्तान कस्स अस्सु
भेसब्ब, कस्स न भेसब्ब' ति ?

“एकस्स खो, महाराज, अस्सु रागदोसमोहेहि समल
उण्ह, एकस्स पीतिसोमनस्सेन विमल सीतल । य खो, महाराज,
सीतल त भेसब्ब, य उण्ह त न भेसब्ब' ति ।

१ “कल्लो'सि, भन्ते नागसेना' ति ।

२५—सरागवीतरागेसु नानाकरण

राजा आह—“भन्ते नागसेन, किं नानाकरण सरागस्स च
वीतरागस्स चा' ति ?

“एको खो, महाराज, अज्झोसितो, एको अनज्झोसितो' ति ।

“किं एत, भन्ते, अज्झोसितो अनज्झोसिता नामा ति ?

१५ “एको खो, महाराज, अत्थिको, एको अनत्थिको ति ।

“पस्साम ह, भन्ते, एवरूप यो च सरागो यो च वीतरागो,
सब्बो पे सो सोभन येव इच्छति खादनीय वा भोजनीयं वा,
न कोचि पापक इच्छती' ति ।

“अवीतरागो खो, महाराज, रसपटिसवेदी च रसरग
२ प्पटिसवेदी च भोजन भुञ्जति, वीतरागो पन रसपटिसवेदी
भोजनं भुञ्जति, नो च खो रसरगपटिसवेदी ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना' ति ।

श्रावकेभ्यो, महाराज, भगवान् शिक्षापद प्रनापयति यावज्जीव-
मनतिक्रमणीयमि”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

२४—उष्ण शीतल चाश्रु

राजाऽह—“भदन्त नागसेन, यश्च मातरि मृताया
रोदिति, यश्च धमप्रेम्णा रोदिति, उभयोस्तयो रुदतो कस्याश्रु ५
भैषज्य, कस्य न भैषज्यमि”ति ?

“एकस्य खलु, महाराज, अश्रु रागद्वयमोहै समल-
मुष्ण, एकस्य प्रीतिसौमनस्येन विमल शीतलम् । यत् खलु, महाराज,
शीतल तद् भैषज्य, यदुष्ण तन्न भैषज्यमि”ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

२५—सरागवीतरागयोर्नानाकरणम्

राजाऽह—“भदन्त नागसेन, किं नानाकरण सरागस्य च
वीतरागस्य चे”ति ?

“एक खलु महाराज, अध्यवसित, एकोऽनध्यवसित’ इति ।

“किमेतद्, भदन्त, अध्यवसितोऽनध्यवसितो नामे’ ति ?

“एक खलु, महाराज, आर्थिक, एकोऽनार्थिक’ इति । १५

‘पश्याम्यह, भदन्त, एवरूप यश्च सरागो यश्च वीतराग,
सर्वोऽप्येष शोभनमेवेच्छति खादनीयं वा भोजनीय वा,
न कश्चित् पापकमिच्छती”ति ।

“अवीतराग खलु, महाराज, रसप्रतिसवेदी च रसराग
प्रतिसवेदी च भोजन भुङ्क्ते, वीतराग पुना रसप्रतिसवेदी २
भोजन भुङ्क्ते, न च खलु रसरागप्रतिसवेदी’ ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

२६—पञ्चा कुहिं पटिवसति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, पञ्चा कुहिं पटिवसती”ति ?

“न कत्थञ्चि, महाराजा”ति ।

“तेन हि, भन्ते नागसेन, न’त्थि पञ्चा”ति ।

“वातो, महाराज, कुहिं पटिवसती ति ?

“न कत्थञ्चि, भन्ते”ति ।

“तेन हि, महाराज, न’त्थि वातो”ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

२७—कत्तमो ससारो

राजा आह—“भन्ते नागसेन, य पने’त बूसि—‘संसारो’ति, कत्तमो सो ससारो”ति ?

१ “इध, महाराज, जातो इधेव मरति, इध मतो अञ्जत्र उप्पज्जति, तहिं जातो तहिं येव मरति, तहिं मतो अञ्जत्र उप्पज्जति । एव खो, महाराज, ससारो होती”ति ।

१—‘ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कोचिदेव पुरिसो पक्क अम्ब खादित्वा
१५ अट्ठि रोपेय्य । ततो महन्तो अम्बरुक्खो निब्बत्तित्वा फलानि ददेय्य । अथ सो पुरिसो ततो पि पक्क अम्ब खादित्वा अट्ठि रोपेय्य । ततोपि महन्तो अम्बरुक्खो निब्बत्तित्वा फलानि ददेय्य । एवमे’तेस रुक्खान काटी न पञ्जायति । एवमेव खो, महाराज, इध जातो इधेव मरति, इध मतो अञ्जत्र उप्पज्जति ।
२ तहिं जातो तहिं येव मरति, तहिं मतो अञ्जत्र उप्पज्जति, एव खो, महाराज ससारो होती”ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

२६—प्रना कुत्र प्रतिवसति

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, प्रना कुत्र प्रतिवसती 'ति ?

“न कुत्रचि महाराजे 'ति ।

‘तेन हि, भदन्त नागसेन, नास्ति प्रज्ञे 'ति ।

‘वातो महाराज, कुत्र प्रतिवसती ति ?

‘न कुत्रचिद्, भदते' ति ।

‘तेन हि, महाराज, नास्ति वात' इति ।

‘कल्योऽसि, भदन्त नागसेने 'ति ।

२७—कृतम ससार

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन यत्तुनस्तद् ब्रवीषि—‘ससार इति,
कृतम स ससार इति ?

“इह, महाराज, जात इहैव म्रियते, इह मृतोऽयत्रो ।
त्पद्यते, तत्र जातस्तत्रैव म्रियते, तत्र मृतोऽयत्रोत्पद्यते ।

एव खलु, महाराज, ससारो भवती ति ।

१—“अपि कुत्र ति ।

‘यथा, महाराज, ऋश्चिदेव पुरुष एकमात्रं खादित्वा
ऽस्थि रोपयेत् । ततो महानाम्रवृक्षो निवृत्य फलानि १५
दद्यात् । अथ स पुरुषस्ततोऽपि एकमात्रं खादित्वाऽस्थि
रोपयेत् । ततोऽपि महानाम्रवृक्षो निवृत्य फलानि
दद्यात् । एवमेतेषां वृक्षाणां कोटिनं प्रजायते । एवमेव खलु,
महाराज, इह जात इहैव म्रियते इह मृतोऽयत्रोत्पद्यते ।
तत्र जातस्तत्रैव म्रियते, तत्र मृतोऽयत्रोत्पद्यते । एव २०
खलु, महाराज, ससारो भवती ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

२८—सतिया सरति

राजा आह—“भत्ते नागसेन, केन अतीत चिरकत सरती’ ति ?

“सतिया, महाराजा’ ति ।

“ननु, भत्ते नागसेन, चित्तन सरति, नो सतिया’ ति ।

“अभिजानासि नु त्व, महाराज, किंचिदेव करणीय कत्वा

० पमुट्टु’ ति ?

“आम, भन्ते ति ।

“कि नु खो त्व, महाराज, तस्मिं समये अचित्तको
अहोमी’ ति ?

“न हि भन्ते, सति तस्मिं समये नाहोसी’ ति ।

१ “अथ कस्मा त्व, महाराज, एवमाह—चित्तेन सरति,
नो सतिया’ ति ?

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

२९—सतिया उप्पादा

राजा आह—“भन्ते नागसेन सव्वा सति अभिजानन्ता
उप्पज्जति, उदाहु कटुमिका व सती’ ति ?

१ २ “अभिजानन्ता पि, महाराज, सति उपज्जति कटुमिकापि
सता’ ति ।

“एवञ्चि चो, भत्त नागभन, सव्वा सति अभिजानन्ता,
नत्थि कटुमिका सती ति ।

२ “यदि न’त्थि, महाराज, कटुमिका सति, नत्थि किञ्चि
सिप्पिकान कम्मायननेहि वा सिप्पायननेहि वा विज्जाट्टानेहि वा
करणीय, निरत्थिका आचरिया । यस्मा च खो, महाराज, अत्थि

२८—स्मृत्या स्मरति

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, केनातीत चिरकृत स्मरतो नि ?

“स्मृत्या, महाराजे ति ।

“ननु, भदन्त नागसेन, चित्तेन स्मरति, न स्मृत्ये 'ति ।

“अभिजानासि नु त्व, महाराज, किञ्चिदेव करणीय कृत्वा प्रमुष्टमि ति ?

“आम्, भदन्ते”ति ।

“किन्तु खलु त्व, महाराज, तस्मिन् समयेऽचित्तबो भूरि' ति ?

‘न हि भदन्त, स्मनिस्नस्मिन् समये नाभूदि' ति ।

‘अथ कस्मात्त्वं, महाराज, एवमाह—‘चित्तं स्मनि, न स्मृत्ये ति ?

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेन' ति ।

२९—स्मृत्युपा

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन सत्वा स्मति । नानन उत्पद्यते, उताहा कृत्रिमकेव स्मतिरि' ति ?

“अभिजानतोऽपि, महाराज स्मतिरुत्पद्यते, कृत्रिमकाऽपि स्मतिरि' ति ।

“एव हि खलु, भदन्त नाग न सर्वा स्मतिरभिजानत नास्ति कृत्रिमका स्मतिरि' ति ।

“यदि नास्ति, महाराज, कृत्रिमका स्मति नास्ति किञ्चिच्छिल्पकाना कर्मयितनैर्वा शिल्पायननैर्वा विद्यास्थानैर्वा करणीयम्, निरथका आचार्या । यस्माच्च खलु महाराज, अस्ति

कटुमिका सति, तस्मा अत्थि कम्मायतनेहि वा सिप्पायतनेहि वा विज्जट्टानेहि वा करणीय, अत्थो च आचरियेही ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

छट्ठो वग्गा

३.—मत्तिउप्पादस्स सत्तरस आकारा

राजा आह—“भन्ते नागसेन कतिहाकारेहि सति

५ उप्पज्जती’ ति ?

“सत्तरसहाकारेहि, महाराज, सति उप्पज्जती” ति ।

“कतमेहि सत्तरसहाकारेही’ ति ?

“अभिजानतो’पि, महाराज, सति उप्पज्जति कटुमि
कार पि सति उप्पज्जति, ओत्तारिकविज्जाणतो’पि सति
१ उपज्जति, हितविज्जाणतो’पि सति उप्पज्जति, अहित
विज्जाणतो’पि सति उप्पज्जति सभागनिमित्ततो’पि सति
उप्पज्जति, विसभागनिमित्ततो’पि सति उप्पज्जति, कथाभिज्जा
णतो’पि सति उप्पज्जति, लक्खणतो’पि सति उप्पज्जति, सारणतो’पि
सति उप्पज्जति, मुद्धानतो’पि सति उप्पज्जति, गणनातो’पि सति उप्पज्जति
१५ धारणतो’पि सति उप्पज्जति, भावनातो’पि सति उप्पज्जति
पोत्थकनिबन्धनतो’पि सति उप्पज्जति, उपनिक्खेपतो’पि
सति उप्पज्जति, अनुभूततो’पि सति उप्पज्जतीति ।

“कथं अभिजानतो’पि सति उप्पज्जति ? यथा, महाराज, आयस्मा

२० च आनन्दो खुज्जुत्तरा च उपासिका । ये वा पन’ञ्जे पि
केचि जातिस्सरा जाति सरन्ति, एव अभिजानतो’पि सति
उप्पज्जति ।

कृत्रिमका स्मृति, तस्मादस्ति कर्मायतनैर्वा शिल्पायतनैर्वा
विद्यास्थानैर्वा करणीयम अर्थश्चाचार्यैरिति ।

“कल्योऽसि भदन्त नागमेने”ति ।

पष्ठो वर्ग

३८—स्मृत्युपात्तस्य सम्प्रत्यक्ष आकारा

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, कतिधाकारे स्मृति
रूपद्वय इति ?

“तस्मिन्धाकारेभ्योऽपि स्मृतिरूपद्वय”इति ।

“कतमै तस्मिन्धाकारे”ति ?

“अभिज्ञानतोऽपि, महाराज, स्मृतिरूपद्वय, त्रिभिः
कथा अपि स्मृतिरूपद्वये, औदारिकविज्ञानतोऽपि स्मृति-
रूपद्वये, हितविज्ञानतोऽपि स्मृतिरूपद्वये, अहिता- १
विज्ञानतोऽपि स्मृतिरूपद्वये, सभागनिमित्ततोऽपि स्मृति
रूपद्वये विसभागनिमित्ततोऽपि स्मृतिरूपद्वये, कथाभिना
नतोऽपि स्मृतिरूपद्वये, लक्षणतोऽपि स्मृतिरूपद्वये, सम्पन्नतोऽपि
स्मृतिरूपद्वये, मुद्रातोऽपि स्मृतिरूपद्वये, गणनातोऽपि स्मृतिरूपद्वये,
धारणतोऽपि स्मृतिरूपद्वये, भावनातोऽपि स्मृतिरूपद्वये, १५
पुस्तकनिबध्नतः स्मृतिरूपद्वये, उपनिक्षेपतोऽपि स्मृतिरूपद्वये,
अनुभूततोऽपि स्मृतिरूपद्वये इति ।

“कथमभिज्ञानत स्मृतिरूपद्वये ? यथा महाराज, आयुष्मा
श्चानन्द क्षुद्रोत्तरा चोपासिका । य एव पुनरन्येऽपि
केचिच्चानिस्मरा जानि स्मरन्ति, एवमभिज्ञानत स्मृति- २
रूपद्वये ।

“कथं कटुमिकाय सति उप्पज्जति ? यो पकतिया मुट्ठम्मतिको, परे च न सरापनस्थ निबध्दग्नि, एव कटुमिकाय सति उप्पज्जति ।

“कथं ओत्तारिकविज्जाणतो सति उप्पज्जति ? यदा रज्जे वा अभिसित्तो होनि, सोतापत्तिफल वा पत्तो होति, एव ओत्तारिकविज्जाणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं हितविज्जाणतो सति उप्पज्जति ? यम्हि सुखापितो असु कस्मिं एव सुखापितो’ति सरति, एव हितविज्जाणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं अहितविज्जाणतो सति उप्पज्जति ? यम्हि दुक्खापितो असु कस्मिं एव दुक्खापितो’ति सरति, एव अहितविज्जाणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं सभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति ? सदिस पुग्गल दिस्वा मानं वा पित्तं वा भातर वा भग्नि वा सरति, ओट्टु वा गोण वा गट्ठम वा दिस्वा अज्ज तादिस ओट्टु वा गोण वा गट्ठम वा सरति एव सभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति ।

“कथं विसभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति ? असुक्खस्स नाम वण्णा एदिसो, सहो एदिसो, गन्धो एदिसा, रसो एदिसो, फाट्ठो एदिनो ति सरति, एव विसभागनिमित्ततो पि सति उप्पज्जति ।

“कथं कथाभिज्जाणतो सति उप्पज्जति ? यो पकतिया मुट्ठम्मतिको हाति न पर सरापेत्ति, तेन सो सरति, एव कथाभिज्जाणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं लक्खणतो सति उप्पज्जति ? यो पकतिया वलीवद्धान जह्मन जानाति, लक्खणेन जानाति, एव लक्खणतो सति उप्पज्जति ।

“कथं कृत्रिमकया स्मतिरुत्पद्यते ? यं प्रकृत्या मुष्टस्मृतिकं परे च तं स्मारणाय निवञ्जलि, एव कृत्रिमकया स्मतिरुत्पद्यते ।

“कथमौदारिकविज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ? यदा राज्ये वाऽभिषिक्तो भवति, स्रोतागत्तिफलं वा प्राप्तो भवति, एव मौदारिकविज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ।

“कथं हितविज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ? यत्र सुखापिनोऽमुकस्मिन्नेव सुखापित इति स्मरति, एव हितविज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ।

“कथमहितविज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ? यत्र दुःखापिताऽमुकस्मिन्नेव दुःखापित इति स्मरति, एवमहितविज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ।

“कथं सभागनिमित्ततः स्मतिरुत्पद्यते ? सदृशं पुद्गलं दृष्ट्वा मातरं वा पितरं वा भ्रातरं वा भगिनीं वा स्मरति, उष्ट्रं वा गाणं वा गदभं वा दृष्ट्वाऽयं तादृशं उष्ट्रं वा गाणं वा गदभं वा स्मरति एव सभागनिमित्ततः स्मतिरुत्पद्यते । १०

“कथं विसभागनिमित्ततः स्मतिरुत्पद्यते ? अमुकस्य नाम वणं ईन्शं शब्दं ईन्शं गच्छं डन्शं, स्म ईन्शं स्पशं डन्शं इति, स्मरति एव विसभागनिमित्ततः स्मतिरुत्पद्यते ।

“कथं कथाभिज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ? यं प्रकृत्या मुष्टस्मृतिको भवति, परं तं स्मारयन्ति, तेन न स्मरति एव कथाभिज्ञानतः स्मतिरुत्पद्यते ।

“कथं लक्षणतः स्मृतिरुत्पद्यते ? यं प्रकृत्या बलावर्दाना-
मञ्जेन जानाति, लक्षणेन जानाति, एव लक्षणतः स्मृतिरुत्पद्यते ।

“कथं सारणतो सति उपपज्जति ? यो पकतिया मुट्ठस्सतिको होति, यो त-‘सराहि भा सराहि भो’ति पुनपुन सरापेति, एव साग्णतो सति उपपज्जति ।

“कथं मुद्धानां सति उपपज्जति ? लिपिया सिक्खितत्ता जानाति इमस्स अक्खरस्स अनन्तर इमं अक्खरं कातव्व’ति, एव मुद्धानां सति उपपज्जति ।

‘कथं गणनातो सति उपपज्जति ? गणनाय सिक्खितत्ता गणका वहुं पि गणेन्ति, एव गणनातो सति उपपज्जति ।

‘कथं धारणतो सति उपपज्जति ? धारणाय सिक्खितत्ता धारणा वहुं पि धारंति, एव धारणतो सति उपपज्जति ।

‘कथं भावनानां सति उपपज्जति ? इध भिक्खुअनकविहिनं पुट्ठेनिवासं अनुसरति, सय्ययाद-एकं पि जातिं, द्वे पि जातिया पे सति साकारं मउद्देसं पुट्ठेनिवासं अनुसरति, एव भावनानां सति उपपज्जति ।

‘कथं पोत्थकनिबन्धनतो सति उपपज्जति ? राजानो अनुसासनियं अस्मरन्ता, एकं पोत्थकं आरहन्ताति, तेन पोत्थकेन अनुसरन्ति, एव पोत्थकनिबन्धनतो सति उपपज्जति ।

‘कथं उपनिक्खेपतो सति उपपज्जति ? उपनिक्खितं भण्डं दिस्वा सरति । एव उपनिक्खेपतो सति उपपज्जति ।

‘कथं अनुभूततो सति उपपज्जति ? दिट्ठत्ता रूपं सरति, सुतत्ता सद् सरति, धायितत्ता गन्धं सरति, सायितत्ता रसं सरति, फुट्ठत्ता फोटठव्वं सरति, विञ्जातत्ता वम्मं सरति । एव अनुभूततो सति उपपज्जति । इमेहि खो, महाराज सत्तरसहा कारेहि सति उपपज्जतीति ।

‘कथं स्मारणतः स्मृतिरुत्पद्यते ? यं प्रकृत्या मुष्टस्मृतिर्यो भवति यस्मिन्—स्मरं भो स्मरं भो इति पुनः पुनः स्मारयति एव स्मारणतः स्मृतिरुत्पद्यते ।

“कथं मुद्रातः स्मृतिरुत्पद्यते ? लिप्या शिक्षितत्वा ज्ञानानि अस्या क्षरस्यानन्तरमिदमक्षरं कतव्यमिति, एव मुद्रातः स्मृतिरुत्पद्यते ।

“कथं गणनातः स्मृतिरुत्पद्यते ? गणनया शिक्षितत्वाद्गणका बह्वपि गणयन्ति, एव गणनातः स्मृतिरुत्पद्यते ।

“कथं धारणतः स्मृतिरुत्पद्यते ? धारणया शिक्षितत्वाद् धारणका बह्वपि धारयन्ति, एव धारणतः स्मृतिरुत्पद्यते । १

“कथं भावनातः स्मृतिरुत्पद्यते ? इह भिक्षुग्नेकविहितं पूर्वं निवासमनुस्मरति, तद्यथा—एकामपि जातिं, द्वे अपि जात्यौ, प्रा० इति साकारं सोद्देशं पूर्वे निवासमनुस्मरति, एव भावनातः स्मृतिरुत्पद्यते ।

कथं पुस्तकनिबन्धनतः स्मृतिरुत्पद्यते ? राजानोऽनुशासनीय १२ मनुस्मरन्तः, एव पुस्तकमाहरन्तः तेन पुस्तकानुस्मरन्ति, एव पुस्तकनिबन्धनतः स्मृतिरुत्पद्यते ।

‘कथं मुपनिक्षेपतः स्मृतिरुत्पद्यते ? उपनिक्षिप्तं भाण्डं दृष्ट्वा स्मरति । एवमुपनिक्षेपतः स्मृतिरुत्पद्यते ।

कथं मनुभूततः स्मृतिरुत्पद्यते ? दृष्टत्वाद् रूपं स्मरति, १८ श्रुतत्वाच्छब्दं स्मरति, घ्रातत्वाद् गन्धं स्मरति, स्वदित्वाद् रसं स्मरति, स्पृष्टत्वात् स्पृशं स्मरति, विज्ञातत्वाद् घमं स्मरति । एवमनुभूततः स्मृतिरुत्पद्यते । एभिः खलु महागजं सप्तदशधा कारं स्मृतिरुत्पद्यन् इति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

३१—बुद्धस्सतिथा आनुभावो

राजा आह—“भन्ते नागसेन, तुम्हे एव भणथ—‘यो वस्ससत अकुसल करेय्य, मरणकाले च एक बुद्धगुण सति पटिलभेय्य, सो देवेषु उप्पज्जेय्या’ति, एत न सद्वहामि । एव च पन वदत्थ—एकेन पाणातिपातेन निरये उप्पज्जेय्या’ति, एत पि न मद्वहामी”ति ।

“त कि मज्झसि, महाराज, खुद्दको’पि पासाणो बिना नावाय उदके उप्पिलवेय्या ति ?

“न हि, भन्ते ति ।

१ “किं नु खो, महाराज, वाहसत पि पासाणान नावाय आरोपित उदके उप्पिलवेय्या ति ?

“आम, भन्त’ति ।

“यथा, महाराज, नावा, एव कुसलानि कम्मानिद दुब्बान्ति’ ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

३२—दुक्खनिरोधाय वायामो

१५ राजा आह—“भन्ते नागसेन, किं तुम्हे अतीतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथा ति ?

“न हि, महाराजा ति ।

“किं पन, भन्ते, अनागतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथा ति ?

“न हि, महाराजा ति ।

२ “किं पन पच्चुप्पन्नस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथा ति ?

“न हि, महाराजा’ ति ।

“यदि तुम्हे न अतीतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, न अनागतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, न पच्चुप्पन्नस्स

“कल्योऽसि भद त नागसेने ति ।

३१—बुद्धस्मृतरानुभाव

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यूयमेव भणथ— यो वपशतमकुशल कुर्यात्, मरणकाले चक बुद्धगुण गर्मन् प्रनिलभेत, स देवेषूपद्येते”ति, एनन्न श्रद्धामि । एत च पुनवदथ—‘एकेन प्राणातिपातेन निरये उत्पद्येने ति । एतदपि न श्रद्धामि’ति ।

“तत्किं मन्यसे, महाराज, सुद्रकोऽपि पाषाणो विना नावा उदके उपप्लवेदि”ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“किं नु खलु, महाराज, बाहशतमपि पाषाणाना नावि न आरोपितमुदके उपप्लवेदि”ति ?

“आम् भदन्ते ति ।

‘यथा, महाराज, नौरेव कुशलानि कर्माणि द्रष्टव्यानी’ ति ।

‘कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ ति ।

३२—दुःखनिरोधाय व्यायाम

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, किं यूयमनीतस्य दुःखस्य न प्रहाणाय व्यायमथे”ति ?

“न हि, महाराजे”ति ।

“किम्पुनभदन्त, अनागतस्य दुःखस्य प्रहाणाय व्यायमथे”ति ?

“नहि, महाराजे”ति ।

“किम्पुन प्रत्युत्पन्नस्य दुःखस्य प्रहाणाय व्यायमथे”ति ?

“न हि, महाराजे”ति ।

“यदि यूय नातीतस्य दुःखस्य प्रहाणाय व्यायमथ नानागतस्य दुःखस्य प्रहाणाय व्यायमथ, न प्रत्युत्पन्नस्य

दुःखस्स पद्धानाय वायमथ, अथ किम त्थाय वायमथा ति ? धेरो
आह—‘कित्ति, महाराज, इदं च दुःखं निरुज्जेय्यं, अञ्जं च
दुःखं नु प्पज्जेय्या ति, एतदत्थाय वायमामा ति ।

‘अत्थि पन ते, भन्ते नागसेन अनागतं दुःखं ति ?

५ ‘न’त्थि, महाराजा ’ति ।

‘तुम्हे खो, भन्ते नागसेन, अतिपण्डिता, ये तुम्हे असन्तान
अनागतानं दुःखानं पद्धानाय वायमथा ति ।

‘अत्थि पन ते, महाराज, केचि पटिराजानो पञ्चत्थिका
पञ्चामित्ता पञ्चुपटिठता होन्ती ति ?

१ ‘आम, भन्ते अत्थी’ति ।

‘किं नु खो, महाराज तदा तुम्हे परिख खणापेय्याथ,
पाकारं चिनापेय्याथ, गोपुरं कारापेय्याथ, अट्टालकं कारापेय्याथ,
घञ्जं अतिहरापेय्याथा ’ति ।

‘न हि, भन्ते पटिगच्छे’व तं पटियत्तं होती’ति ।

१५ ‘किं तुम्हे, महाराज, तदा हत्थिस्मिं सिक्खेय्याथ, अस्सस्मिं
सिक्खेय्याथ, रथस्मिं सिक्खेय्याथ, घनुस्मिं सिक्खेय्याथ, थरुस्मिं
सिक्खेय्याथा ’ति ?

‘न हि, भन्ते, पटिगच्छेव तं सिक्खितं होती ति ।

‘किस्स त्थाया ति ?

२ ‘अनागतानं, भन्ते, भयानं पटिबाहूनं त्थाया ति ।

‘किं नु खो, महाराज, अत्थि अनागतं भयं ति ?

‘न त्थि, भन्ते ति ।

‘तुम्हे च खो, महाराज, अतिपण्डिता, ये तुम्हे असन्तान
अनागतानां भयानं पटिबाहूनं त्थायं पटियादेथा’ति ।

दु खस्य प्रहाणाय व्यायमथ, अथ किमथ व्यायमथे नि ? स्थविर
आह—“किमिति, महाराज, इदं च दु खं निरुच्यात्, अन्यच्च
दु खं नोत्पद्येतेति, एतदथ व्यायमाम इति ।

“अस्ति पुनस्ते, भदन् नागसेन, अनागतं दु खमि 'नि ?

“नास्ति, महाराजे”ति ।

“यूयं खलु, भदन् नागसेन, अतिपण्डिता, ये यूयमसता-
मनागतान् दु खानां प्रहाणाय व्यायमथे ति ।

“सति, पुनस्ते, महाराज केचित् प्रतिराजा प्रत्यथिंका
प्रत्यमित्रा प्रत्युपस्थिता भवन्ती ति ?

“आम् भदन्त, सन्ती ति ।

“किं नु खलु, महाराज, तदा यूयं परिखा खानयथ,
प्राकार चाययथ, गोपुरं कारयथ, अट्टालकं कारयथ,
बान्यमतिहारयथे 'ति ?

‘न हि, भदन्त, प्रतिगत्यैव तत् प्रतिपन्नं भवती 'ति ।

“किं यूयं, महाराज, तदा हस्तिनि शिक्षेथा, अश्वे १५
शिक्षेथा, रथे शिक्षेथा, धनुषि शिक्षेथा स्तरौ
शिक्षेथा' इति ?

“न हि, भदन्त, प्रतिगत्यैव तत् शिक्षितं भवती ति ।

“कस्मा अर्थाया' ति ?

“अनागतानां, भदन्त, भयानां प्रतिवाहनार्थाय ति ।

“किं नु खलु, महाराज, अस्ति अनागतं भयमि ति ?

“नास्ति, भदन्ते”ति ।

‘यूयं च खलु, महाराज, अतिपण्डिता, ये यूयमसता
मनागतानां भयानां प्रतिवाहनार्थाय प्रतिपादयथे' ति ।

१-“ओपम्म करोही”ति ।

“त कि मञ्जसि महाराज, यदा त्व पिपासितो भवेय्यासि तदा त्व उदपान खणापेय्यासि, पोक्खवरणि खणापेय्यासि तळाकं खणापेय्यासि, ‘पानीय पिविस्सामी’”ति ?

“न हि, भन्ते, पटिगच्छे व त पटियत्त होती ति ।

“किस्स त्थाया”नि ?

“अनागतान भन्ते, पिपासान पटिबाहन त्थाय पटियत्त होती”ति ।

“अत्थि पन, महाराज, अनागता पिपासा”ति ?

“न’त्थि, भन्ते”ति ।

“तुम्हे खो, महाराज, अतिपण्डिता, ये तुम्हे अमन्तान अनागतान पिपासान पटिबाहनत्थाय त पटियादेथा”ति ।

२-“भिय्यो ओपम्म करोही ति ।

“त कि मञ्जसि, महाराज, यदा त्व बुभुक्खितो भवेय्यासि तदा त्व खेत्तं कस्सापेय्यासि, सारिं वपापेय्यामि’भत्त भुञ्जिस्सामी”नि ?

“न हि, भन्ते, पटिगच्छे’व त पटियत्त होती’नि ।

“किस्स त्थाया’ ति ?

“अनागतान, भन्ते, बुभुक्खान पटिबाहनत्थाया’ नि ।

“अत्थि पन, महाराज, अनागता बुभुक्खा”नि ?

“न’त्थि, भन्ते’ ति ।

“तुम्हे खो, महाराज, अतिपण्डिता ये तुम्हे असन्तानं अनागतान बुभुक्खान पटिबाहनत्थाय पटियादेथा”ति ।

“कल्लो सि भन्ते नागसेना ति ।

१-“औपम्य कुर्वि ति ।

“तत्किं मन्यमे, महाराज, यदा त्व पिपासितो भवे-
स्नदात्वमुदपानं खानये, पुष्करणीं खानये, तटाकं खानये,
पानीयं पास्यामी” ति ?

“न हि, भदन्, प्रतिगत्यैव तत् प्रतिपन्नं भवती ति ।

“कस्मा अर्थयि” ति ।

“अनागतानां, भदन्त, पिपासानां प्रतिवाहनार्थाय प्रतिपन्नं
भवती ति ?

“अस्ति पुनर्महाराज, अनागता पिपासे ति ?

‘नास्ति, भदन्ते’ ति ।

“यूयं खलु, महाराज, अतिपण्डिता, ये यूयममतीनामना
गतानां पिपासानां प्रतिवाहनार्थाय तत्प्रतिपादयथे ति ।

२-“भूय औपम्य कुर्वि” ति ।

“तत्किं मन्यसे महाराज, यदा त्वं बुभुक्षितो भवेस्नदा
त्व क्षेत्रं कषये, शालिं वापये ‘भक्तं भोक्ष्यामी’ ति ?

“न हि, भदन्त, प्रतिगत्यैव तत् प्रतिपन्नं भवती ति ।

“कस्मा अर्थयि” ति ?

‘अनागतानां, भदन्त, बुभुक्षाणां प्रतिवाहनार्थाय’ ति ।

“अस्ति पुनर्महाराज, अनागता बुभुक्षे” ति ?

“नास्ति, भदन्ते” ति ।

“यूयं खलु, महाराज, अतिपण्डिता ये यूयमसतीना
मनागतानां बुभुक्षाणां प्रतिवाहनार्थाय प्रतिपादयथे” ति ।

“कल्योऽस्ति, भदन्त, नागसेने” ति ।

३३—कीव दूरो ब्रह्मलोको

राजा आह—“भन्ते नागसेन, कीवदूरो इतो ब्रह्मलोको”ति ?

“दूरो खो, महाराज, इतो ब्रह्मलोको । कूटागारमत्ता
सिला तम्हा पतिता अहोरत्तेन अट्टचत्तालीसयोजनसह
स्सानि भस्समाना चतुहि मासेहि पथविय पतिट्ठेय्या”ति ।

“भन्ते नागसेन, तुम्हे एव भणथ—‘स्येयथा पि बलवा
पुरिसो सम्मिञ्जित वा बाहु पसारेय्य, पसारित वा बाहु
सम्मिञ्जेय्य, एवमेव इद्धिमा भिखु चेतोवसिप्पत्तो जम्बुदीपे
अन्तरहितो ब्रह्मलोके पातुभवेय्या’ति एन वचन न सद्वहामि
एव अतिसीध ताव बहूनि योजनसतानि गच्छिस्सती’ति ?

“थेरो आह—‘कुहि पन, महाराज, तव जातभूमी ति ?

“अत्थि, भन्ते, अलसन्दो नाम दीपो । तत्था ह जातो ति ।

“कीव दूरो, महाराज, इतो अलसन्दो होनी ति ?

“द्विमत्तानि, भन्ते, योजनसतानी”ति ।

“अभिजानासि नु त्व, महाराज, तत्थ किञ्चिदेव करणीय

१५ करित्वा सरिता ति ?

“आम, भन्ते, सरामी ति ।

“एदु खो त्व, महाराज, गतो सि द्विमत्तानि योजन-
सतानी”ति ।

“क्ल्लो सि, भन्ते नागसेना ति ।

३४—समक्का पत्तिसन्धि

२ राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो इध कालङ्कतो ब्रह्म-
लोके उप्पज्जेय्य, यो च इध कालङ्कनो कस्मीरे उप्पज्जेय्य,
को चिरतर को सीघनर ति ?

३.—स्थित्वा गच्छामि

राजाऽह—“भद त नागसेन, कियद्दूर इतो ब्रह्मलोक’ इति ?
‘दूर खलु, महाराज, इतो ब्रह्मलोक । कूटागारमात्रा
शिला तस्मात् पतिताऽहोरात्रेणापृचत्वारिंशद्वयोजनशनसह
त्राणि भ्रश्यमाना चतुर्भिर्ममै पथिव्या प्रतिष्ठेदि नि ।

भदत, नागसेन, यूयमेव भणथ— तद्वयथापि बलवात्
पुरुष सम्मिञ्जित (?) वा बाहु प्रसारयेत् प्रसारित वा बाहु
सम्मिञ्जेय (?), एवमेव ऋद्धिमान् भिक्षुश्चनोवशिप्राप्तो जम्बुद्वीपे
ऽर्हितो ब्रह्मलोक प्रादुर्भवदिति, एतद् वचन न श्रद्दवामि,
एवमनिशीघ्र तावद् बहूनि योजनशनानि गमिष्यन्ति नि ?

स्थविर आह— कुत्र पुनमहाराज, तव जातभूमिरिति ? १

“अस्ति, भद त अलसन्दो नाम द्वीप । तत्राह जान’ इति ।

‘ कियद्दूरो, महाराज, इतो लसन्दो भवतीति ?

‘ द्विमात्राणि, भद न, योजनशनानीति ।

“अभिजानासि नु त्व, महाराज, तत्र किञ्चिदेव करणीय
कृत्वा स्मर्ते’ति ? १५

“आम्, भदन्त, स्मरामीति ।

‘ लघु खलु त्व, महाराज, गतोऽसि द्विमात्राणि योजन
शनानी’ति ।

‘ कल्योऽसि, भद न, नागसेन ’ति ।

२.—ममका प्रतिसन्धि

राजाऽह—“भदत नागसेन, य इह कालङ्कृतो ब्रह्म- २०
लोके उत्पद्येत, यश्चेह कालङ्कृत कश्मीरे उत्पद्येत,
कश्चिरतर क शीघ्रतरमिति ?

“समक, महाराज ’ति ।

१—“ओपम्म करोही ति ।

“कुहि पन, महाराज, तव जातनगर ति ?

“अत्थि, भन्ते, कलसिगामो नाम । तत्था’ह जातो’ ति ।

५ “कीव दूरो, महाराज, इतो कलसिगामो होती ति ?

“द्विमत्तानि, भन्ते, योजनसतानी ति ।

“कीव दूर महाराज, इतो वस्मीर हाती ति ?

“द्वादस, भन्ते, योजनानी’ ति ।

“इद्ध त्व, महाराज, कलसिगाम चिन्तेही’ ति ।

१ “चिन्तितो, भन्ते’ नि ।

“इद्ध त्व, महाराज, कस्मीर चिन्तेही ति ।

“चिन्तित, भन्ते’ ति ।

‘कतम नु खो, महाराज, चिन्तित कतम सीघ-
तर ’ति ?

१५ “समक भन्ते ’ति ।

“एवमेव खो, महाराज, यो इध कालङ्कतो ब्रह्मलोके
उपपज्जेय्य, यो च इध कालङ्कतो कस्मीरे उपपज्जेय्य, समक येव
उपपज्जन्ती’ ति ।

२— ‘भिय्यो ओपम्म करोही’ ति ।

२ “त किं, मञ्जसि, महाराज, द्वे सकुणा आकासेन गच्छेय्यु ।
तेसु एको उच्चे हस्ते निसीदेय्य, एको नीचे हस्ते निसीदेय ।
तेस समक पतिट्ठितान कतमस्स छाया पठमतरे पथविय
पतिट्ठेय्य, कतमस्स छाया चिरेन पथविय पतिट्ठेय्या’ ति ?

“समक, महाराजे 'ति ।

१—“औपम्य कुर्वि ति ।

‘कुत्र पुनमहाराज, तव जातनगरमि ति ?

“अस्ति, भदन्त, कलसीग्रामो नाम । तत्राह जात इति ।

‘कियद्दूरो, महाराज इत कलसीग्रामो भवती ति ?

‘द्विमात्राणि, भदन्त, योजनशतानी’ ति ।

“कियद्दूर महाराज, इत कश्मरं भवती’ ति ?

‘द्वादश, भदन्त, योजनानी ति ।

‘इह त्व, महाराज, कलसीग्राम चिन्तय’ ति ।

‘चिन्तिता, भदन्त’ ति ।

इह त्व, महाराज, कश्मीर चिन्तये ति ।

“चिन्तित, भदन्ते ति ।

“कनमन्तु महाराज, चिरेण चिन्तित, कतमत् शीघ्र
तरमि’ ति ?

‘समक, भदन्ते’ ति ।

‘एवमेव खलु, महाराज, य इह कालङ्कृतो ब्रह्मलोके
उत्पद्येत्, यश्चेह कालङ्कृत कश्मीरे उत्पद्येत्, समकमेवो
त्पद्येते’ इति ।

२—“भूय औपम्य कुर्वि 'ति ।

“तर्त्तिक मन्यमे, महाराज, द्वौ शकुनग्वाकाशेन गच्छेताम् । १
तयोरेक उच्चे वृक्षे निषीदेत्, एको नीचे वृक्षे निषीदेत् ।
तयो समक प्रतिष्ठितयो कतमस्य छाया प्रथमतः पाथव्या
प्रतिष्ठेत्, कतमस्य छाया चिरेण पृथिव्या प्रनिष्ठेत्” ति ?

“समक, भन्ते”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, यो इध कालङ्कनो ब्रह्मलोके
उप्पज्जेय्य, यो च इध कालङ्कनो कस्मीरे उप्पज्जेय्य, समक
येव उप्पज्जन्ती’ ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

३५—सत्त बोज्झङ्गा

राजा आह—“कनि नु खो, भन्ते नागसेन, बोज्झङ्गा”ति ?

“सत्त खो, महाराज, बोज्झङ्गा”ति ।

“कतिहि पन, भन्ते, बोज्झङ्गेहि बुज्झती’ ति ?

“एकेन खो, महाराज, बोज्झङ्गेन बुज्झति, धम्मविचय

१० सम्बोज्झङ्गेना”ति ।

“अथ किस्स नु खो, भन्ते, वुच्चति ‘सत्त बोज्झङ्गा’”ति ?

“त कि मञ्जसि, महाराज, असि कोसिया पक्खित्तो अगहितो
हत्थेन उस्सहति छेज्ज छिन्दितु ति ?

“न हि, भन्ते’ ति ।

१५ “एवमेव खो, महाराज, धम्मविचयसम्बोज्झङ्गेन विना
छहि बोज्झङ्गेहि न बुज्झती’ ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

३६—पुञ्ज बहुतर अपुञ्ज थोक

राजा आह—“भन्ते नागसेन, कतरं नु खो बहुतर
पुञ्ज वा अपुञ्ज वा’ ति ?

२० “पुञ्ज खो, महाराज, बहुतर अपुञ्ज थोक”ति ।

“समक, भदन्ते नि ।

“एवमेव खलु महाराज, य इह कालङ्कृतो ब्रह्मलोके उत्पद्येत यथेह कालङ्कृत कस्मीरे उत्पद्यते, समक मेवोत्पद्यते ’ति ।

“कल्योऽसि भदन्त नागमेने’ति ।

२४—सप्त बोध्यज्ञानि

राजाऽऽह—“कति नु खलु भद न नागमेन, बोध्यज्ञानी नि ?

“सप्त खलु महाराज, बोध्यज्ञाना नि ।

“कतिभि पुनभदन, बोध्यज्ञैर्बुध्यत इति ?

‘एकेन खलु, महाराज, बोध्यज्ञेन बुध्यते धमविचय सम्बाध्यज्ञेने’ति ।

“अथ कस्मान्नु, खलु भदन्त, उच्यते ‘सप्त बोध्यज्ञाना’ नि ?

“तस्मिन् मयमे, महाराज, असि कोपात् प्रक्षिप्तोऽश्वहीनो हस्तेनोत्सहते छेद्य छेत्तुमि’ति ?

‘न हि, भदन्ते नि ।

‘एवमेव खलु महाराज, धमविचयसम्बाध्यज्ञेन विना षडभिर्बोध्यज्ञैर्बुध्यत ’इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागमेने’ति ।

२६—पुण्य बहुतर अपुण्य स्तोत्रम्

राजाऽऽह—‘भदन्त नागसेन, कतरं नु खलु बहुतर पुण्य वाऽपुण्य वे’ति ?

“पुण्य खलु, महाराज, बहुतर अपुण्य स्तोत्रमि’ति ।

‘केन कारणेना’ति ?

- “अपुञ्च, खो महाराज करोन्तो विप्पटिसारी होति ‘पापकम्म मया क्त’ति, तेन पाप न वड्ढति । पुञ्च खो, महाराज, करान्तो अविप्पटिसारी होति, अविप्पटिसारिनो पामोब्ब जायते, ७ पमुदितस्स पीति जायन्ति, पीतिमास्स कायो पस्सम्भति, परसद्धकायो सुग वेदेति, सुखिनो चित्त समाधियति, समाहितो यथाभूत पजानानि तेन कारणेन पुञ्च वड्ढति । पुरिसो खो, महाराज, छिाहत्थपादा भगवता एक उप्पलहत्थ दत्त्वा एकनवुत्ति-कणानि विनिपात न गच्छिस्सति । इमिना पि, महाराज, कारणेन १ भणामि—‘पुञ्च बहुतर, अपुञ्च थोक’ ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना’नि ।

३७—अजानन्तस्स पापकम्म

- राजा आह—“भन्ते नागसेन, यो जानन्ता पापकम्म कराति, यो अजानन्तो पापकम्म करोति, कस्स बहुतर अपुञ्च ’ति ? थेरो आह—‘यो खा, महाराज, अजानन्तो पापकम्म करोति, तस्स १५ बहुतर अपुञ्च ’ति ।

तेन हि, भन्ते, नागसेन, यो अम्हाक राजपुत्तो वा राजमहामत्तो वा अजानन्तो पापकम्म करोति, त मय दिगुण दण्डेमा’ति ।

- ‘त किं मञ्जसि, महाराज, तत्त अयोगुळ आदित्त सम्पळलित २ सजोतिभूत एको अजानन्तो गण्हय्य, एको जानन्तो गण्हय्य, क्तमो बलवतर ड्य्हेय्या’ ति ?

“यो खो, भन्ते, अजानन्तो गण्हय्य सो बलवतर ड्य्हेय्या’ति ।

“केन कारणेने”ति ?

“अपुण्य खलु, महाराज, कुवन् विप्रनिसारी भवति, पापकम मया कृतमिति तेन पाप न वधते । पुण्य खलु, महाराज, कुवन् अविप्रनिसारी भवति, अविप्रनिसारिण प्रामोद्य जायते, प्रमुदितस्य प्रीतिजायते, प्रीतिमनस काय प्रथम्भति, प्रश्रब्धकाय सुख वेदयते, सुखिनश्चित्त समाधीयते, समाहितो यथाभूत प्रजानाति, तेन कारणेन पुण्य वधते । पुरुष खलु, महाराज छिन्नहस्तपादो भगवते एकमुत्पलहस्त दत्त्वा एकवति कल्पानि विनिपात न गमिष्यति । अतनापि, महाराज, कारणेन भणामि—‘पुण्य बहुतरमपुण्य स्तोक्मि’ ति ।

‘कटयोऽसि, भदन् नागसेन’ति ।

३७—अजानन् पापकम

राजाऽह—‘भदन्त नागसेन, यो जानन् पापकम करोति, यो जानन् पापकम करोति, कस्य बहुतरमपुण्यम’ति ? स्थविर आह—‘य खलु महाराज, अजानन् पापकम करानि तस्य बहुतरमपुण्यम’ति ।

“तेन हि, भदन्त नागसेन, योस्माक राजपुत्रो वा राजमहामात्यो वाऽजानन् पापकम करोति, न वय द्विगुण दण्डयाम’इति ।

“तत्किं मन्यसे, महाराज, तप्तमयोगुलमादीप्त सम्प्रज्वलित सज्योतिभूतमेकोऽजानन् गृह्णीयात्, एको जानन् गृह्णीयात्, कतमो बलवत्तर दह्येते”ति ?

“य खलु, भदन्त, अजानन् गृह्णीयात् स बलवत्तर दह्येते”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, यो अजान नो पापकम्म करोति,
तस्स बहुतर अपुञ्ज ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना”ति ।

३८—इमिना मरीरेन देवलोकगमन

राजा आह—“भ ते नागसेन, अत्थि कोचि, यो इमिना
० सरीरेन उत्तरकुर वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोक वा, अञ्ज वा पन
दीप ति ?

“अत्थि, महाराज, यो इमिना चातुम्महाभूतिकेन कायेन
उत्तरकुर वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोक वा, अञ्ज वा दीप’ ति ।

“कथ, भन्ते नागसेन, इमिना चातुम्महाभूतिकेन कायेन
१ उत्तरकुर वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोक वा अञ्ज वा पन
दीप ति ?

‘अभिजानासि नु त्व, महाराज, इमिस्सा पयविया
विदत्थि वा रतनि वा लङ्घिता”ति ?

“आम, भन्ते, अभिजानामि अह, भन्ते नागसेन, अट्टपि
१५ रतनियो लङ्घेमी’ति ।

“कथ त्व, महाराज, अटठ पि रतनियो लङ्घेसी’ ति ?

“अह हि, भन्ते, चित्त उप्पादेमि, एतय निपतिस्सामी’ति ।

सह चित्तुप्पादेन कायो मे लङ्घको होती”ति ।

“एवमेव खो, महाराज, इद्धिमा भिक्खु चेतोवसिप्पत्तो
२ काय चित्ते समारोपेत्वा चित्तवसन वेहास गच्छती”ति ।

“कल्लो’सि, भन्ते नागसेना’ ति ।

“एवमेव खलु, महाराज, योजानन् पापकर्म करानि,
तस्य बहुतरमपुण्यमि’ ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ ति ।

३८—अनेन शरीरेण देवलोऽगमनम्

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, अस्ति कश्चिद् या नन
शरीरेणोत्तरकुरु वा गच्छेत्, ब्रह्मलोक वा, अयं वा पुन
द्वीपमि’ ति ?

“अस्ति, महाराज, योजेन चातुमहाभूतिकेन कायेनो
त्तरकुरु वा गच्छेत्, ब्रह्मलोक वा, अयं वा द्वीपमि’ ति ?

“कथं, भदन्त नागसेन, अनेन चातुमहाभूतिकेन कायेनो-
त्तरकुरु वा गच्छेत् ब्रह्मलोक वा अयं वा पुन
द्वीपमि’ ति ?

“अभिजानासि नु त्वं, महाराज, अस्या पृथिव्या
वितर्ति वाऽरन्ति वा लङ्घिते ति ।

“आम, भदन्त अभिजानाम्यहं, भदन्त नागसेन अष्टाप्य-
रत्नीलङ्घयामी’ ति ।

१५

“कथं त्वं, महाराज, अष्टाप्यरत्नीलङ्घयसी’ इति ?

“अहं हि, भदन्त, चित्तमुत्पादयामि अत्र निपतिष्यामाति ।
सह चित्तोत्पादेन कायो मे लघुको भवती’ ति ।

“एवमेव खलु, महाराज ऋद्धिमान् भिक्षुश्चेतावशिप्राप्त
कायं चित्तं समारोप्य चित्तवशेन विहायस गच्छती’ ति ।

२

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने’ ति ।

३९—दीधानि अट्टिकानि

राजा आह—“भन्ते नागसेन, तुम्हे एव भणथ—‘अट्टिकानि दीधानि योजनसत्तिकानि पी’ति । रुक्खोपि ताव नत्थि योजनसत्तिको । कुतो पन अट्टिकानि दीधानि योजनसत्तिकानि भविस्सती”नि ।

‘त किं मञ्जसि, महाराज, सुन ते महाममुद्रे पञ्चयोजन सत्तिका पि मच्छा अत्थी ति ?

“आम, भन्ते, सुन’ ति ।

‘ननु, महाराज, पञ्चयोजनसत्तिकस्स मच्छस्स अट्टिकानि दीधानि भविस्सन्ति योजनसत्तिकानि पी’ति ।

“क्ल्लो’सि, भन्ते नागसेना”ति ।

४०—अस्सासपस्सासान निरोधो

राजा आह—“भन्ते नागसेन, तुम्हे एव भणथ—‘सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतु’ति ?

“आम, महाराज, सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतु’ति ।

“कथं, भन्ते नागसेन, सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतु”ति ?

“त किं मञ्जसि, महाराज सुतपुब्बा ते कोचि काक्कच्छमानो”ति ?

“आम, भन्ते, सुतपुब्बा”ति ।

“किं नु खो, महाराज, सो सद्दो काये नमिते विरमेय्या”ति ?

‘आम, भन्ते, विरमेय्या’ ति ।

“ओ हि नाम, महाराज, सद्दो अभावितकायस्स अभावितसीलस्स अभावितचित्तस्स अभावितपञ्जस्स कायेनमिते

२६—दीर्घान्यस्थिकानि

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यूयमेव भणय—‘अस्थिका दीर्घाणि योजनशतिकायपी ति । वृक्षोऽपि नावन्नाम्नि योजनशतिक । कुत्र पुनरस्थिकानि दीर्घाणि योजनशतिकानि भविष्यन्ती’ति ?

“तत्किं मन्यसे, महाराज, श्रुतं ते महासमुद्रे पञ्चयोजन शतिका अपि मत्स्या सन्ती’ ति ?

“आम्, भदन्त, श्रुतमि’ति ।

“ननु, महाराज, पञ्चयोजनशतिकस्य मत्स्यास्यास्थिकानि दीर्घाणि भविष्यन्ति योजनशतिकायपी’ति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने ति ।

४०—आश्वासप्रश्वासयोनिरोध

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, यूयमेव भणय—‘शक्या आश्वासप्रश्वासौ निरोद्धुमि’ ति ?

“आम्, महाराज, शक्यावाश्वासप्रश्वासौ निरोद्धुमि ति ।

“कथं भदन्त नागसेन, शक्यावाश्वासप्रश्वासौ निरोद्धुमि’ति ?

“तत्किं मन्यसे, महाराज, श्रुतपूर्वस्ते कश्चित् काकच्छ मान (?) (धुरधुरं प्रश्नसन्) इति ?

“आम् भदन्त, श्रुतपूर्व’इति ।

“किन्तु खलु महाराज, स शब्द काये नमिते विग्नेदि’ति ?

“आम्, भदन्त, विरमेदि नि ।

“स हि नाम, महाराज, शब्दोऽभावितकायस्या भावितशीलस्याभावितचित्तस्याभावितप्रज्ञस्य काये नमिते

विरमिस्सति, किं पन भावितकायस्स भावितसीलस्स भावित
चित्तस्स भावितपञ्चस्स चतुत्थज्झानसमापन्नस्सअस्सासपस्सासा
न निरुज्झिस्सन्ती' ति ।

“कल्लो'सि, भन्ते नागसेना'”ति ।

४१—न समुद्दो बुच्चति

- ५ राजा आह—“भन्ते नागसेन, 'समुद्दो समुद्दो'ति बुच्चति,
केन कारणेन उदक समुद्दो'ति बुच्चती'”ति ? थेरो आह—“यत्तक
महाराज, उदक तत्तक लोण, यत्तक लोण तत्तक उदक,
तस्मा 'समुद्दो ति बुच्चती'”ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना ति ।

४ —समुद्दस्स एकरसभावा

- १ राजा आह—“भन्ते नागसेन, केन कारणेन समुद्दो
एकरसो लोणरसो 'नि ?

चिरसण्ठित्ता खो, महाराज, उदकस्स समुद्दो एकरसो
लोणरसो'ति ।

“कल्लो सि, भन्ते नागसेना' ति ।

४३—सब्बसुखुमो धम्मा

- १५ राजा आह—“भन्ते नागसेन, सक्का सब्ब सुखुम
छिन्दितु ति ?

“आम, महाराज, सक्का सब्ब सुखुम छिन्दितु' ति ।

“किं पन, भन्ते, सब्ब सुखुम'”ति ?

विरस्यति, किम्पुनभावितकायस्य भाविनशीलस्य भाविन
चित्तस्य भावितप्रज्ञस्य चतुर्थध्यान समापन्नस्याश्वासप्रश्वाप्तौ
न निरोत्स्येते 'इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

४१—केन समुद्र उच्यते

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, समुद्र समुद्र इत्युच्यते, ^५
केन कारणेनोदक समुद्र इत्युच्यते इति ? स्यविर आह—“याव
महाराज, उदक तावल्लवण, यावल्लवण तावदुदक,
तस्मात् समुद्र”इत्युच्यते” इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

४२—समुद्रस्यैकरसभाव

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, केन कारणेन समुद्र ^{१०}
एकरसो लवणरस’ इति ?

“चिरसंस्थितत्वात् खलु, महाराज, उदकस्य समुद्र एकरसो
लवणरस’ इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

४३—सर्वसूक्ष्मो घम

राजाऽऽह—“भदन्त नागसेन, शक्य सर्व सूक्ष्मं ^{१५}
छेत्तुमि नि ?

“आम्, महाराज, शक्य सर्व सूक्ष्मं छेत्तुमि नि ।

‘किम्पुनभदन्त, सर्व सूक्ष्ममि’ ति? •

“धम्मो खो, महाराज, सव्वसुखुमो । न खो, महाराज, धम्मा सव्वे सुखुमा, ‘सुखुम नि वा ‘थूल’ति वा धम्मानमे’तम धिवचन, य किञ्चि छिदिनव्व सव्व त पञ्ञाय छिदति, न’त्थि दुतिय पञ्ञाय छेदन’ ति ।

१ “कल्लो सि, भ ते नागसेना नि ।

२२—भूतस्मि जीवो नू पलब्धमति

राजा आह—“भन्ते नागसेन, ‘विज्जाण ति वा ‘पञ्ञा’ति वा ‘भूतस्मि जीवो ति वा, इमे धम्मा नानत्या वे व नानाव्यञ्जना च, उदाहु एकत्था, व्यञ्जनमेव नान’ ति ?

“विजाननलक्खण, महाराज, विज्जाण । पजाननलक्खणा १ पञ्ञा । भूतस्मि जीवो नू पलब्धमती ति ।

“यदि जीवो नू पलब्धमति अथ को चरहि चक्खुना रूप पस्सति, सोत्तेन सद् सुणाति, घानेन गघ घायति, जिब्हाय रस सायति, कायेन फोटठव्व फुसति, मनसा धम्म विजानाती’ ति ?

थेरो आह—“यदि, जीवो चक्खुना रूप पस्सति पे १५ मनसा धम्म विजानाति सो जीवो चक्खुद्वारेसु उप्पाटितेसु महन्तेन आकासेन बहिमुखो सुट्ठुनर रूप पस्सय्य, सोत्तेसु उप्पाटितेसु घाने उप्पाटित जिब्हाय उप्पाटिताय काये उप्पाटिते महन्तेन आकासेन सुट्ठुनर सद् सुणेय्य, गघ घायेय्य, रस सायेय्य, फोटठव्व फुमेय्या’ ति ?

२० “न हि, भन्ते’ ति ।

“तन हि, महाराज, भूतस्मि जीवो नू पलब्धमती’ ति ।

“कल्ला । स भन्ते नागसेना” ति ।

“धम खलु, महाराज, मवसूदम । न खलु, महाराज, धर्मा सर्वे सूक्ष्मा, सूक्ष्ममिति वा स्थूलमिति वा धर्माणामेन दधिवघ्ननम्, यत् किञ्चित् छेत्तव्यं सव तत् प्रज्ञया छिद्यन् नास्ति द्वितीय प्रज्ञायाश्छेदनमि”ति ।

“कल्योऽसि, भन्त नागसेने ति ।

४४--भूते जीवो नोपलभ्यते

राजाऽह—“भदन्त नागसेन, विज्ञानमिति वा प्रज्ञेति वा भूते जीव इति वा, इमे धर्मा नानार्थाश्चैव नानाव्यञ्जनाश्च उताहो एकार्था व्यञ्जनमेव नाने’ ति ?

‘विज्ञानलक्षण, महाराज, विज्ञान । प्रज्ञानलक्षणा प्रज्ञा । भूते जीवो नोपलभ्यत’ इति ।

‘यदि जीवो नोपलभ्यते, अथकस्तहि चक्षुषा रूपं पश्यति, श्रोत्रेण शब्दं शृणोति, घ्राणेन गन्धं जिघ्रति, जिह्वाया रसं स्वदते, कायेन स्प्रष्टव्यं स्पृशति मनसा धमं विजानाती ति ?

स्थविर आह—“यदि जीवश्चक्षुषा रूपं पश्यति प्रा० मनसा धमं विजानाति स जीवश्चक्षुर्द्वारयोत्पाटितयो १५ महताऽऽकाशेन बहिर्मुखं सुष्ठुतरं रूपं पश्येत्, श्रोत्रयोऽ-त्पाटितयो, घ्राण उत्पाटिते, जिह्वायामुत्पाटिताया, काय उत्पाटिते महताऽऽकाशेन सुष्ठुतरं शब्दं शृणुयात्, गन्धं जिघ्रेत्, रसं स्वदेत्, स्प्रष्टव्यं स्पृशेद्”ति ?

“न हि, भदन्ते”ति ।

“तेन हि महाराज, भूते जीवो नोपलभ्यत’ इति ।

“कल्योऽसि, भदन्त नागसेने”ति ।

४५—भगवता दुक्कर कत

राजा आह—“भन्ते नागसेन, दुक्कर नु खो भगवता कत”ति ? थेरो आह—“दुक्कर, महाराज, भगवता कत”ति ।

“किं पन, भन्ते नागसेन, दुक्कर भगवता कत”ति ?

“दुक्कर, महाराज, भगवता कत—इमेस अरूपीन चित्त
५ चेतसिकान धम्मान एकारम्मणे वत्तमानान ववत्थान अक्खात—
‘अय फस्सो, अय वेदना, अय सञ्जा, अय चेतना, इद चित्त’ति ।

१—“ओपम्म करोही”ति ।

“यथा, महाराज, कोचिदे व पुरिसो नावाय महासमुद्
१० अज्झोगाहेत्वा हत्थपुटेन उदक गहेत्वा जिक्खाय सायित्वा जानेय्य
नु खो, महाराज, सा पुरिसो ‘इद गङ्गाय उदक, इद यमुनाय
उदक, इद अचिग्वतिया उदक, इद सरभुया उदक, इद महिया
उदक’”ति ?

“दुक्कर, भन्ते, जानितु ति ।

१० “इता दुक्करनर खो, महाराज, भगवता कत इमेस अरूपीन
चित्तचेतसिकान धम्मान एकारम्मणे वत्तमानान ववत्थान
अक्खात—अय फस्सो, अय वेदना, अय सञ्जा, अय चेतना,
इद चित्त”ति ।

“सुट्ठु, भन्ते”ति राजा अब्भनुमोदी ति ।

सत्तमो वग्गो

२ थेरो आह—“जानासि खो, महाराज, सम्पति का
वेला”ति ?

४५—भगवता दुष्कर कृतम्

राजा ऽह—“भदत्त नागसेन, दुष्कर नु खलु भगवता कृतमि”ति । स्थविर आह—“दुष्कर महाराज, भगवता कृतमि”ति ।

“किम्पुनभदत्त नागसेन, दुष्कर भगवता कृतमि”ति ?

“दुष्कर, महाराज, भगवता कृतम्—एषामरूपिणा चित्त चैतसिकाणा धर्माणामेकारम्मणे वर्तमानाना व्यवस्थानमाख्यातम्—
अय स्पश, इय वेदना, इय सत्ता, इय चेतना, इद चित्तमि ति ।

१—“औपम्य कुवि”ति ।

“यथा, महाराज, कश्चिदव पुरुषो नावः महासमुद्र-
मध्यवगाह्य हस्तपुटेनोदकं गृहीत्वा जिह्वया स्पर्शित्वा जानीया ।
नु खलु, महाराज, स पुष्प इदं गङ्गाया उदकं, इदं यमुनाया
उदकं इदमजिरवत्या उदकं, इदं सरयवा उदकं, इदं मह्या
उदकमि”ति ?

“दुष्कर, भदत्त, ज्ञातुमि ति ।

‘इतो दुष्करतर खलु, महाराज, भगवता कृतमेषामरूपिणा
चित्तचैतसिकाणा धर्माणामेकारम्मणे वर्तमानाना व्यवस्थान
माख्यातम्—अय स्पश इय वेदना, इय सत्ता, इय चेतना, इद
चित्तमि”ति ।

“सुष्ठु, भदन्ते”ति राजाऽभ्यन्वमोदी’दिति ।

सप्तमो वार्गः

स्थविर आह—“जानासि खलु, महाराज, सम्प्रति का
बेले ति ?

“आम, भन्ते, जानामि सम्पत्तिपठमो यामो अतिक्कन्तो माज्झमो यामो पवत्तति, उक्का पदीपियन्ति, चत्तारि पटाकानि आणत्तानि, गमिस्सन्ति भण्डतो राजदेय्यानी ति ।

योनकाएवमाहुसु—“कल्लो सि, महाराज, पण्डितो थेरो ति ।

५ “आम भणे, पण्डितो थेरो । एदिसो आचरियो भवेय्य, मादिसो, च अन्तेवासी न चिरस्से व पण्डितो धम्म आजा नेय्या’ति ।

तस्स पञ्चवेय्याकरणेन तुट्ठो राजा थेर नागसेन सतसह स्सग्घनकेन कम्बलेन अच्छादेत्वा—“भन्ते नागसेन, अज्जतग्गे १ ते अट्ठसत्त भत्त पञ्चपेमि, य किञ्चि अन्तेपुरे कप्पिय तेन च पवारेमी’ति आह ।

“अलं, महाराज, जीवामी’ति ।

“जानामि, भन्ते नागसेन, जीवसि । अपि च अत्तान च रक्ख, मम च रक्खाहीति । कथ अत्तान रक्खसि ? ‘नागसेनो १५ मिलिन्द राजान पसादेसि, नच किञ्चि अलभी’ति परापवादो आगच्छे य्या नि। एव अत्तान रक्ख । कथ मम रक्खसि ? ‘मिलिन्दो राजा पसन्नो पसन्नाकार न करोती’ति परापवादो आगच्छेय्या ति । एव मम रक्खाही’ति ।

“तथा होतु, महाराजा’ति ।

२ “सेय्यथा’पि, भन्ते, सीहो मिगराजा सुवण्णपञ्चरे पक्खित्तोपि बहिमुखो येव होति, एवमेव खो अह, भन्ते, विञ्चा’पि अगार अज्जावसामि बहिमुखो येव पन अच्छामि । सचे अह, भन्ते, अगारस्मा अनागारिय पब्बजेय्य, न चिर जीवेय्य, बहू म पच्चत्थिका’ति ।

“आम्, भदन्त, जानामि मम्प्रति प्रथमो यामो तिक्रान्त, मध्यमो याम प्रवतते, उल्का प्रदीप्यन्ते, चनख पताका आज्ञप्ता, गमिष्यन्ति भण्डतो राजदेयानी ति ।

यवनका एवमाहु — “कल्योऽमि, महाराज, पण्डित स्थविर इति ।

“आम् भो, पण्डित स्थविर । ईदृश आचार्यो भवेत्, मादृशश्चान्तेवासी न चिरस्येव पण्डितो धर्ममाजा नोयादि ति ।

तस्य प्रश्नव्याकरणेन तुष्टो राजा स्थविर नागसेन शनसह—
स्त्राघकेण कम्प्रलेनाच्छाद्य— भदन्त नागमन, अद्यनोज्ञे (?)
तेऽष्टशत भक्त प्रज्ञापयामि, यत्किञ्चिदन्त पुत्रे कल्पित तेन च प्रवारयामी त्याह ।

“अल, महाराज, जीवामि” नि ।

“जानामि, भदन्त नागसेन, जीवसि । अपि चात्मान च रक्ष, मा च रक्षेति । कथमात्मान रक्षसि ? ‘नागमेनो मिलिन्द राजान प्राप्सीमदत्, न च किञ्चिदल द्ये ति परापवाद आगच्छे १५
दिति । एवमात्मान रक्ष । कथं मा रक्षसि ? मिलिन्दो राजा प्रसन्न प्रसन्नाकार न करोती’ति परापवाद आगच्छेदिति । एव मा रक्षे’ ति ।

‘तथा भवतु, महाराजे ति ।

‘तद्यथा भदन्त, सिंहो मृगराज सुवर्णपञ्जरे प्रक्षिप्तोऽपि १०
बहिर्मुख एव भवति, एवमेव खल्वह, भदन्त, किञ्चाप्यागार मध्यवसामि, बहिर्मुख एव पुन इच्छामि । चेदह भदन्त, आगारादनागारिक प्रव्रजेय, न चिरं जीवेय, बहवो मे प्रत्यर्थिका इति ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्दस्स रञ्जो पञ्हु विसज्जेत्वा उट्ठाया'सना सङ्घाराम अगमासि । अचिरपक्कन्ते च आयस्मन्ते नागसेने मिलिन्दस्स रञ्जो एतद होसि— 'किं मया पुच्छित, किं भदन्तेन नागसेनेन विसज्जित'ति ?

५ अथ खो मिलिन्दस्स रञ्जो एतद'होसि—“सब्ब मया सुपुच्छित, सब्ब भदन्तेन नागसेनेन सुविसज्जित'ति ।

आयस्मतो पि नागसेनस्स सङ्घारामगतस्स एतदहोसि— किं “मिलिन्देन रञ्जा पुच्छित, किं मया विसज्जित”ति ।

अथ खो आयस्मतो नागसेनस्स एतदहोसि—“सब्ब मिलिन्देन

१ रञ्जा सुपुच्छित, सब्ब मया सुविसज्जित'ति ।

अथ खो आयस्मा नागसेनो तस्सा रत्तिया अन्वयेन पुब्बण्हसमय निवासेत्वा पत्तवीवरमा दाय येन मिलिन्दस्स रञ्जो निवेसन तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा पञ्जत्ते आसने निमीदि । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त नागसेन

५५ अभिवादेत्वा एकम'त निसीदि । एकमन्त निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्त नागसेन एतद वोच—“मा खो भदन्तस्स एव अहोसि— नागसेनस्स मया, पञ्हु पुच्छितोति । तेनेव सोमनस्सेन त रत्तावसेस वीतिनामेसीति, न ते एव दट्ठब्ब । तस्स मय्हं, भन्ते, त रत्तावसेस एतदहोसि—किं मया पुच्छित, किं भदन्तेन विसज्जितति ? सब्ब मया सुपुच्छितब्ब, सब्ब भदन्तेन सुविसज्जित'ति ।

थेरो पि एवमा'ह—“मा खो महाराजस्स एव अहोसि 'मिलिन्दस्स रञ्जो मया पञ्हु विसज्जितो'ति । सेनेव सोमनस्सेन त रत्तावसेस वीतिनामेसी'ति न ते एव दट्ठब्ब ।

अथ खल्वायुष्मान्नागसेनो मिलिन्दस्य राज्ञ प्रश्न
विसर्ज्योत्थायासनात् सङ्घाराममगमत् । अचिरप्राक्का ते
चायुष्मति नागसेने मिलिन्दस्य राज्ञ एतदभूत्—“किं
मया पृष्टं किं भदन्तेन नागसेन विसर्जितमि”ति ?

अथ खलु मिलिन्दस्य राज्ञ एतदभूत्—“सर्व मया
पृष्टं, सर्व भदन्तेन नागसेनेन सुविसर्जितमि ति ।

आयुष्मतोऽपि नागसेनस्य सङ्घारामगमनस्य एतदभूत्—

“किं मिलिन्देन राज्ञा पृष्टं सर्व मया विसर्जितमि”ति ।

अथ खल्वायुष्मतो नागसेनस्येतदभूत्—मय मिलिन्देन
राज्ञा सुपृष्टं, सर्व मया सुविसर्जितमि ति ।

१०

अथ खल्वायुष्मान्नागसेनस्तरया रात्रेरत्ययेन
पूर्वाह्णसमय निवास्य पात्रचीवरमादाय यत्र मिलिन्दस्य
राज्ञो निवेसन तेनोपसमक्रीत् । उपसङ्क्रम्य प्रज्ञप्त आसने
न्यषदत् । अथ खलु मिलिन्दो राजा युष्मन्त नागसेन
मभिवाञ्छैकात् न्यषदत् । एकान्त निपण्ण खलु मिलिन्दा राजा
आयुष्मन्त नागसेनमेतदबोचत्—“मा खलु भदन्त्येतदभूत्—
नागसेनस्य मया प्रश्न पृष्ट इति । तेनैव सौमनस्येन न
रात्र्यवशेष व्यत्यनैषीदिति, न ते एव द्रष्टव्य । तस्य मम,
भदन्त, न रात्र्यवशेषमेतदभूत्—किं मया पृष्टं भदन्तेन विसर्जितमिति ?
सर्व मया सुप्रष्टव्यं, सर्व भदन्तेन सुविसर्जितमि”ति ।

१०

स्थविरोऽप्येवमाह—“मा खलु, महाराजस्य एवमभूत्
—‘मिलिन्दस्य राज्ञो मया प्रश्नो विसर्जित इति । तेनैव
सौमनस्येन न रात्र्यवशेष व्यत्यनैषीदिति न ते एव द्रष्टव्यम् ।

तस्स मग्गह, महाराज, त रत्तावसेस एतदहोसि—किं मिलि देन
रञ्ज्रा पुच्छित, किं मया विसज्जितति । सब्ब मिलिन्देन रञ्ज्रा
सुपुच्छित, सब्ब मया सुविस्सज्जित 'ति । इति ह ते महानागा
मञ्जमञ्जस्स सुभासित समनुमोदिसू'ति ।

मिन्लिन्दस्स पब्बहान पुच्छाविसज्जता निद्धिता ।

तस्य मम, महाराज, त रायवर्गमेतदभूत्—किं मिल्डिन
राज्ञा पट्टम् किं मया विमर्जितमिति ? मयं मिल्डिन गता
सुपुष्टम्, सर्वं मया सुविसर्जितमिति । इति ह तां महानागा
वयोन्यस्य सुभाषितं समवमादिष्टमिति ।

मिल्डिनस्य प्रभाना पृच्छाविसजना निष्ठिता ।

१२३९
परिमृष्टम् ।
ग्रन्थालय, क. उ. नि. शि. संस्थान
सारनाथ, वाराणसी